

Міністерство освіти і науки України
Запорізький національний університет

І.В.Татьянчикова

ОСНОВИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ
З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Навчально-методичний посібник
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
спеціальності «Спеціальна освіта»
освітньо-професійної програми «Логопедія»

Затверджено
вченою радою ЗНУ
Протокол №
від

Запоріжжя
2023

УДК: 376-056.36:316.614(075.8)

Т 237

Татьянчикова І.В. Основи соціалізації особистості з особливими освітніми потребами: навчально-методичний посібник для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Спеціальна освіта» освітньо-професійної програми «Логопедія». Запоріжжя: ЗНУ, 2023. 200с.

Навчально-методичний посібник підготовлено на допомогу здобувачам в опануванні курсу «Основи соціалізації особистості з особливими освітніми потребами». Цей курс займає важливе місце в підготовці майбутніх корекційних педагогів, оскільки проблема соціалізації дітей з особливими освітніми потребами постала особливо гостро на сучасному етапі розвитку суспільства і потребує свого розв'язання в умовах спеціального закладу освіти, який є для учнів цієї категорії головним інститутом соціалізації. У посібнику визначено значення, сутність і методичні основи забезпечення соціалізації на її стадіях, а також шляхи підвищення соціалізації учнів спеціальної школи. Представлено зміст практичних занять та самостійної роботи, зміст підсумкового контролю на підставі перевірки здобувачами знань із зазначеної дисципліни. Тлумачення основних термінів і понять щодо соціалізації міститься у глосарії.

Посібник розраховано на здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Спеціальна освіта», які навчаються за освітньо-професійною програмою «Логопедія».

Рецензенти:

Н.В. Заверико, кандидат педагогічних наук, професор, завідувачка кафедри соціальної педагогіки та спеціальної освіти Запорізького національного університету

А.О. Татьянчиков, кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології національного університету «Одеська юридична академія»

Відповідальний за випуск

Т.В. Турбор, кандидат педагогічних наук, доцент, Голова науково-методичної ради факультету соціальної педагогіки та психології

ЗМІСТ

Вступ.....	6
Розділ 1. ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ З ДИСЦИПЛІНИ «ОСНОВИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ».....	8

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДИТИНИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ, ЇЇ СОЦІАЛЬНОГО СТАНОВЛЕННЯ

<i>Тема 1.</i> Проблема соціалізації дітей з особливими освітніми потребами на сучасному етапі.....	8
<i>Тема 2.</i> Соціалізація особистості як предмет педагогічного дослідження.....	43

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2 ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

<i>Тема 3.</i> Вивчення особливостей соціалізації школярів з інтелектуальними порушеннями.....	69
<i>Тема 4.</i> Особливості соціалізації школярів з інтелектуальними порушеннями.....	70

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3 МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ УЧНІВ У СПЕЦІАЛЬНІЙ ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ. ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

<i>Тема 5.</i> Соціально-реабілітаційна робота у спеціальній загальноосвітній школі. Психолого-педагогічні основи забезпечення соціалізації учнів з інтелектуальними порушеннями на стадіях адаптації та індивідуалізації	103
<i>Тема 6.</i> Психолого-педагогічні основи забезпечення соціалізації учнів з інтелектуальними порушеннями на стадіях інтеграції та ранньої трудової підготовки.....	105

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 4 НАПРЯМИ ОПТИМІЗАЦІЇ КОРЕКЦІЙНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ У СПЕЦІАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ ОСВІТИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ УЧНІВ ІЗ ПСИХОФІЗИЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

<i>Тема 7. Підвищення ефективності соціалізації учнів з особливими освітніми потребами у спеціальному закладі освіти. Забезпечення розвитку і соціалізації дитини з особливими потребами в умовах сім'ї..</i>	112
Розділ 2. ЗМІСТ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ.....	137
<i>Тема 1. Значення соціалізації в процесі підготовки осіб з особливими освітніми потребами до самостійного життя. Соціалізація як умова формування собистості людини.....</i>	<i>137</i>
<i>Тема 2. Стадії процесу соціалізації. Сутність, механізми, структура і показники соціалізації. Сфери розгортання соціалізації. Основні чинники соціалізації.....</i>	<i>138</i>
<i>Тема 3. Педагогічні засади процесу соціалізації.....</i>	<i>139</i>
<i>Тема 4. Психолого-педагогічне вивчення особливостей соціалізації учнів на різних її стадіях. Особливості соціалізації учнів на стадіях адаптації та індивідуалізації.....</i>	<i>140</i>
<i>Тема 5. Психолого-педагогічне вивчення особливостей соціалізації учнів на різних її стадіях. Особливості соціалізації учнів на стадіях інтеграції та ранньої трудової підготовки.....</i>	<i>141</i>
<i>Тема 6. Методичні основи забезпечення соціалізації учнів спеціальної школи. Педагогічні технології забезпечення соціалізації учнів на стадіях адаптації та індивідуалізації.....</i>	<i>142</i>
<i>Тема 7. Методичні основи забезпечення соціалізації учнів спеціальної школи. Педагогічні технології забезпечення соціалізації учнів на стадіях інтеграції та ранньої трудової підготовки.....</i>	<i>144</i>
<i>Тема 8. Підвищення ефективності соціалізації дітей з особливими освітніми потребами в умовах спеціального закладу освіти з урахуванням Нової концепції спеціальної освіти на сучасному етапі.....</i>	<i>146</i>
Розділ 3. ПЕРЕВІР СВОЇ ЗНАННЯ. ЗМІСТ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ.....	149
3.1. Зміст самостійної роботи.....	149
3.2. Пройди тестування	150
3.3. Чи знаєш ти: глосарій основних термінів щодо проблеми соціалізації.....	154
3.4. Тематика курсових робіт з проблеми соціалізації.....	158
3.5. Пакет контрольних завдань для перевірки результатів навчання....	160
ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА	164
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.....	165
ДОДАТКИ.....	171

ВСТУП

У сучасному житті відбувається багато змін: соціальних, економічних, політичних. В умовах сучасної соціально-економічної ситуації загострюються питання підготовки учнів з особливими потребами до самостійного життя, що потребує володіння ними не тільки знаннями і навичками, які передбачено шкільною програмою, але й вміннями розв'язувати певні життєві проблеми, адаптуватися до складних умов сьогодення, які постійно змінюються і диктуються самим життям і конкретними обставинами, бути конкурентоздатними на ринку праці, тобто бути спроможними повноцінно існувати в суспільстві.

У зв'язку з цим, у процесі національного відродження України, демократизації й суттєвих змін усього суспільного життя особливо гостро постала **проблема соціалізації** дітей з особливими потребами, передусім з обмеженими інтелектуальними можливостями, в умовах ринкових відносин, більшість з яких зазнає істотних труднощів при вступі до самостійного життя і трудової діяльності, недооцінює роль професійної підготовки у школі, не може адекватно реагувати на потреби суспільства. Значущість соціалізації пояснюється також й тим, що від її успішності залежить як самовідновлюваність суспільних відносин, так і комфортність життєдіяльності осіб з особливими потребами та можливість самореалізації в нових для них соціальних умовах.

Ось чому таким **актуальним** стає пошук нових зразків навчання, нових дидактичних підходів, сучасних уявлень про організацію навчального процесу в спеціальній школі, а також удосконалення викладання навчальних предметів в контексті соціалізації учнів із психофізичними порушеннями.

Відповідно до концепції особистісного підходу, **на перший план** виходить завдання максимального розкриття потенціалу кожного учня, його формування як суб'єкта соціального життя, підготовки до саморозвитку та самореалізації.

При цьому, в умовах застосування нових педагогічних технологій, **особливо актуальним** є питання розкриття психолого-педагогічних й методичних основ проблеми соціалізації учнів та її забезпечення в умовах спеціального закладу освіти.

Особливого значення набуває також пошук шляхів підвищення соціалізації школярів, розкриття її **методичних основ** з урахуванням особливостей розумової діяльності учнів спеціальної школи та розкриття сучасних поглядів на процес соціалізації як систему, що включає взаємопов'язані елементи: цілі, методи, засоби та організаційні форми.

Ось чому таким важливим є для здобувачів вивчення курсу, який розкриває ефективні методики, методи і прийоми забезпечення соціалізації школярів на основі узагальнення і систематизації знань спеціальної педагогіки, спеціальної психології й спеціальних методик та проведеної ними експериментальної роботи і спостережень за дітьми під час проходження

педагогічної практики, вивчення педагогічного досвіду кращих вчителів спеціальних загальноосвітніх шкіл.

Курс *«Основи соціалізації особистості з особливими освітніми потребами»* відноситься до спеціальних дисциплін і займає важливе місце в підготовці майбутніх корекційних педагогів. При цьому особливої уваги набуває визначення сутності і особливостей соціалізації, напрямів її забезпечення, доцільний добір нових педагогічних засобів впливу на дітей у контексті їхньої соціалізації.

Розуміння проблеми соціалізації учнів з особливими потребами на сучасному етапі розвитку суспільства, в нових соціально-економічних умовах, з урахуванням положень особистісного підходу, визначає рівень методичної майстерності вчителя-дефектолога і дає можливість йому втілювати новітні технології з актуальних проблем спеціальної педагогіки і психології. При цьому він повинен орієнтуватись в останніх сучасних психолого-педагогічних дослідженнях у контексті розв'язання означеної проблеми та впроваджувати передові технології, які забезпечать підвищення ефективності соціалізації учнів спеціальних шкіл. Саме цим завданням підпорядковано курс *«Основи соціалізації особистості з особливими освітніми потребами»*.

Метою навчально-методичного посібника є надання допомоги здобувачам зі спеціальності 016 – Спеціальна освіта щодо опанування зазначеної навчальної дисципліни, а саме її теоретичних основ і питань методичного та практичного характеру, які представлено в курсі запропонованих лекцій (**розділ 1**).

У посібнику також представлено зміст практичних занять та методичні поради щодо засвоєння кожної теми (**розділ 2**).

Крім того, передбачено можливість здобувачам перевірити ступінь оволодіння знаннями навчального курсу (**розділ 3**). У цьому розділі представлено тести з основних положень і питань щодо соціалізації; глосарій основних термінів, які мають відношення до розкриття змісту навчальної дисципліни, пакет завдань для підсумкового контролю, а також тематика **курсівих робіт** з проблем соціалізації.

У навчально-методичному посібнику здобувачі знайдуть **список рекомендованої літератури** до кожної лекції, яка допоможе опанувати матеріал та глибше розібратися в питаннях соціалізації, зіставити погляди різних авторів на сутність її основних положень, а також **загальний список** (основний, додатковий) рекомендованої літератури.

У посібнику даються **додатки** (схеми, анкети, приклади занять, програми спостережень), які допоможуть здобувачам розібратися із сутністю процесу соціалізації, її стадій, визначити предмет і показники вивчення, предмет і показники корекційно-розвивального впливу на кожній з них.

Розділ 1.
КУРС ЛЕКЦІЙ З ДИСЦИПЛІНИ
«ОСНОВИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ
З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ »

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДИТИНИ
З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ, ЇЇ СОЦІАЛЬНОГО
СТАНОВЛЕННЯ

Тема 1. Проблема соціалізації дітей з особливими освітніми потребами на сучасному етапі

1. Значення соціалізації в процесі підготовки осіб з особливими потребами до самостійного життя.
2. Соціалізація як умова формування особистості людини.
3. Стадії процесу соціалізації: адаптації, індивідуалізації, інтеграції, трудова та післятрудова стадії. Особливості і значення кожної з них.
4. Сутність, механізми, структура і показники соціалізації.
5. Основні чинники соціалізації.
6. Особливості соціалізації на різних вікових етапах становлення особистості.

Рекомендована література:

Основна:

1. Набока О. Г., Татьянчикова І. В. Спеціальна освіта: сучасні підходи до підготовки фахівців для навчання дітей з особливими освітніми потребами // Фізико-математична освіта. 27(1), 2021. С. 76-81.
2. Соціальна і життєва практика дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах навчально-реабілітаційних центрів: практико-зорієнтований посібник / За ред. І.Г.Єрмакова, К.С.Тороп, К.В.Рейди. Дніпро: «Інновація», 2018. 382с.
3. Татьянчикова І. В. Соціалізація дитини з вадами розвитку: теорія, досвід, технології: монографія / І.В. Татьянчикова. Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2017. 457с.
4. Татьянчикова І.В. Соціалізація дитини з особливими освітніми потребами: поради педагогам та батькам: методичні рекомендації педагогам спеціальних закладів освіти та батькам, які виховують дитину з особливими потребами / І.В.Татьянчикова. Слов'янськ: Видавництво Б.І.Маторіна, 2020. 161с.
5. Татьянчикова І., Ширіна А. Сходінками інклюзивної освіти: науково-методичний посібник / І.Татьянчикова, А.Ширіна. Слов'янськ: Видавництво Б.І. Маторіна, 2021. 59с.

Додаткова:

1. Алексеєнко Т.Ф. Соціалізація особистості: можливості й ризики. Науково-метод. посібник / Т.Ф. Алексеєнко. К., 2007. 152с.
2. Висоцька А. М. Організація позакласної виховної роботи в спеціальних навчальних закладах для дітей з розумовою відсталістю (5-10 класи) : метод. рек. / А. М. Висоцька. К.: ВГСПО «Нац. Асамблея інвалідів України», 2012. 106 с.
3. Заверико Н.В. Особливості соціалізації підлітків і молоді в сучасних умовах / Н.В.Заверико // Соціальна педагогіка: теорія та практика. К., 2005. № 1. С. 30-36.
4. Кравченко Т.В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи: монографія / Т.В. Кравченко // Інститут проблем виховання АПН України.К.: Фенікс,2009.416 с.
5. Лукашевич М.П., Бондарчук Л.В. Особливості соціалізації молоді з особливими потребами: пошук концептуальних підходів // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – № 2. 2006. С. 25-30.
6. Москаленко В. В. Социализация личности / В. В. Москаленко. К.: Вища шк., 1986. 200 с.
7. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія. Підручник: у 2 кн. / Л. Е. Орбан-Лембрик. Чернівці: Книги-XXI, 2010. Кн. 1. 2010. 464 с.
8. Рогальська І.П. Соціалізація особистості у дошкільному дитинстві: сутність, специфіка, супровід: Монографія / І.П. Рогальська. К.: Міленіум, 2008. 400с.
9. Соціалізація особистості школяра / За ред. Л.Є.Орбан. Івано-Франківськ, 1996. 68с.
10. Тат'янчикова І. В. Соціалізація дітей з порушеннями інтелектуального розвитку: монографія / І. В. Тат'янчикова. Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2015. 381с.
11. Хохліна О. П. Особистість у контексті проблеми соціалізації аномальної дитини / Хохліна О.П. // Зб. наукових праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Сер. соціально-педагогічна / за ред.: О.В. Гаврилова, В.І. Співака. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2012. Вип. XX, ч. 1. С.257-265.

Питання 1. Значення соціалізації в процесі підготовки осіб з особливими потребами до самостійного життя

У сучасному житті відбувається багато змін: соціальних, економічних, політичних. Соціально-економічні зміни в нашій державі загострюють актуальність проблеми соціалізації та становлення особистості дитини.

Порушення традиційних для України останніх десятиріч механізмів соціального регулювання і взаємодії, поведінки людей потребує перегляду не лише соціальної політики, але й передусім питань розвитку і формування особистості, її індивідуальності, створення умов, які забезпечать особистісно-

орієнтований підхід до розвитку здібностей кожної дитини, що буде сприяти її соціалізації, тобто оптимізації адаптації до нових умов середовища.

Важливою стає спеціальна робота в цьому напрямі щодо дітей з особливими потребами, зокрема з інтелектуальними порушеннями, оскільки їх інтелектуальний потенціал, у порівнянні з нормально розвиненими однолітками, не забезпечує засвоєння і самостійне використання широкого спектру соціальних, суспільних та інших форм життя.

Отже, соціалізація – це двобічний процес: з одного боку, це безпосереднє засвоєння особистістю соціального досвіду, а з другого – активне відтворення нею суспільних відносин.

Слід зазначити, що засвоєння соціального досвіду, а саме: тих чи інших соціальних ролей, норм, цінностей відбувається передусім під впливом сім'ї, освіти і виховання. При цьому сім'я є найближчим соціальним середовищем, з яким людина знаходиться в постійній взаємодії. Вона виступає як первинний виховуючий колектив, вплив якого дитина відчуває з народження. Саме в сім'ї вперше формується відношення дитини до праці, вона отримує перші навички трудової діяльності, навчається реагувати на певні прояви оточуючої дійсності, набуває норм соціальної поведінки. Втім, все це забезпечується лише в благополучних сім'ях. На жаль, таких сімей залишається все менше, що обумовлено кризовим станом суспільства в результаті певних соціально-економічних умов, що склалися в Україні.

Як наслідок, сім'я, яка повинна бути головним інститутом соціалізації дитини, не виконує своїх функцій. Особливо гостро постає ця проблема для дітей з психофізичними порушеннями, оскільки вони, як правило, живуть і виховуються саме в неблагополучних сім'ях. Ось чому спеціальні школи, виконуючи функції навчального закладу як інституту соціалізації, беруть на себе і виконання функцій сім'ї. Діти, знаходячись в умовах навчального закладу інтернатного типу, постійно відчувають вплив колективу, жорстко регламентованого життя, що призводить до соціальної розбалансованості, депривації, тобто відсутності або обмеженості можливостей задоволення життєво важливих потреб і в підсумку – до порушень процесу соціалізації.

Утім, спеціальна школа є навчальним закладом, тому робить упор, перш за все, на освітні функції, належним чином не акцентує увагу на функціях сім'ї як інституту соціалізації. Проте, на дітей, які виховуються в спеціальному закладі освіти, є обмеженим, як було зазначено, вплив сім'ї, в якій вони впродовж свого життя набувають певні соціальні знання і засвоюють соціальні взаємовідносини в суспільстві. Тому стають неможливими повноцінне входження дітей в соціум та їхня рівноправна участь у соціальних відносинах. Необхідно також підкреслити, що індекс самостійності в учнів шкіл-інтернатів є дуже низьким, все це призводить до порушення процесу соціалізації.

На жаль, не завжди усвідомлюється роль і значення забезпечення соціалізації дитини засобами освіти. Коли йдеться про соціалізацію засобами освіти, навчання, мається на увазі поновлення дитини у правах на соціальне наслідування, тобто на наслідування культурно-історичного досвіду людства і

суспільства в цілому, а також його відтворення у самосвідомості особистості. Проте, соціальне наслідування у кожної дитини завжди здійснюється лише засобами і у сфері освіти, в процесі її навчання і виховання.

У кожному суспільстві є освітній простір, який історично склався і має певні обґрунтовані підходи до навчання дітей різного віку в умовах сім'ї і спеціально організованих навчальних закладах. Відхилення в розвитку у дитини призводять до випадіння з цього освітнього простору, наслідком чого є порушення зв'язків з соціумом і неможливість її подальшої соціалізації. Таким чином, по відношенню до дитини з особливими потребами перестають діяти традиційні способи рішення освітніх завдань на кожному з вікових етапів. Характеристикою цієї ситуації є висловлювання Л.Виготського про «соціальний вивих» дитини з порушеннями в розвитку. При цьому обмеженість в життєдіяльності і соціальна недостатність учнів з вадами розумового розвитку пов'язані саме з «соціальним вивихом», а не з первинними порушеннями дитини. Втім, подолати цю соціальну обмеженість можливо виключно засобами освіти і навчання. Слід зазначити, що навчання повинно бути не традиційне, а спеціально організоване, особливим чином спрямоване на використання «обхідних шляхів соціалізації», досягнення освітніх завдань, які в умовах норми реалізуються традиційними засобами.

Отже, чим успішніше вирішуються ці завдання засобами освіти, тим вищі потенційні можливості дитини з вадами розвитку до інтегрування в суспільство, тим більше вона підготовлена до дорослого самостійного життя, тобто соціально компетентна. Соціальне виховання дитини в умовах спеціального закладу освіти в цьому контексті розуміється як сплановане створення умов для цілеспрямованого розвитку в процесі її соціалізації, оскільки наслідування соціального досвіду дитиною відбувається лише засобами освіти і у сфері освіти. Ось чому таке важливе визначення науково обґрунтованих підходів до навчання і виховання дітей в спеціальному закладі освіти, які будуть спрямовані на позитивний результат соціалізації.

Практика спеціальної школи для дітей з інтелектуальними порушеннями показує, що проблема соціалізації в останні роки розв'язується все складніше, хоча її цілі й завдання представляються зрозумілими. Втім, повного уявлення про зміст соціалізації, а в цьому контексті й соціальної адаптації як процесу, а також про конкретні шляхи її здійснення в навчальному закладі, в сім'ї до цього часу не існує. Ось чому проблема соціалізації дітей з особливими потребами визначається як основна проблема спеціальної школи. Загострення багатьох суспільних проблем змушують почати пошук нових, ефективно діючих механізмів соціалізації особливої дитини, її адаптації до інфраструктури, яка миттєво змінюється, соціуму, а також удосконалення методики виховної роботи в умовах спеціального закладу освіти. Саме тому є дуже актуальною необхідність перегляду системи навчально-виховного процесу в спеціальній школі в плані здійснення соціалізації учнів з інтелектуальними порушеннями, спеціального вивчення психолого-педагогічних умов, педагогічних факторів впливу на особистість дитини, які

забезпечать успішність її інтеграційних процесів, а також розроблення форм і шляхів організації такої роботи в умовах спеціального закладу освіти.

У психолого-педагогічній літературі розглядаються різні питання процесу соціалізації: визначення соціалізації в контексті розвитку і становлення особистості, визначення її сутності, механізмів, стадій, факторів впливу, визначення особливостей її прояву у дітей з психофізичними порушеннями (В.Бондар, О.Глоба, В.Засенко, А.Колупаєва, А.Конопльова, Н.Кравець, Т.Лещинська, Н.Макарчук, О.Панасюшина, В.Синьов, Є.Синьова, І.Татьянчикова, О.Хохліна та ін.).

Слід зазначити, що сьогодні соціалізація особистості з філософсько-соціологічної все більше стає проблемою психолого-педагогічною, розв'язання якої є найважливішим чинником оптимального розвитку окремої особистості й суспільства в цілому.

У сучасний період соціально-політичного розвитку держави з'явилися нові перспективи змін в системі спеціальної освіти, пов'язані з іншим ставленням до дітей з особливими потребами, активним вирішенням питань їх соціалізації та інтеграції в суспільство, а також інтегрованим навчанням. На перший план виходить системна, поступова і послідовна спеціальна педагогічна робота, яка забезпечить розвиток соціальної активності дитини, виховання у ній життєздатної людини, яка буде спроможна в подальшому здійснювати практичну діяльність. Сучасна школа зобов'язана підготувати учня до такої діяльності, виходячи з його індивідуальних можливостей і здатності до самостійного життя, яка потребує не тільки володіння практичними вміннями та навичками, але й постійного самовдосконалення. Педагогічна система адекватних засобів, методів і прийомів має забезпечити у школярів соціально-адекватні форми самоактуалізації, самопрояву з тим, щоб в подальшому освоїти життєвий простір в сучасному суспільстві.

Відтак, проблема соціалізації учнів, формування особистості, соціальної відповідальності, особливо в умовах спеціальних шкіл, набуває першочергової значущості.

Питання 2. Соціалізація як умова формування особистості людини

Проблему соціалізації слід розглядати передусім в контексті становлення і розвитку особистості. Особистістю людина є тоді, коли вона має власну позицію в житті під впливом свідомого розуміння соціальних явищ і спілкування, а також роботи над собою.

На сучасному етапі задаються нові параметри перебігу процесу соціалізації, які ставлять перед особистістю підвищені вимоги до формування адекватних моделей її соціальної поведінки і системи цінностей, відповідно до нових обставин, засвоєння суспільного досвіду, адекватного відтворення суспільних відносин, тобто **робиться акцент саме на особистість**, на її соціально обумовлені характеристики, на розвиток у неї певних якостей в результаті соціального впливу. Проблема особистості – центральна у

сучасному людинознавстві. Виховання особистості можна сміливо назвати найбільш животрепетним завданням педагогічної теорії і практичної роботи школи та інших інститутів соціалізації... Необхідно усвідомити важливу реальність сучасності: сьогодні особистість стає все більш значущою соціальною цінністю.

Саме тому одним із стратегічних завдань реформування школи згідно з Державною національною програмою «Освіта (Україна ХХІ століття)» є формування освіченої, творчої особистості, становлення її фізичного і морального здоров'я. Слід зазначити, що під таким кутом зору розглядається навчально-виховний процес взагалі, а сучасна школа поступово переорієнтовується на розвиток особистості учнів, який передбачає розгляд кожної окремої психічної властивості у контексті особистості в цілому.

Окремі аспекти особистісного підходу визначаються у дослідженнях особистості (І.Бех, Л.Виготський, І.Зязюн, Г.Костюк, С.Максименко, В.Рибалка, О.Хохліна та ін.), які підкреслюють, що проблема розвитку особистості поєднується з проблемою соціалізації. При цьому акцент робиться на процес набуття нею соціальних якостей, необхідних для життя і діяльності у суспільстві. Відмічається, що зміст і механізм дії законів суспільного розвитку повинні розглядатися на основі аналізу дій особистості, тобто конкретні люди, особистості виступають носіями суспільних відносин. Виходячи з цього, принципово важливим для розуміння історичного процесу при вивченні суспільства стає положення про розгляд особистості як представника певної соціальної групи.

Соціальна природа розуміння цього питання була закладена ще Л. Виготським, який підкреслював: не тільки особистість, але й окремі психічні процеси повинні розглядатися як детерміновані суспільні фактори. При цьому не можна стверджувати, що при моделюванні особистості приймаються лише біосоматичні і психофізіологічні параметри. Особистість, як вона представлена у цій системі поглядів, не може бути зрозумілою поза її соціальними характеристиками.

Отже, соціалізація визначається як процес формування особистості у певних соціальних умовах; процес засвоєння індивідом соціального досвіду, у ході якого він перетворює соціальний досвід у власні цінності та орієнтації, вибірково залучає до своєї системи поведінки тих норм і шаблонів, які прийняті у суспільстві. При цьому засвоєння соціального досвіду здійснюється поетапно: на кожній стадії соціалізації відбувається становлення різних новоутворень і соціальних якостей, які важливі для формування особистості.

Для розуміння суті проблеми, стадій соціалізації необхідним є розкриття психологічного змісту поняття особистості: **особистість** – це суб'єкт свідомої продуктивної діяльності та суспільної поведінки, індивід із соціально обумовленою системою психічних властивостей, що формується і виявляється у діяльності, спілкуванні та опосередковує, регулює взаємодію людини з навколишнім світом.

У процесі соціалізації, як було зазначено, індивід засвоює накопичений людством суспільний досвід у вигляді знань про норми поведінки, відповідні способи дій і про явища оточуючого середовища, без яких він не зможе сформуватися як особистість. Втім, цього недостатньо для становлення неповторної, цілісної особистості, оскільки вона визначається і як носій свідомості та самосвідомості.

З цього приводу видатний український психолог Г.Костюк відмічає, що людський індивід стає суспільною істотою, особистістю, у міру того, як у нього формується свідомість та самосвідомість, створюється система психічних властивостей. Остання внутрішньо визначає його поведінку, робить його здатним приймати участь у житті суспільства, виконувати ті чи інші суспільні функції. Саме ця сторона суті особистості пов'язується з важливою детермінантою її становлення – індивідуалізацією, яка розглядається як процес набуття людиною самостійності, формування власного та індивідуального способу життя і особливого внутрішнього світу. У цьому зв'язку соціалізація розглядається як процес становлення особистості, але через індивідуальний спосіб реалізації соціального типу, який залежить від активності людини, її відповідальної самостійності, різноманітності форм включення у суспільні відносини, а також передбачає відтворення системи соціальних зв'язків у процесі діяльності і спілкування. Ось чому успішна соціалізація забезпечує, перш за все, розвиток індивідуальності, здатність незалежно мислити і діяти, адекватно визначати свою соціальну роль. І саме від сформованості свідомості індивіда, його особистісних якостей залежить кінцевий результат соціалізації - становлення особистості в цілому. У цьому контексті Л. Виготський підкреслює, що вищим рівнем розвитку особистості є рівень її самоорганізації завдяки розвитку в неї самосвідомості, рефлексії.

Отже, в поняття особистості вкладається розгляд її соціально-психологічної сутності, яка поступово формується і зростає в результаті засвоєння нею суспільного досвіду людства (соціалізації) та становлення самосвідомості. При цьому особливий акцент робиться саме на розвитку особистості, який забезпечується зовнішньою детермінацією – соціалізацією та внутрішньою детермінацією (самодетермінацією) – розвитком самосвідомості в процесі індивідуалізації.

Таким чином, соціалізація є необхідною умовою особистісного розвитку індивіда, його становлення і поступового зростання в суспільстві людей. Це стає можливим завдяки проходженню особистістю усіх стадій цього процесу: адаптації, індивідуалізації, інтеграції, трудової та післятрудової стадії. Стосовно дитячого віку – це перші чотири стадії, які різною мірою представлено в умовах шкільного навчання.

Особливого значення набуває проблема формування особистості учня в умовах спеціальних шкіл, оскільки утруднення соціалізації осіб з інтелектуальними вадами пов'язані передусім з невизначеністю спеціальних корегуючих впливів на таких дітей, відсутністю в них навичок міжособистісного спілкування з нормально розвиненими однолітками,

несформованістю потреби в такому спілкуванні, неадекватною самооцінкою, негативним сприйняттям інших людей і своєрідними особливостями розвитку психіки. Тому спрямувати процес становлення особистості, її відповідальності перед суспільством – одне з найважливіших завдань школи для дітей з особливими потребами. Позитивний розвиток особистості відбувається тільки в процесі її формування під впливом виховання і навчання. При цьому одним з головних завдань навчання і виховання дітей з порушеннями інтелекту є становлення особистості кожного в цілому, оптимальний розвиток потенційних можливостей їх пізнавальної діяльності, підготовка і включення в соціальне середовище в якості повноправних членів суспільства.

Особистість розвивається як результат спілкування і участі тільки в процесі діяльності, спочатку ігровій, потім навчальній і трудовій. У формуванні особистості важливо враховувати здібність дитини до самореалізації, що залежить від взаємодії її внутрішніх природних сил і зовнішніх соціальних умов.

Не менш важливим у змістовному аспекті соціалізації є розвиток самосвідомості особистості, яка виробляється протягом всього життя людини. Самосвідомість – не первинна даність, яка притаманна людині, а продукт її розвитку. Ось чому нетипова поведінка дітей з інтелектуальними порушеннями – це лише зовнішній прояв. При цьому більш важливим є внутрішній світ дитини, її світогляд, який важко піддається діагнозу і корекції, але який найбільше впливає на її подальше життя, психічний розвиток і становлення особистості, на процес соціалізації взагалі. Це дозволяє констатувати, що процес соціалізації означає також становлення у школяра образу свого «Я» на основі прояву його індивідуальних якостей. Індивідуалізацію в контексті соціалізації особливої дитини слід розглядати як процес виявлення і стимулювання в неї нахилів, задатків, здібностей, врахування її потреб та інтересів, які розвиваються, а також спосіб поєднання суспільно значущого і особистісного.

У сучасних умовах розв'язання питань соціалізації учнів з інтелектуальними порушеннями повинно будуватися на принципово новій концепції – концепції самореалізації кожної дитини в процесі набуття нею соціального досвіду, соціальної творчості, здійснення власних бажань і реалізації своїх нахилів за наявності активної допомоги спеціального закладу освіти, основні зусилля якого повинні бути спрямовано на формування у дитини активної життєвої позиції й позитивного образу «Я», змінення в неї соціального ставлення до своєї нетиповості і недоліків у найближчому і широкому оточенні дитини і сім'ї.

У зв'язку з цим питання індивідуалізації та самосвідомості, від розв'язання яких залежить ефективність соціалізації учнів з інтелектуальними порушеннями, набувають особливої значущості.

У кожному соціумі дитина має виконувати певні функції і соціальні ролі. Якими вони будуть і на що вони будуть спрямовані – це буде залежати від змісту і характеру діяльності тих інфраструктур, які взяли на себе

відповідальність допомагати молодому поколінню ввійти у соціальну структуру життя суспільства. Стосовно дітей з особливими потребами, це можна зробити лише за умови функціонування спеціального закладу освіти, який спроможний допомогти дитині у її соціальному становленні, оскільки поза педагогічною системою не можна здійснювати формування особистості. Ця педагогічна система повинна мати складові свого соціалізуючого впливу: цілепокладання (цілі, завдання, функції); зміст, технології (засоби, форми, методи); форми управління. Ця внутрішня єдність усіх аспектів соціалізуючої системи створює умови для формування у дітей з особливими потребами певної життєвої позиції в умовах соціуму. При цьому зміни особистості учнів спеціальної школи розглядаються не тільки як результат зовнішнього впливу, але й як результат їхніх внутрішніх зусиль. Слід підкреслити, що забезпечення соціалізації у педагогічній системі має можливості до реалізації лише за умови активної діяльності самого суб'єкта соціалізації, тобто учня з особливими потребами; успішною соціалізація учнів спеціальної школи може бути при наявності наступних характеристик їхньої особистості: здібності до змінення своїх ціннісних орієнтацій; уміння знаходити баланс між своїми цінностями і зовнішніми вимогами соціального середовища; розуміння універсальних моральних норм суспільства.

Таким чином, процес і результат соціалізації особливої дитини є наслідком внутрішнього протиріччя між ступенем її ідентифікації з суспільством та її відособленням у суспільстві.

Саме тому перебування учнів з особливими потребами в спеціальному закладі освіти повинно бути спрямоване на здійснення спланованої педагогічної допомоги, яка забезпечить соціальне становлення дитини, набуття нею соціального досвіду, навчить самостійного життя.

Отже, в сучасних умовах сьогодення основне завдання спеціальної школи – формування у школярів з особливими потребами саме ціннісних орієнтацій і розвиток особистості, здібної до самостійної адаптації в суспільстві. А це можливе тільки через змінення системи педагогічного впливу на дітей в спеціальному закладі освіти, визначення і втілення в практику його роботи психолого-педагогічних умов забезпечення соціалізації учнів.

Висновки:

1. Розвиток особистості відбувається протягом усього життя людини в процесі її існування в соціумі і під впливом певних соціальних умов.

2. Існують різні підходи до розуміння сутності особистості. Більшість авторів розглядає особистість в контексті її соціальних відносин, соціальної взаємодії.

3. Проблема соціалізації поєднується з проблемою становлення особистості, яка поступово формується і зростає в результаті засвоєння нею суспільного досвіду людства та становлення самосвідомості.

4. Головним орієнтиром в дослідженні особистості стають її взаємовідносини з певною соціальною групою.

5. Дуже важливим становиться процес формування у особистості соціально-типових рис, які дадуть їй змогу комфортно існувати в оточуючій дійсності і бути повноправним членом суспільного життя.

6. Особливого значення набуває проблема формування особистості дітей з психофізичними порушеннями в процесі їхньої соціалізації.

Питання 3. Стадії процесу соціалізації: адаптації, індивідуалізації, інтеграції, трудова та післятрудова стадії. Особливості і значення кожної з них.

У загальному виді розвиток особистості можна представити як процес її входження в нове соціальне середовище й інтеграції в ньому.

О.Хохліна, український психолог, виділяє три **фази розвитку** особистості: адаптацію, індивідуалізацію та інтеграцію. Кожна з них виступає як момент становлення особистості в її найважливіших проявах і якостях – це своєрідні мікроцикли її розвитку.

При цьому етапи розвитку особистості співпадають зі стадіями (етапами) процесу соціалізації. Таким чином, згідно з поглядами ряду авторів (О.Глоба, В.Засенко, А.Кравченко, І.Татьянчикова, О.Хохліна та ін.), саме проходження стадій соціалізації особистістю розглядається як умова її становлення.

У зв'язку з тим, що у людини протягом її життя багато разів змінюється соціальна ситуація розвитку, і вона входить в декілька відносно стабільних і референтних для неї груп, адаптація або дезадаптація, індивідуалізація або деіндивідуалізація, інтеграція або дезінтеграція безліч разів відтворюються, а відповідні новоутворення закріплюються, у людини формується достатньо стійка структура її індивідуальності. При цьому інтеграція людини в соціальному середовищі, яка підготовляється активною адаптацією і подальшою індивідуалізацією, стає найважливішою фазою розвитку особистості.

Ось чому особливого значення набуває розгляд етапів (стадій) соціалізації з визначенням їх особливостей, видів, механізмів, структури, показників прояву, тому що саме стадії соціалізації визначаються як умова становлення особистості в процесі її життя. Розгляд стадій соціалізації дає можливість уточнити їх сутність відповідно до категорії дітей з інтелектуальними порушеннями. Втім, слід підкреслити, що певного значення набувають лише чотири стадії (етапи), які мають пряме відношення до становлення особистості цієї категорії дітей, набуття ними певної зрілості як в стінах навчального закладу, так і в процесі їхньої подальшої трудової діяльності.

Існують різні підходи до виділення стадій соціалізації. Прикладом соціального підходу є точка зору О.Хохліної, яка поділяє соціалізацію на три стадії: дотрудову, трудову і післятрудову, залежно від ставлення до трудової діяльності. Дотрудова стадія, на думку автора, охоплює весь період життя людини до початку трудової діяльності. Трудова стадія припадає на період

зрілості людини, післятрудова – настає у літньому віці у зв'язку з припиненням трудової діяльності. Втім, такий підхід однолінійний і недостатньо повний, тому що не береться до уваги психоаналітичний аспект, з позиції якого стадії соціалізації пов'язуються також з проявом біологічних потягів людини. Крім того, досить важко визначити демографічні межі трудової стадії, тому що вона включає весь період трудової діяльності людини.

А.Кравченко виділяє наступні стадії соціалізації, які визначає як основні життєві цикли: дитинство, юність, зрілість і старість. За ступенем досягнення результату або завершеності процесу соціалізації автор виділяє початкову або ранню соціалізацію, яка охоплює періоди дитинства і юності, і подовжену або зрілу соціалізацію, яка охоплює два інших періоди.

Найбільш повно і вичерпано визначено стадії соціалізації у Л.Столяренко, тобто особистість набуває свого розвитку завдяки поступовому перебуванню на наступних **стадіях**:

1. Первинна соціалізація або **стадія адаптації** (від народження до підліткового періоду дитина засвоює соціальний досвід некритично, адаптується, пристосовується, наслідує).

2. **Стадія індивідуалізації** (з'являється бажання виділити себе серед інших, критичне ставлення до суспільних норм поведінки). Ця стадія характеризується як проміжна соціалізація, тому що світогляд і характер підлітка дуже нестійкі.

3. **Стадія інтеграції** (з'являється бажання знайти своє місце в суспільстві, тобто «вписатися» в суспільство).

4. **Трудова стадія** соціалізації охоплює весь період зрілості людини, весь період її трудової діяльності, коли людина не тільки засвоює соціальний досвід, але й відтворює його шляхом активного впливу на середовище через свою діяльність.

5. **Післятрудова стадія** соціалізації розглядає похилий вік, який робить суттєвий внесок у відтворення соціального досвіду, в процесі передачі його новим поколінням.

Кожна з цих стадій має свої особливості і потребує окремої уваги. Отже, первинна соціалізація або **стадія адаптації**. Слід зазначити, що сприяння соціалізації дитини – це передусім оптимізація її адаптації до нових умов середовища. Втім, як свідчать наукові дослідження (В.Бондар, А.Висоцька, В.Засенко, В.Карвяліс, Я.Краваліс, В.Левицький, Т.Лещінська, І.Матющенко, О.Проскурняк, В.Синьов, К.Турчинська, О.Хохліна та ін.), досвід роботи спеціальних закладів освіти та певні життєві спостереження, адаптація випускників з особливими потребами (а також випускників з інтелектуальними порушеннями) характеризується низькою ефективністю. Для учнів цієї категорії особливе значення має передусім соціально-психологічна адаптація (пристосування особи до групових норм та соціальної групи до неї), оскільки вони набувають суспільного досвіду, перебуваючи у соціальному оточенні, різноманітних соціальних групах.

У психології особистості **адаптацію** розрізняють як пристосування особистості до існування в соціумі відповідно до його норм і вимог, а також згідно з потребами, намірами, мотивами та інтересами самої особистості.

Психологічно адаптація здійснюється в процесі соціалізації особистості в ході її індивідуального розвитку, трудового і професійного становлення. При цьому вона передбачає, як інтегральний показник, готовність особистості до виконання необхідних біосоціальних функцій і прийняття соціальних ролей в групі, колективі, суспільстві.

Поняття «соціалізація» і «адаптація» тісно пов'язані. Адаптація може розглядатися і як складова частина соціалізації, і як її механізм.

Соціальна адаптація набуває виняткову актуальність саме в переломні періоди як життєдіяльності людини, так і в періоди радикальних економічних і соціальних реформ, тобто суттєвих змін в суспільстві.

На сучасному етапі посилена увага до розроблення ключових питань зазначеної проблеми пояснюється необхідністю вирішення практичних завдань, пов'язаних з прискоренням процесу адаптації людини до нових умов нашого часу в різних сферах життєдіяльності: професійної, побутової, політико-правової і т. ін.

Розрізняють два **види адаптації**: психофізіологічну і соціально-психологічну, які взаємопов'язані. **Соціально-психологічна адаптація** представляє собою оволодіння особистістю ролі при входженні в нову соціальну ситуацію (С.Максименко). Під зазначеним видом адаптації розуміють також процес пристосування індивіда до групових норм і соціальної групи до окремого індивіда. Це процес пристосування людини до умов життєдіяльності в групі.

За своїми результатами соціально-психологічна адаптація буває позитивною і негативною і забезпечується в групі функціонуванням певної системи механізмів: рефлексії, емпатії, прийому соціально-зворотного зв'язку та ін.. Соціально-психологічна адаптація – це конкретний процес соціалізації. Соціалізація індивіда – це передусім ефективна адаптація в суспільстві, а потім і здатність певною мірою протистояти суспільству, перешкодам, які заважають саморозвитку, самореалізації, самовизначенню. Тобто, невід'ємною складовою соціалізації особистості є її адаптація. Тому певний акцент робиться саме на цю стадію, в процесі соціалізації вона є дуже важливою, оскільки сенситивні періоди дитинства незворотні.

Слід зазначити, що регулювання адаптаційними процесами набуває особливого значення саме в стаціонарних соціальних закладах для дітей, в першу чергу в школах-інтернатах.

Відмічається (І.Матющенко), що успішність адаптації, передусім соціально-психологічної адаптації, кожної особи значною мірою залежить від суб'єкт-суб'єктних відносин у групі, згуртованості колективу. Про соціально-психологічну адаптованість свідчать наближення цілей діяльності та життєвих орієнтацій членів колективу, їх можливість самореалізуватися, самоствердитися (Ю.Бистрова, А.Висоцька, С.Горбенко, О.Кононко).

Показниками соціально-психологічної адаптованості розглядаються стресостійкість, позитивне ставлення до навколишнього, задоволеність взаємостосунками у групі (колективі), сприйняття себе та інших, емоційний комфорт (оптимізм, врівноваженість), очікування внутрішнього та зовнішнього контролю і т. ін. До показників протилежного явища – дезадаптації – відносять нейротичні прояви (конфліктність, тривожність, апатію, страх, депресію, агресивність та ін.).

Таким чином, **адаптація** включає широке коло понять: від елементарного досвіду пристосування живого організму до середовища і далі – до складної соціально-психологічної адаптації особистості в процесі її соціалізації. В межах системного підходу адаптація особистості подається і процесом, і результатом функціонування цілісної саморегулюючої системи, адаптивність якої забезпечується взаємодією окремих її елементів.

При цьому **ефективність адаптації** в значній мірі залежить від того, наскільки адекватно особистість сприймає себе і оточуючий світ, свої соціальні відносини і можливість їх конструювання і зміни, наскільки особистість здатна до змін поведінки в спілкуванні, трудовій і учбовій діяльності, побутовій сфері та ін. Стає очевидним, що повноцінне дослідження адаптації людини можливе лише за умови реалізації комплексного підходу до вивчення всіх рівнів організації людини: від психосоціального до біологічного з урахуванням їх взаємозв'язків і взаємовпливів.

Друга стадія соціалізації, за Л.Столяренко – **стадія індивідуалізації**. На стадії індивідуалізації відбувається деяке обособлення індивіда, яке викликане потребою персоналізації. Особистість виступає як суб'єкт суспільних відносин, який вже засвоїв певні культурні норми суспільства і здатний проявити себе як унікальна індивідуальність, створюючи щось нове, неповторне, в чому найбільш яскраво і проявляється його особистість. Якщо на першій стадії найбільш важливим було засвоєння, то на другій – відтворення, причому в індивідуальних і неповторних формах. Як відмічає І.Татьянчикова, індивідуалізація в багатьох випадках визначається протиріччям, яке існує між досягнутим результатом адаптації й потребою у максимальній реалізації своїх індивідуальних особливостей. Мова йде про процес реалізації свого «Я», самопрояву як індивідуальності (на рівні темпераменту, типологічних властивостей вищої нервової діяльності, індивідуальних особливостей). Стадія індивідуалізації, підкреслює автор, сприяє прояву саме того, чим одна людина відрізняється від іншої. Ось чому на цій стадії зростає пошук у індивіда засобів і способів для визначення своєї індивідуальності, її фіксації.

Отже, **індивідуалізація** розуміється як накопичення людиною власного досвіду соціальної поведінки і спілкування з іншими, вироблення особистого ставлення до приписуваних ролей, становлення особистісних норм, систем смислів і значень. Таким чином, соціальний досвід, який лежить в основі процесу соціалізації, не тільки суб'єктивно засвоюється, але й активно переробляється, стаючи джерелом індивідуалізації особистості. Саме тому дуже розповсюджена в психології особистості парадигма «від соціального до

індивідуального» має серйозні основи і глибокий сенс. При цьому, чим більша перед особистістю можливість вибору, тим більш очевидним стає той факт, що особистість сама вибирає, відстоює ту чи іншу соціальну позицію, яка потім визначає діяльність цієї особистості. Можна вивести наступну формулу: діяльність визначає особистість, але особистість вибирає ту діяльність, яка визначає її розвиток. У зв'язку з цим, стають зрозумілими ті труднощі, які виникають при спробі представити періодизацію розвитку особистості за схемою «провідна діяльність – особистість» за межами підліткового віку. Слід підкреслити, що ця провідна діяльність не «дана» підлітку, а задана конкретною соціальною ситуацією розвитку, в якій відбувається його життя.

Отже, якщо під час соціалізації дитини головною для неї є соціальна адаптація, то для соціалізації молодої людини основну роль відіграє формування внутрішньої структури психіки підлітка, переведення елементів зовнішнього світу у внутрішнє «Я» особистості.

Підлітковий вік – це один з найважливіших періодів життя людини, на якому відбувається все подальше становлення особистості. Головні мотиваційні лінії даного вікового періоду пов'язані, передусім, з прагненням до саморозвитку і самопрояву, набуття ідентичності, самоствердження в процесі пошуків свого «Я» на основі уявлень про себе підлітка, створення образу свого «Я» – «Я-концепції». Виділяють наступну структуру «Я»: пізнавальний компонент (знання себе), емоційний (оцінка себе), поведінковий (відношення до себе). Підкреслюється, що пізнання підлітком себе, тобто його самосвідомість, не може бути представлена як простий перелік певних характеристик, а тільки як розуміння особистістю себе в якості цілісності, у визначенні своєї ідентичності. Розвиток і становлення свого «Я», своєї самосвідомості в ході соціалізації відбувається завдяки набуттю підлітком соціального досвіду в умовах поширення діапазону діяльності і спілкування. При цьому слід зазначити, що цей розвиток неможливий поза діяльністю: самосвідомість, не заснована на реальній діяльності, неминуче заходить в тупик, стає «пустим» поняттям».

Самосвідомість у психологічній літературі розглядається як складне родове утворення в структурі психіки особистості, а образ «Я» – як видове.

Образ «Я» – це продукт самосвідомості, тобто вияву усвідомлення та оцінки індивідом себе як суб'єкта практичної й теоретичної діяльності, ідеалів, переконань, які мотивують його активність.

Отже, «Я-концепція» – це оцінно-пізнавальна система, що переживається і більш-менш усвідомлюється індивідом. При цьому, як соціальне оточення сприяє формуванню «Я-концепції» індивідуума, так і «Я-концепція», у свою чергу, впливає на соціалізацію.

При цьому **показниками** зрілої індивідуальності виступають потреби у вільному самоствердженні і самоактуалізації за всіх життєвих обставин.

Наступна стадія соціалізації, за Л.Столяренко – **стадія інтеграції**. Вона передбачає досягнення певного балансу між людиною і суспільством, інтеграцію суб'єкт-об'єктних відносин особистості з соціумом. Людина кінець-

кінцем знаходить той оптимальний варіант життєдіяльності, який сприяє процесу її самореалізації у суспільстві, а також прийняття нею його змінюваних норм. На цій стадії, крім того, складаються так звані соціально-типові властивості особистості, тобто такі, які вказують на приналежність людини до певної соціальної групи. Інтеграція проходить благополучно, якщо властивості людини приймаються групою, суспільством. Якщо не приймаються, можливі наступні варіанти: збереження своєї неповторності і поява агресивних взаємодій (взаємовідносин) з людьми і суспільством; змінення себе, бажання «стати як всі» – конформізм, зовнішня згода, адаптація.

Як підкреслює О.Хохліна, ця стадія детермінується протиріччями між прагненнями суб'єкта бути ідеально представленим в інших своїми особливостями – з одного боку, і потребою спільноти прийняти, схвалити і культивувати лише ті його індивідуальні особливості, які йому імпонують, відповідно до його цінностей, стандартів, сприяють успіху сумісної діяльності – з іншого боку. Інтеграція відбувається і тоді, коли не стільки індивід доводить свою потребу в персоналізації, відповідно потребам суспільства, скільки спільнота трансформує свої потреби згідно з потребами індивіда, який займає в цьому випадку позицію лідера. Якщо протиріччя між індивідом і групою не зникає, виникає **дезінтеграція** і, як наслідок, особистість витискається із цієї спільноти або набуває в ній ізольованості, що призводить до серйозної особистісної деформації.

Слід зазначити, що **показниками** інтеграції особистості є рівень розвитку групи, в яку вона входить і в яку вона інтегрована, а також ступінь розв'язання протиріччя між потребою індивіда в персоналізації і об'єктивною зацікавленістю референтної для нього спільноти приймати тільки ті прояви його індивідуальності, які відповідають вимогам розвитку цієї спільноти або суспільства.

Стадія інтеграції є дуже важливою в процесі соціалізації дитини, оскільки неприйняття певною соціальною групою, яка має для неї важливе значення, її індивідуальних особливостей і відмінностей, як таких, що не відповідають потребам спільноти, сприяє розвитку в дитині негативних особистісних новоутворень (агресивність, негативізм, неадекватно завищена самооцінка), які в подальшому утруднюють весь процес самоактуалізації. Це насамперед стосується дітей з особливими потребами (Ю.Бистрова, Н.Коломінський, Ж.Намазбаєва та ін.).

Таким чином, розв'язання проблеми соціалізації дітей з обмеженими можливостями повинне зосереджуватися також навколо стадії інтеграції, оскільки вона виступає не тільки фактором розвитку окремої особистості дитини, але й фактором формування колективу в цілому на основі активної адаптації та індивідуалізації кожного члена цього колективу. При цьому успішна інтеграція дитини в колективі однолітків в подальшому сприяє її інтеграції в широкому ракурсі – в системі суспільних відносин.

Наступна стадія соціалізації, за Л.Столяренко – **трудова**, яка охоплює весь період зрілості людини, хоча демографічні межі «зрілого» віку умовні. Ця стадія передбачає весь період трудової діяльності людини.

Всупереч думці про те, що соціалізація закінчується із завершенням освіти, більшість дослідників дотримується ідеї продовження соціалізації в період трудової діяльності. Більш того, робиться акцент на тому, що особистість не тільки засвоює соціальний досвід, але й відтворює його, надає особливої значущості цій стадії. Це йде в унісон з визначенням трудової діяльності як провідної для розвитку особистості. Безумовно, юнацький вік – важлива пора в становленні особистості, набуття нею певного соціального досвіду, але труд в зрілому віці теж знаходиться в центрі соціалізації людини, відтворенні нею соціальних відносин.

Виділення цієї стадії соціалізації з точки зору ставлення до трудової діяльності має велике значення, тому що для становлення особистості небайдуже, через які соціальні групи вона входить в соціальне середовище, через який зміст їх діяльності і рівень їх розвитку. І ось саме тут виникає певне коло питань, відповідь на які не має достатньої кількості як експериментальних досліджень, так і теоретичного розроблення, що особливо стосується визначення особливостей перебування на цій стадії осіб з психофізичними порушеннями. Від вивчення цього питання залежить розуміння, наскільки цій категорії осіб комфортно на трудовій стадії соціалізації, наскільки оптимально ними обрана трудова діяльність відповідно до своїх особливостей, як вони пристосовувались до умов діяльності, життя і вимог суспільства і, як наслідок, що в їх житті в якості зрілої людини є «позитивом», а що «негативом». Незважаючи на важливість зазначеного аспекту, ця проблема є невизначеною, що потребує першочергової уваги.

Висновки:

1. Існують різні підходи до виділення стадій соціалізації: соціальний (залежно від ставлення до трудової діяльності), в залежності від основних життєвих циклів, в залежності від основних фаз розвитку особистості.

2. Виділяють наступні стадії соціалізації: адаптації, індивідуалізації, інтеграції, трудову стадію. Проходження стадій соціалізації особистістю розглядається як умова її становлення.

3. На стадії адаптації (період дитинства) і стадії індивідуалізації (підлітковий період) людина виступає як суб'єкт суспільних відносин.

4. На стадії інтеграції (період юнацтва) досягається певний баланс між людиною і суспільством, інтеграція суб'єкт – об'єктних відносин особистості з соціумом.

5. На трудовій стадії (період зрілості людини) відбувається як засвоєння соціального досвіду, так і його відтворення.

Питання 4. Сутність, механізми, структура і показники соціалізації

Термін «соціалізація», незважаючи на його широку розповсюдженість, не має однозначного тлумачення серед різних представників психологічної науки. В системі психології вживаються ще два терміни, які іноді розглядаються як синоніми слова «соціалізація»: «розвиток особистості» і «виховання». Незважаючи на це, основний зміст цього поняття зводиться до того, що це процес «входження індивіда в соціальне середовище», «засвоєння ним соціальних впливів», «залучення його до системи соціальних зв'язків» і т. ін.

Утім, для більш повного і кращого розуміння сутності процесу соціалізації необхідно розвести передусім поняття «розвиток особистості» і «виховання».

Ідея розвитку особистості, як було зазначено вище, одна з провідних ідей психології. Більше того, визнання особистості суб'єктом соціальної діяльності надає особливої значущості ідеї розвитку особистості: дитина, розвиваючись, стає таким суб'єктом, тобто процес її розвитку не сприймається поза її соціальним розвитком, поза засвоєнням нею системи соціальних зв'язків, відносин, поза включенням в них. За об'ємом поняття «розвиток особистості» і «соціалізація» у цьому випадку ніби співпадають, але акцент на активність особистості більше представлений в ідеї розвитку, а не соціалізації, оскільки в центрі уваги – соціальне середовище і його вплив на особистість. Між тим, науковий розгляд питання соціалізації не відбувається без проблеми розвитку особистості, а навпаки, припускає розуміння особистості як становлення її в якості активного соціального суб'єкта.

Іншу природу мають співвідношення понять «соціалізація» і «виховання». Відомо, що термін «виховання» застосовується у двох значеннях – вузькому і широкому розумінні. У вузькому розумінні «виховання – це процес цілеспрямованого впливу на людину з боку суб'єкта виховного процесу з метою передачі їй певної системи уявлень, понять, норм і т. ін. Увага в цьому контексті звертається на цілеспрямованість, планомірність процесу впливу. В широкому розумінні під «вихованням розуміється вплив на людину всієї системи суспільних зв'язків з метою засвоєння нею суспільного досвіду і т. ін. Суб'єктом виховного процесу в цьому випадку виступає як все суспільство, так і все життя». Таким чином, соціалізація відрізняється від виховання у вузькому розумінні і уподібнюється вихованню у широкому розумінні.

Виходячи з цього, І.Татьянчикова так визначає сутність соціалізації: «Соціалізація – це двобічний процес, який включає в себе, з одного боку, засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, систему соціальних зв'язків, з іншого боку, процес активного відтворення індивідом системи соціальних зв'язків за рахунок його активної діяльності, активного входження в соціальне середовище...» [3, с. 21].

Саме це визначення соціалізації стало найбільш поширеним у вітчизняній соціальній психології. Отже, з точки зору принципу діяльності, соціалізація – це процес взаємодії індивіда і суспільства, наслідком якого є конкретно-історична форма їх соціальності. Соціальність індивіда – це завжди конкретно-

історичне явище, бо його основою є конкретно-історичні умови діяльності, які пред'являють свої вимоги до змісту і спрямованості якостей і властивостей індивідів.

Сутність процесу соціалізації зводиться до того, що людина поступово засвоює соціальний досвід і використовує його для адаптації до соціуму. Таке засвоєння відбувається стихійно і цілеспрямовано. У зв'язку з цим потрібно розрізняти направлену і ненаправлену (стихійну) **форми** соціалізації. При цьому цілеспрямованість визначається умовами сім'ї, школи, різних суспільних організацій. Стихійність – різноманітними аспектами життя, свідком яких стає людина. Ненаправлена, або стихійна форма соціалізації, – це «автоматичне» виховання певних соціальних навичок у зв'язку з постійним перебуванням індивіда в безпосередньому соціальному оточенні.

Проте, немає сенсу перебільшувати значення будь-якої однієї форми соціалізації, бо така абсолютизація неодмінно спричиняє перекося в системі виховання. Сама практика з усією гостротою зробила необхідним вивчення процесу формування особистості у всій повноті і різноманітності його форм. При цьому дослідники О.Глоба, Я.Коломінський, В.Москаленко, В.Панок, О.Хохліна відмічають, що в процесі соціалізації обов'язково повинні здійснюватись два основних засоби засвоєння культури: один з них передбачає обов'язкову вербалізацію культурної норми і розрахований на свідоме засвоєння її змісту, а другий – передбачає засвоєння культури шляхом наслідування стереотипному зразкові або психологічний тиск на особистість соціальної групи через певні механізми. Проте, соціалізація відноситься до тих явищ, завдяки яким людина навчається жити і ефективно взаємодіяти з іншими людьми.

В.Москаленко робить певний акцент на двобічності процесу соціалізації не тільки через діалектичну єдність засвоєння і відтворення соціального досвіду, але й через єдність стихійного і цілеспрямованого впливу на всі процеси становлення людини як суб'єкта суспільних відносин. Двобічність процесу соціалізації, вказує автор, проявляється також в єдності її внутрішнього і зовнішнього змісту. Зовнішній процес – це сукупність всіх соціальних впливів на людину, які регулюють прояв притаманних суб'єкту імпульсів і потягів. Внутрішній процес – це процес формування цілісної особистості. Соціалізація, звертає увагу авторка, може вивчатись в філогенетичному плані, тобто коли формуються родові властивості людства, і онтогенетичному, коли формується конкретний тип особистості.

Визначаючи поняття «соціалізація», різні дослідники виділяють, як головні, ті чи інші сторони цього процесу в залежності від аспекту і мети, яка ставиться в дослідженні. Зміст поняття «соціалізація» деякі автори визначають як процес «...входження індивіда в соціальне середовище, пристосування до нього, освоєння певних ролей і функцій» (О.Глоба). Інші дослідники вважають процесом соціалізації «...засвоєння індивідом соціального досвіду, в ході якого утворюється конкретна особистість» (Ю.Бистрова).

При аналізі поглядів вчених різних напрямів (психологічного, загально-педагогічного, соціологічного) на питання соціалізації спостерігається розмаїття їхніх теоретичних засад, підходів, широке коло тлумачень. Різні підходи до аналізу такого багатогранного процесу, як соціалізація, в якому діють складні соціальні, соціально-психологічні та інші механізми, мають рацію. Тому, цілком правомірним є існування багатьох окремих визначень соціалізації, які відображають певні аспекти цього процесу, виступаючи інструментами аналізу конкретних процесів формування індивіда і його особистості.

Утім, як показує аналіз цих визначень, поняття соціалізації багатьма авторами розуміється як **адаптація**. За допомогою поняття «адаптація» соціалізація розглядається як процес входження людини в соціальне середовище та її пристосування до культурних, психологічних і соціологічних факторів. Між тим, слід зазначити, що трактування соціалізації, як адаптації, в дослідженнях вітчизняних та зарубіжних вчених є найбільш раннім.

Інакше розуміється сутність соціалізації в гуманістичній психології (А.Маслоу, А.Олпорт, К.Роджерс). У ній соціалізація представлена як процес самоактуалізації, Я-концепції, самореалізації особистістю своїх потенцій і творчих здібностей, як процес подолання негативних впливів середовища, які заважають її саморозвитку і самоствердженню. Представники цього напрямку розглядають суб'єкт як самодостатню і саморозвиваючу систему, як продукт самовиховання.

Ці два підходи приймаються психологами, хоча пріоритет віддається все ж першому. У зв'язку з цим більшість вітчизняних психологів роблять суттєвий акцент саме на соціальний бік людського індивіда і його психіки і з цього приводу відзначають, що в ході розвитку людини відбувається вплив на неї суспільства, але й сама людина, як член цього суспільства, впливає на це останнє, тобто людина стає і об'єктом, і суб'єктом цього впливу.

Слід зазначити, що успішною соціалізація може вважатися тільки тоді, коли людина одночасно здатна як адаптуватися до суспільства, так і певною мірою протистояти тим його проявам, які заважають її саморозвитку і самоствердженню. Таким чином, на це особливо звертає увагу В.Москаленко, в самому процесі соціалізації закладено внутрішній конфлікт між мірою ідентифікації людини з суспільством і мірою уособлення її в суспільстві. Разом з тим, на думку автора, засвоєння соціального досвіду неможливе без індивідуальної активності самої людини в різних сферах діяльності.

Отже, сутнісний зміст соціалізації розкривається на перетині таких її процесів, як адаптація, інтеграція, саморозвиток і самореалізація. Діалектична їх єдність забезпечує оптимальний розвиток особистості впродовж усього життя людини у взаємодії з навколишнім середовищем. При цьому до впливу соціального середовища вона ставиться вибірково на основі сформованої у її свідомості системи цінностей. Індивідуальність особи, її потенційні можливості засвоїти культурний пласт суспільства, потреби та інтереси, спрямованість соціальної активності стають найважливішими **чинниками** її соціалізації.

Найбільш оптимальним є визначення соціалізації, яке дає В.Москаленко: соціалізація особистості представляє собою процес формування особистості в певних соціальних умовах, процес засвоєння людиною соціального досвіду, в ході якого людина відтворює соціальний досвід у власні цінності і орієнтації, вибірково вводить у свою систему поведінки ті норми і шаблони поведінки, які прийняті в суспільстві або групі. При цьому норми поведінки, норми моралі, переконання людини визначаються тими нормами, які прийняті в даному суспільстві.

Соціалізація здійснюється, як було зазначено вище, протягом усього життя людини, поділяючись на **первинну** (соціалізація дитини) та **вторинну** (соціалізація дорослих). Це відбувається тому, що умови життя людини, а також вона сама, постійно змінюються, вимагають входження у нові соціальні ролі та змін статусу, інколи докорінних.

Соціалізація – це безперервний процес, який в свою чергу поділяється на **етапи**, кожен з яких «спеціалізується» на вирішенні певних завдань, без реалізації яких кожен наступний етап може як не настати, так і бути деформованим або загальмованим.

На кожному з цих етапів існують «критичні періоди». Щодо соціалізації дитини – це перші 2-3 роки і вступ до школи; для соціалізації підлітка – перетворення підлітка на юнака; для тривалої – початок самостійного життя і перехід від юнацтва до зрілості. Соціалізація дорослих націлена на зміну поведінки в новій ситуації, дітей – на формування ціннісних орієнтацій. Дорослі, спираючись на свій соціальний досвід, здатні оцінювати, сприймати норми критично, тоді як діти спроможні лише засвоювати їх. При цьому соціалізація дорослого допомагає йому набутти необхідних навичок, а соціалізація дитини пов'язана передусім з мотивацією.

Виділяють три **сфери**, в яких розгортається весь зміст процесу соціалізації особистості: діяльність, спілкування і самосвідомість.

У процесі соціалізації «набір» діяльностей індивіда розширюється, тобто досягаються все нові і нові види **діяльності**: соціалізація відбувається як засвоєння нових і різних форм моделей рольової поведінки, в результаті чого у індивіда поступово формується орієнтація в існуючій системі соціальних ролей. Загалом сутність перетворень у системі діяльності відбувається у процесі розширення можливостей індивіда як суб'єкта діяльності. Між тим, формування особистості як суб'єкта діяльності стає можливим завдяки розгортанню процесів **сфери спілкування**, тобто розширенню соціальних зв'язків індивіда, а також становленню персональної системи особистісних смислів, за якими стоїть, відповідно, орієнтація в системі предметних діяльностей, які задаються суспільством.

Важлива роль в соціалізації індивіда належить, безумовно, розвитку і примноженню його контактів з іншими людьми і в умовах суспільно значущої сумісної діяльності. Зі сферою спілкування тісно пов'язана третя сфера соціалізації – **сфера самосвідомості**. Завдяки спілкуванню індивід починає правильно сприймати себе і інших, що сприяє становленню в людині образу її

«Я». Саме в цій сфері відбувається формування певних структур індивідуальної самосвідомості, яка пов'язана з процесом самовизначення і становлення соціальної ідентичності особистості, передумовою яких є активне включення індивіда в різні соціальні спільноти.

При розгляданні процесу соціалізації певне значення має визначення таких її складових, як структура, зміст, механізми, соціальні інститути, форми, фактори та стадії.

Виділяють наступну **структуру соціалізації**:

1) зміст (згідно з цією точкою зору про соціалізацію і асоціалізацію говорять як про пристосування до негативного досвіду);

2) широту, тобто кількість сфер, до яких може пристосуватися особистість.

Зміст соціалізації більшістю авторів визначається з одного боку, всією сукупністю соціальних впливів (політичних програм, засобів масової інформації, культури), з другого – ставленням індивіда до всього цього. Слід враховувати, що ці відносини залежать не тільки від особливостей самої людини, але й від соціальної ситуації, в якій вона перебуває.

Особистість засвоює соціальний досвід завдяки певним **механізмам**.

Відносно механізмів соціалізації в психології існує кілька точок зору. Під механізмами соціалізації розуміються механізми переведення внутрішніх стимулів у соціально прийнятні форми, серед яких головну роль відіграє ідентифікація. У біхевіоризмі механізмами соціалізації прийнято вважати зовнішнє стимулююче підкріплення тієї чи іншої поведінки і вчинків – навчання. Отже, механізми соціалізації – це засоби свідомого або несвідомого засвоєння і відтворення соціального досвіду. У цьому зв'язку автор виділяє в якості головного механізм, який визначає як єдність наслідування, імітації, ідентифікації». Аналогічної точки зору дотримується і Г.Тард. На його думку, механізм соціалізації включає в себе:

1) імітацію, наслідування;

2) ідентифікацію;

3) керівництво.

Загалом механізми соціалізації визначаються як соціально-психологічні впливи середовища, що безпосередньо сприяють інтеріоризації зовнішніх групових норм і цінностей.

При цьому загальними і універсальними **механізмами** соціалізації визначаються механізми **інтеріоризації** (перенесення суспільних уявлень у свідомість окремої людини, перехід зовнішніх практичних дій в розумовий план соціальних норм, цінностей і типових форм поведінки) і **екстеріоризації** (винесення «назовні» результатів розумових дій), які відбуваються в процесі індивідуальної життєдіяльності.

Якщо розглядати процес соціалізації з точки зору **його функцій**, то однією з **основних функцій** соціалізації є формування особистості, яка адекватно відображає соціальну ситуацію і здібна взяти на себе вирішення найбільш важливих суспільно значущих завдань.

Висновки:

1. Поняття «соціалізація» має декілька визначень залежно від аспекту та сторони дослідження. В загальному визначенні вона може розумітися як процес входження індивіда в суспільство через засвоєння людиною соціальних норм, ролей, форм спілкування і формування соціальності як головного результату соціалізації.

2. Соціалізація – це двобічний процес, який включає в себе, з одного боку, засвоєння індивідом соціального досвіду, а з іншого – процес активного відтворення ним системи соціальних зв'язків.

3. Соціалізація здійснюється протягом усього життя людини і поділяється на первинну (соціалізація дитини) та вторинну (соціалізація дорослих).

4. Виділяють три сфери, в яких розгортається соціалізація: діяльність, спілкування і самосвідомість.

5. У структурі соціалізації виділяють: зміст (сукупність соціальних впливів і ставлення до них індивіда) і широту (кількість сфер, до яких може пристосуватися особистість).

6. Соціалізація особистості здійснюється завдяки певним механізмам. Під механізмами соціалізації розуміються способи усвідомленого або неусвідомленого засвоєння і відтворення соціального досвіду.

7. Існує кілька точок зору на розуміння механізмів соціалізації. Загальними і універсальними визначають механізми інтеріоризації і екстеріоризації.

8. Важливим для розуміння суті соціалізації особистості, особливостей психолого-педагогічного впливу на цей процес є визначення показників соціалізації.

9. Головним показником соціалізованості особистості виступає ступінь її незалежності, впевненості, самостійності в процесі життя.

10. Психолого-педагогічний вплив на особистість з метою підвищення її соціалізації передбачає визначення показників соціалізації на основних стадіях.

11. На стадії адаптації головними показниками визначають адаптованість або неадаптованість особистості.

12. На стадії індивідуалізації головними показниками визначають прояв ступеня індивідуальних якостей особистості через її самосвідомість (самооцінку) і психофізіологічні можливості.

13. На стадії інтеграції головними показниками визначають різноманітні форми адекватного використання та розвитку психофізіологічних можливостей та позитивних якостей дитини.

14. На трудовій стадії соціалізації головними показниками визначають розвиток можливостей особистості у контексті її професійної підготовки (успішність, ефективність, продуктивність професійно-трудової діяльності).

Питання 5. Основні чинники соціалізації

На процес соціалізації, який може бути стихійним або керованим, тобто спеціально організованим, впливає комплекс чинників (факторів). **Чинники соціалізації** – це обставини, які впливають на процес соціалізації людини і які визначають її соціальну поведінку і активність, тобто від дії певних чинників напряду залежить успішність соціалізації.

Крім того, згідно з поглядами О.Глоби, на соціалізацію особистості впливають **суб'єктивні фактори**, тобто ті особливості, які пов'язані, з одного боку, з її природними задатками (біологічні чинники), а з другого – з індивідуальними рисами, які вже є у неї (психологічні чинники). При цьому в процесі своєї життєдіяльності, яка відбувається у межах макро-, мезо- і мікрофакторів, особистість зазнає на собі їхній вплив, вибірково засвоюючи відповідні соціальні норми і культуру, що сприяє формуванню у неї певної соціальної спрямованості і розвитку індивідуальності взагалі.

Безумовно, макрофактори є тими чинниками, які справляють серйозний вплив на соціалізацію всього людства, але необхідно враховувати, що найбільше впливають на кожну особистість передусім соціальні чинники (мікрофактори): сім'я, школа, позашкільні заклади, засоби масової інформації (преса, радіо, телебачення), спілкування з оточуючими людьми.

Слід зазначити, що чинники соціалізації – це середовище, яке не є чимось спонтанним і випадковим. Воно повинне бути спроектоване, добре організоване і навіть побудоване, тобто в ідеалі – це середовище, яке розвивається і надає можливість особистісного зростання кожному індивіду в плані самореалізації, свободи творчості, естетичного і морального розвитку.

На всіх стадіях соціалізації вплив суспільства на особистість здійснюється або безпосередньо, або через групу, але через норми, цінності та знаки, тобто суспільство і група передають особистості певну систему норм і цінностей за допомогою знаків. Ті конкретні групи, в яких особистість залучається до системи норм і цінностей і які виступають своєрідними трансляторами соціального досвіду, називаються **інститутами соціалізації**.

Соціалізація і розвиток дитини відбуваються під впливом різноманітних соціальних інститутів: сім'ї, школи, позашкільних закладів. У період раннього дитинства особливу роль відіграють сім'я і дошкільні заклади, в шкільному віці основним інститутом соціалізації є школа, яка забезпечує учню не тільки освіту і яка вже сама є найважливішим елементом соціалізації, але й, крім цього, школа зобов'язана підготувати дитину до життя у суспільстві. Школа також надає учню можливість спілкування не тільки з дорослими (вчителями), але й з однолітками, що також виступає як своєрідний і не менш важливий інститут соціалізації, оскільки приналежність до групи однолітків допомагає школяру досягти певної внутрішньої і зовнішньої незалежності, затвердити своє «Я».

Одним з найважливіших чинників соціалізації дитини є **сім'я**. Сім'я характеризується як складне соціальне утворення, яке, з одного боку, розглядається як специфічний соціальний інститут, а з другого – як мала соціальна група. Існування сім'ї, як соціальної спільності і як фактора соціалізації, обумовлюється потребою людей у сімейному образі життя. Сім'я

залишається головною формою особистісної задоволеності соціальної потреби у відтворенні населення.

Отже, **сім'я** розуміється як мала соціальна група людей, об'єднана кровноспорідненими або іншими прирівняними до них зв'язками, члени якої пов'язані спільністю побуту, взаємною матеріальною і моральною відповідальністю, а також це спільність, де здійснюється відтворення населення і наступність сімейних поколінь, соціалізація дітей і підтримка існування членів сім'ї.

Утім, в останній час, на сучасному етапі розвитку суспільства, намітилася чітка тенденція до зменшення потреби сім'ї у дітях, що суттєво позначається на демографічній ситуації не тільки в нашій країні, але й у світі. Сьогодні сім'я опинилася у кризовій ситуації, коли спостерігається обмеження її умов існування, матеріальних і духовних ресурсів, необхідних їй для виживання та адекватного входження в культуру суспільства, діяльності в ньому, тобто поширюється таке явище, як соціальна депривація.

Сім'я відіграє вирішальну роль у ефективності соціалізації дитини на всіх її вікових етапах розвитку. До причин, що знижують соціалізаційні можливості сім'ї, відносяться незнання батьками сучасних технологій сімейного виховання дітей, мета яких полягає в поліпшенні внутрішньо сімейних відносин, створенні сприятливих умов для функціонування сімейного колективу, усуненні підґрунтя сімейних конфліктів як між самими дорослими членами родини, так і між батьками та дітьми. Відсутність у батьків педагогічної культури (або її недостатній рівень) призводить до того, що сімейне виховання здійснюється «всліпу», що негативно позначається на дитині, на її соціалізованості.

Ще більш загострюється проблема соціалізації дітей з обмеженими інтелектуальними можливостями, оскільки вони здебільшого виховуються у неблагополучних сім'ях або і зовсім поза сім'єю, в закладах інтернатного типу. За даними досліджень, це означає, що з урахуванням соматичного і психічного здоров'я, з урахуванням обтяженої спадковості, сприятливого протікання пренатального розвитку, важких умов життя у ранньому віці, діти, які народились і виростили в таких сім'ях, складають за суттю «групу ризику». Крім того, підкреслюють автори, оскільки такі діти виховуються поза сім'єю, вони мають специфічні психологічні особливості, їхній розвиток і соціалізація йдуть особливим шляхом. Відсутність або неадекватність сім'ї провокують значні відхилення у поведінці та їхньому особистісному розвитку. Таким дітям у цілому притаманна одна характерна риса - порушення соціалізації у широкому проявленні: невміння вести себе на побутовому рівні (навіть за столом), відсутність навичок гігієни, неспроможність адаптуватися до незнайомого середовища, до нових обставин, відсутність ціннісних орієнтацій, агресивність, втрата інтересів до праці; відсутність норм моралі, прийнятих у суспільстві, втрата інтересів до знань, погані звички тощо. Навіть, якщо дитина виховується у сім'ї, але у неблагополучній, позитивних зрушень у неї практично не спостерігається, оскільки така сім'я здебільшого гальмує або деформує

соціалізаційний процес – в залежності від системи моральних цінностей, які в ній домінують.

Отже, сім'я – це перший соціальний простір, в якому дитина одержує соціальний досвід, це база, фундамент всіх соціальних зв'язків, які їй належить встановити і створити. Тому ефективність соціалізації у першу чергу залежить від системи відносин «батьки-дитина».

Особливістю соціалізації дітей з інтелектуальними порушеннями, які навчаються в школах інтернатного типу, є заміщення головного інституту соціалізації – сім'ї – навчальним закладом, що приводить до утруднення процесу їхньої соціалізації. Ось чому виховні, навчальні і реабілітаційні заклади, в сфері діяльності яких здійснюється спрямований вплив на дітей з обмеженими інтелектуальними можливостями, повинні відігравати важливу роль в керуванні процесом соціального розвитку своїх вихованців і досягненні ними загального рівня соціальної переконливості.

Можна визначити **фактори**, які утруднюють соціалізацію вихованців таких закладів:

- особливий соціальний статус дитини – вона нічия, у неї нікого немає, ніхто нею не цікавиться, і вона нікому не потрібна;
- наявність у більшості учнів відхилень стану здоров'я, розумового і психічного розвитку;
- наявність дефіциту індивідуального спілкування з близькими дорослими;
- обмеження соціальної активності дитини;
- недостатнє включення в різні види корисної для дітей практичної діяльності, яке приводить до депривації;
- наявність обмежень у сфері реалізації засвоєних соціальних норм і соціального досвіду;
- жорстка регламентація організації життя дітей, пригнічення самостійності і ініціативності, неможливість проявляти саморегуляцію і внутрішній самоконтроль;
- своєрідний характер спілкування з однолітками, необхідність адаптуватися до великої кількості однолітків одразу, що приводить до емоційної напруги, стану тривоги, посилення агресії;
- обмеженість контактів дітей, їх ізольованість, усунення від реального життя;
- пригніченості свого «Я» (використання «Ми» замість «Я»).

Наступним, не менш важливим чинником, який впливає на процес соціалізації особистості, є **навчання і виховання**, які здійснюються основним інститутом соціалізації – **школою**. Школа забезпечує учню систематичну освіту, яка вже сама стає вагомим елементом соціалізації, але крім цього, школа зобов'язана підготувати людину до життя у суспільстві і в більш широкому розумінні. Порівняно з сім'єю, школа у більшій мірі залежить від суспільства і держави, хоча ця залежність може проявлятися по-різному.

Школа – це простір життя дитини, в якому вона набуває навички соціальної поведінки, засвоює певні соціальні норми, прийняті у суспільстві,

отримує можливість спілкування не тільки з дорослими, а й з однолітками, що вже само по собі виступає як найважливіший інститут соціалізації; набуває досвіду визначення і реалізації життєвих рішень. **Головним завданням школи** є не стільки навчання, скільки формування творчої, діяльної особистості, здібної до самовдосконалення і самореалізації. Така особистість формується в ході навчання і виховання. При цьому визначальною рисою школи як інституту соціалізації, є її відкритість перед суспільством, а зміст навчально-виховного процесу має забезпечувати швидку адаптацію випускників у самостійному житті, набуття ними в шкільні роки вмінь цілеспрямовано використовувати свій потенціал як для самореалізації в особистому плані, так і в інтересах суспільства, держави.

Безумовно, що освіта – важлива і неодмінна умова соціалізації особистості. Якщо йдеться про навчання і виховання, то на перший план виходить саме навчання, оскільки знання є основою виховного процесу. Втім, неможливо відкидати і значення виховання, оскільки сучасна загальноосвітня школа орієнтується не тільки на забезпечення засвоєння учнями певної сукупності знань, а й на всебічний розвиток дитини як цілісної особистості, що йде у контексті особистісного підходу (В.Рибалка, О.Хохліна), тобто у центрі навчально-виховного процесу школи стоїть особистість, яка володіє знаннями, вміннями й навичками, які допоможуть їй не лише пристосуватися до навколишнього середовища, а й творчо реалізувати закладені в ній здібності. Ось чому **на перший план освітньої політики** сьогодення виходять завдання розвитку і формування особистості й індивідуальності дітей, створення умов, які забезпечать особистісно-орієнтований підхід до розвитку здібностей кожного школяра. При цьому свідомо і цілеспрямована соціалізація учнів – це головне завдання школи, невід’ємний елемент навчально-виховного процесу школи на сучасному етапі.

Саме тому мета шкільної соціалізації полягає в тому, щоб допомогти вихованцеві вижити в складному світі, зрозуміти своє покликання, визначити власне місце в суспільстві, знайти шляхи найефективнішої самореалізації в ньому, усвідомити себе як члена суспільства, навчити успішно взаємодіяти з іншими членами суспільства та протидіяти негативним впливам середовища.

Отже, шкільна соціалізація передбачає:

- формування в учнів базових ціннісних орієнтацій;
- створення передумов для засвоєння школярами соціальних норм;
- вибудову соціалізації на більш-менш однозначному виконанні правил;
- формування переважно мотивації поведінки;
- запровадження соціалізації в спеціально організований педагогічний процес школи, у ситуації колективної діяльності, спілкування і творчості дітей.

Особливої актуальності шкільна соціалізація набуває для дітей з інтелектуальними порушеннями, оскільки сім’я, як головний інститут соціалізації, не виконує своєї основної ролі. У цьому зв’язку спеціальний заклад освіти робить вирішальний вплив на результат їхньої соціалізації. Діти цієї

категорії отримують у школі не тільки знання, але й навички, необхідні для життя у соціумі. Включення людини з обмеженими можливостями життєдіяльності в соціальне середовище, підготовка до самостійного і незалежного життя у суспільстві є однією з найважливіших завдань системи спеціальної освіти.

Утім, складні соціальні і економічні процеси, характерні для розвитку суспільства в нашій країні в останні роки, передусім відбиваються на положенні найбільш уразливої її частини – дітях з особливими потребами. Сьогодні вочевидь проявляються тривожні тенденції в характеристиці таких дітей і підлітків. Виходячи із спеціальних шкіл, вихованці стають асоціальними особистостями: залежними, неспроможними до самостійного життя, емоційно жорсткими і здебільшого агресивними, тобто вони зазнають суттєвих труднощів у адаптації до навколишнього світу.

Досвід роботи в спеціальних закладах освіти дає підстави констатувати, що сьогодні на перший план виходять проблеми не матеріальні, а психологічні. Діти, які живуть і навчаються у таких закладах, копіюють ту модель соціальної поведінки, яку вони бачать постійно, щодобово – жорстка вертикаль залежності, домінування авторитарної системи тощо. Ось чому категорія дітей з інтелектуальними вадами повинна засвоювати достатньо великий об'єм соціалізації, оскільки це дасть їм можливість бути готовими до самостійного життя і, не розраховуючи на підтримку батьків, необхідно самим навчитися будувати своє життя, використовувати свої внутрішні резерви, реалізувати життєві плани. І допомогти в цьому таким дітям у більшості випадків може і повинна спеціальна школа.

Педагогічний колектив, перш за все, повинен спрямувати свої зусилля на учня, забезпеченні його соціальної компетенції, на навчанні дитини можливостей виживати в різних умовах життя, вести самостійний спосіб життя, допомогти визначитися професійно з урахуванням задатків, здібностей і схильностей дитини. Реалізації цих завдань повинна підпорядковуватися вся діяльність спеціального закладу освіти.

Не менш важливим фактором, який впливає на соціалізацію дитини, є її **спілкування з однолітками**, яке відбувається у дитячому садочку, школі, різних неформальних дитячих та підліткових об'єднаннях. Спільність однолітків – це сукупність різних малих груп. Слід зазначити, що в останні десятиріччя групи однолітків стали одним з визначних мікрофакторів соціалізації. Їх роль значно підвищилась під впливом певних обставин: урбанізації, перетворення великої сім'ї у малу, збільшення термінів навчання і обов'язкова середня освіта, незалежність дітей від батьків, поява незалежних джерел впливу на молоде покоління. Все це обумовило зростання автономності юнацтва у суспільстві. Відособлення школярів у своєрідне суспільство однолітків проявляється в певних нормах соціальної поведінки і взаємовідносин між собою, а також з дорослими. Між тим, таке відособлення може носити специфічний і обмежений характер. При цьому автономія однолітків може складатися з поведінкової автономії (потреби і права

самостійно вирішувати питання), емоційної автономії (потреби і права мати власні схильності, які обираються незалежно від батьків), моральної й ціннісної автономії (потреби і права на власні погляди і фактична наявність їх).

Саме в шкільні роки суспільство однолітків дає можливість дітям, підліткам і юнакам відчувати свою приналежність до великої групи, до її норм і цінностей і таким чином ствердитися через ідентифікацію себе з членами групи.

Разом з тим, таке суспільство допомагає кожному школяру відрізнити себе від інших через свої особливості і знову ствердити себе, свою індивідуальність через свої неповторні особливості. Таким чином, приналежність до суспільства однолітків сприяє школярам щодо досягнення певної внутрішньої і зовнішньої незалежності, затвердження свого «Я», що особливо важливо у підлітковому і юнацькому віці, коли сім'я починає втрачати свою автономію на дітей.

Таким чином, одну із форм соціальної основи соціалізації діти проходять у неформальних групах, куди входять практично всі діти, підлітки і юнаки. Причому, з віком потреба в таких групах тільки підвищується. Ось чому педагогам необхідно знати основні характеристики груп однолітків, уважно слідкувати за утворенням таких груп, щоб запобігти їх антисоціальному впливу і здійсненню стихійної негативної соціалізації.

Особливого значення набуває вплив однолітків на дитину з інтелектуальними порушеннями. До позитивних результатів такого впливу можна віднести наступне: формування відчуття впевненості, безпеки і власної значущості, засноване на повному схваленні групою, а також можливість емоційної розрядки завдяки взаєморозумінню всіх членів групи.

Крім того, група сприяє засвоєнню досвіду життя в колективі, навичок спільної праці і втілення загальних інтересів. У групі однолітків дитина з особливими потребами бере на себе ті соціальні ролі, які вона неспроможна реалізувати в колі сім'ї, оскільки спеціальний заклад освіти залишається тим місцем перебування, де вона знаходиться тривалий час. Соціалізуючий вплив певної вікової групи потрібно розглядати в аспекті позицій однолітків, які належать до конкретної групи. У випадку дитини з інтелектуальними порушеннями схвалення її дій і вчинків віковою групою має велике значення і залежить від: виконання різноманітних соціальних ролей у складі груп вихованців на базі спеціальних закладів освіти, ступеня входження у суспільне життя, соціального аспекту поведінки відповідно до очікувань групи однолітків.

Слід зазначити, що найважливішим фактором середовища, який утруднює соціалізацію людей з інтелектуальними порушеннями, є **соціальна дискримінація**, яка принципово обмежує їхні шанси на повноцінне життя. Суспільна підтримка – це дуже діюча сила середовища, яка допомагає дітям цієї категорії повірити в себе, полегшує розв'язання багатьох життєвих проблем.

Таким чином, діти з особливими потребами, які включені в процес соціалізації, повинні розглядатися як цілісність, в якій немає важливих і неважливих елементів. Тільки такий підхід дає можливість адекватного прогнозу ефекту соціалізації, а також дозволяє правильно визначити її завдання – як загальні, так і конкретні.

Висновки:

1. На процес соціалізації особистості впливає комплекс чинників (факторів). Чинники соціалізації – це обставини, які впливають на процес соціалізації людини і які визначають її соціальну поведінку і активність.

2. Виділяють три групи чинників соціалізації: макрофактори, мезофактори, мікрофактори (соціальні фактори).

3. На процес соціалізації особистості впливають також суб'єктивні фактори: біологічні і психологічні.

4. Найбільше впливають на соціалізацію людини соціальні чинники: сім'я, школа, спілкування з оточуючими людьми.

Питання 6. Особливості соціалізації на різних вікових етапах становлення особистості

Педагогічне осмислення проблеми соціалізації особистості вимагає розгляду питань її соціального розвитку на певному віковому етапі.

Слід зазначити, що особистість формується в групах, які ієрархічно розташовані на сходинках онтогенезу. При цьому характер і особливості становлення особистості визначаються рівнем розвитку тієї групи, в яку вона інтегрована в різні періоди свого життя, тобто цей процес розуміється як входження особистості у суспільно-історичне буття, яке представлене у житті кожної людини її участю в діяльності різних груп, правила і норми яких вона активно засвоює, тим самим освоюючись в цих групах сама. Етапи поступового зростання індивіда, у відповідності до його віку, розуміються як фази розвитку особистості, серед яких виділяють: адаптацію, індивідуалізацію й інтеграцію (І.Татьянчикова).

Отже, наведені вище положення дають можливість зрозуміти процес вікового розвитку особистості. Виділяють наступні **вікові етапи** становлення особистості дитини: переддошкільний вік (1-3 роки), дошкільний вік (3-6 років); молодший шкільний вік (6-11 років); середній шкільний (підлітковий) вік (11-14 років); старший шкільний (юнацький) вік (15-18 років). При цьому у кожному віці відбуваються процеси адаптації, індивідуалізації й інтеграції, в результаті яких здійснюється поступове зростання особистості в процесі її соціалізації, а також кожному віковому періоду притаманні певна соціальна група, провідний вид діяльності та своя авторитетна особа (див. табл. 1):

Таблиця 1

Соціалізація особистості дитини

в різні вікові періоди її становлення

Віковий період (етап)	Вік дитини	Соціальна група	Провідний вид діяльності	Авторитетна особа
Переддошкільний вік (раннє дитинство)	1-3 роки	сім'я	гра	батьки, насамперед мати
Дошкільний вік	3-6 років	дитячий садочок, дитяча група	рольова гра	вихователька, батьки
Молодший шкільний вік	6-11 років	школа, клас	навчання	вчитель
Середній шкільний (підлітковий)	11-14 років	школа, група однолітків	спілкування	однолітки
Старший шкільний вік (юнацький)	15-18 років	школа, певний колектив	навчально-професійна діяльність	колектив

У **ранньому дитячому віці** розвиток особистості здійснюється насамперед у сім'ї, яка в залежності від обраної нею тактики виховання, виступає як позитивна соціальна група (колектив) або стає прикладом негативного впливу, що притаманне слабо розвиненим групам. Важливо підкреслити, що саме у сім'ї дитина засвоює тип відносин, який потім буде переносити у свою особистісну поведінку і у свої цінності, тобто у риси своєї особистості, що формується.

При цьому у **переддошкільному віці** фази розвитку особистості мають наступні результати:

- **на стадії адаптації** відбувається засвоєння найпростіших навичок, оволодіння мовою як засобом спілкування і прилучання до соціуму. Однак спостерігається насамперед невміння виділити своє «Я» із оточуючих уявлень;
- **на стадії індивідуалізації** відбувається демонстрування у своїй поведінці притаманних дитині відмінностей від оточуючих її людей, протиставлення їм себе: «моя мама», «я-мамина», «мої іграшки» і т. ін.;
- **на стадії інтеграції** дитина починає керувати своєю поведінкою, радитися з оточуючими, підкорятися вимогам дорослих і висувати свої розумні вимоги, з якими можна погодитися.

У **дошкільному віці** відбувається включення дитини в групу однолітків в умовах дитячого садочка. Головною особою у цей період для малюка стає вихователька, манери і спосіб поведінки якої він переймає і бере за відповідний зразок, нарівні з батьками.

Фази розвитку особистості у цьому віковому періоді передбачають:

- **на стадії адаптації** – засвоєння норм і способів поведінки, які схвалюються як батьками, так і вихователями через взаємодію з ними і з іншими дітьми;
- **на стадії індивідуалізації** – намагання дитини знайти в собі такі якості і риси, які будуть виділяти її серед інших дітей;

– **на стадії інтеграції** – гармонізацію неусвідомленого намагання дитини визначити свою особисту неповторність, готовність дорослих прийняти тільки те у неї, що відповідає завданню переходу дитини на новий етап виховання, у школу, тобто на наступний період розвитку особистості.

Слід зазначити, що дошкільне дитинство – найважливіший етап, від якого залежить весь подальший шлях розвитку дитини як особистості. Саме в цей період у неї починає формуватися соціальна орієнтація, проявляються ознаки самоорганізації, набувається перший соціальний досвід. Соціальний розвиток особистості здійснюється через засвоєння правил взаємовідносин між людьми і через взаємодію дитини з оточуючими предметами. Особливого значення набуває розвиток самосвідомості, становлення внутрішньої позиції дошкільника стосовно інших людей через усвідомлення свого власного «Я» та своїх вчинків. При цьому у соціалізації особистості провідну роль відіграють дорослі, їхні знання, вчинки, оцінювання ними дій дитини. Але не слід відкидати і вплив на становлення дошкільника інших дітей, тієї найближчої соціальної групи, в якій задовольняються дитячі потреби у спільній діяльності, спілкуванні, емоційному контакті тощо.

Таким чином, **особливостями** цього періоду в плані соціалізації визначаються наступні:

– головним чинником соціального розвитку дитини є сім'я та найближче оточення;

– дитина починає усвідомлювати своє «Я», відокремлюючи себе від матері і інших людей. Паралельно в неї виникає відчуття самотності, беззахисності і тривоги, тобто у міру того, як дитина відокремлюється, вона починає усвідомлювати свою самотність;

– роки дошкільного дитинства є сенситивним періодом для соціалізації особистості.

Період молодшого шкільного віку є визначальним у формуванні механізмів осмислення і інтерпретації соціального досвіду, оскільки інтенсивним розвитком усного мовлення дитина намагається вербально визначити свої життєві проблеми і переживання, починає усвідомлювати свій власний досвід. Утім, при цьому молодший школяр ще не в змозі зрозуміти причини труднощів, яких він зазнає, і як наслідок – виникають відповідні негативні емоційні реакції: гнів, страх, образа, замкнутість, які в кінцевому випадку провокують відгородженість дитини.

Встановлено, що початок навчання є одним із відповідальних і значущих періодів у житті кожної людини, коли відбуваються її певні якісні зміни. Вступ до школи суттєво змінює коло соціальних контактів дитини, що неминуче впливає на її «Я-концепцію», оскільки саме у школі дитина вперше потрапляє в ситуацію, коли її діяльність соціально оцінюється, учень стає об'єктом оцінювання його розумових, соціальних і фізичних можливостей, звертається увага на норми читання, письма, рахунку, на поведінку і дисциплінованість дитини взагалі, вміння спілкуватися з однолітками. На підставі цих уявлень починається інтенсивний розвиток самооцінки молодшого школяра. Учень

починає вперше аналізувати свою поведінку і поведінку інших людей. При цьому набутий негативний досвід формує у молодшого школяра певні стереотипи, не тільки негативне уявлення про себе як про учня, але й негативну загальну самооцінку, що в подальшому відбивається на власному життєвому шляху.

У молодшому шкільному віці ситуація формування особистості здебільшого схожа з попередньою, у дошкільному віці. У цьому віковому періоді дитина, проходячи три фази свого розвитку (адаптації, індивідуалізації, інтеграції), опиняється у новій соціальній групі однолітків, яка спочатку є неорганізованою, не виконує регламентованої навчальної діяльності, тобто не в змозі організувати її самостійно, тому керується вчителем. Авторитет педагога для молодшого школяра є дуже важливим, оскільки він не тільки виступає регулятором взаємовідносин дитини з її однолітками, батьками, іншими дорослими, але й виставляє оцінки, декларує нові обов'язки учня у новій соціальній групі дітей (класі), а сама дитина, перетворюючись на школяра, змінює свою соціальну роль і соціальну позицію взагалі.

При цьому відбувається зміна провідного виду діяльності: від гри, тобто вільної діяльності, до навчання, що вимагає довільних зусиль. Слід зазначити, що сама навчальна діяльність не виступає визначальним фактором розвитку особистості молодшого школяра, в цій ситуації важливу роль відіграє якраз відношення дорослих до його навчальної діяльності, успішності, поведінки, старанності.

Максимального значення навчальна діяльність набуває у старшому шкільному віці, оскільки на перший план виходить усвідомлене відношення до навчання взагалі. Для періоду молодшого шкільного віку дуже важливим стає інтегрування дитини у систему: «учень-учні» і особливо: «учень- вчитель», «учень-батьки».

Успішність перетворення дошкільника на молодшого школяра дає можливість попередити відхилення в соціальному розвитку дитини й надалі, оскільки переважна більшість учнів, що погано навчалася в початковій школі, залишається неуспішною до закінчення школи. Ось чому на цьому віковому етапі таким важливим є пристосування дитини до нових умов в умовах закладу освіти, опанування новою діяльністю, виконання нових соціальних ролей, набуття соціального досвіду, тобто розв'язання завдань соціалізації взагалі.

Специфічною особливістю **підліткового віку** є те, що вступ до нього не означає входження дитини у нову групу, а являє собою подальший розвиток особистості у групі, що розвивається, але у нових, змінених умовах і обставинах (поява вчителів-предметників замість одного вчителя молодших класів, нові вимоги до навчання, інші форми спілкування з однолітками тощо) при наявності суттєвої перебудови організму в умовах статевого дозрівання. **Головним** у підлітковому віці є вихід дитини на якісно нову соціальну позицію, в якій реально формується її свідоме ставлення до себе як до члена суспільства.

Особливостям підліткового віку, питанням розвитку особистості та її соціалізації присвятили свої праці І.Бех, Н.Заверико, Т.Кравченко, С.Криворучко, С.Максименко, Л.Міщик, О.Панагушина, Н.Янса та ін.. Встановлено, що підлітковий вік характеризується суперечливими тенденціями соціального і особистісного в розвитку дитини, які відбиваються на процесі її соціалізації в цей віковий період.

При цьому особливості психічного розвитку дитини проявляються насамперед в системі її взаєностосунків з оточуючими людьми, особливого значення набуває спілкування, тобто саме у процесі спілкування з однолітками учень усвідомлює себе особистістю, а також відбувається деяке відособлення підлітка, яке викликане потребою його персоналізації. Особистість виступає як суб'єкт суспільних відносин, який вже засвоїв певні культурні норми суспільства і здатний проявити себе як унікальна індивідуальність, створюючи щось нове, неповторне, в чому найбільш яскраво і проявляється його особистість. Якщо у молодшому шкільному віці найбільш важливим було засвоєння, то у підлітковому – відтворення, причому в індивідуальних і неповторних формах. Між тим, індивідуалізація в багатьох випадках визначається протиріччям, яке існує між досягнутим результатом адаптації підлітка і потребою у максимальній реалізації своїх індивідуальних особливостей. Мова йде про процес реалізації свого «Я», самопрояву як індивідуальності (на рівні темпераменту, типологічних властивостей вищої нервової діяльності, індивідуальних особливостей).

Отже, якщо під час соціалізації дитини молодшого шкільного віку головною для неї є соціальна адаптація, то для соціалізації підлітка основну роль відіграє становлення внутрішньої структури його психіки, переведення елементів зовнішнього світу у внутрішнє «Я» особистості. Важливим напрямом стає формування соціальної свідомості, уявлень і переконань щодо людських стосунків.

Підлітковий вік – це один з найважливіших періодів життя людини, на якому відбувається все подальше становлення особистості. Головні мотиваційні лінії цього вікового періоду пов'язані, передусім, з прагненням до саморозвитку і самопрояву, набуття ідентичності, самоутвердження в процесі пошуків свого «Я» на основі уявлень про себе підлітка, створення образу свого «Я», «Я-концепції».

Слід зазначити, що у підлітковому віці мікроцикли розвитку особистості відбуваються для одного і того ж школяра паралельно у різних референтних групах. Підліток, включаючись у різні види діяльності і різні групи, всебічно контактує з різними людьми й умовами, що їх оточують, сприймає певні норми їхньої поведінки. При цьому успішна інтеграція в одній з них може супроводжуватися дезінтеграцією в іншій, індивідуальні властивості, які ціняться в одній групі, не приймаються в іншій, де присутні та домінують зовсім інша діяльність й інші ціннісні орієнтації.

Успішна соціалізація забезпечує розвиток індивідуальності учня, здатність незалежно мислити і діяти, а неуспішна – сприяє психологічній

тривожності, невпевненості у собі і у своїх можливостях взагалі, що призводить до невизначеності підлітком свого майбутнього і нерозуміння свого місця в соціальному середовищі.

Слід зауважити, що підлітки повинні бути не тільки об'єктом дії з боку суспільства, вони мають стати активним суб'єктом соціального життя. Саме на це необхідно спиратися педагогічним колективам закладів освіти, де вчиться дитина, оскільки від розвитку особистісних якостей підлітка, сформованості його свідомості (адекватної самосвідомості і самооцінки), рівня соціальної активності, засвоєння цінностей залежить кінцевий результат соціалізації – повноцінне існування учня у соціумі, становлення його як особистості.

Юнацький (старший шкільний) вік має свою специфіку соціального розвитку. Проблемами цього вікового періоду, в тому числі й у плані соціалізації, займалися І.Бех, В.Вдовиченко, В.Войтко, М.Головатий, Є.Головаха, Т.Кравченко, С.Максименко та ін., які підкреслюють, що саме в цей час у особистості виразно виявляється прагнення зрозуміти навколишній світ відповідно до своїх установок та поглядів, самостійно розібратися в моральних проблемах всупереч уявленням оточуючих дорослих.

Надзвичайно важливим надбанням юнацтва є прагнення до самовизначення як в особистісній, так і в соціальній сферах. Юність також є періодом, сенситивним для інтелектуального розвитку, особливо в плані становлення передумов професійного інтелекту і вибору загальної стратегії життя. Ось чому питання соціалізації стають дуже важливими в цей віковий період. Старший шкільний вік пов'язується в основному з перебуванням дитини на стадії інтеграції й стадії ранньої трудової підготовки в умовах закладу освіти, що визначає формування її здатності до **самоактуалізації**, інтегральної, базової характеристики особистості, яка відображає вищий рівень її розвитку, максимальний прояв її творчих та інших здібностей. У цьому ракурсі процес самоактуалізації старшокласників слід розглядати передусім як реалізацію їхніх потенційних можливостей.

У цьому віці активно формуються також **самосвідомість** як цілісне уявлення про самого себе (своєї зовнішності, розумових, моральних, вольових якостей, усвідомлювання своїх достоїнств і недоліків), емоційне відношення до себе; **власний світогляд** як цілісна система поглядів, знань, переконань своєї життєвої філософії; прагнення **критично** переосмислити оточуючий світ і **самоутвердитися** як самостійна особистість, побудувати свої власні теорії сенсу життя, любові, щастя, політики тощо. Для юнацького віку характерними є максималізм суджень, егоцентризм мислення, своєрідні поведінкові реакції (зневажливе ставлення до дорослих, їхніх порад) і підвищене попадання під вплив однолітків. Юнацький вік, підкреслює Л.Столяренко, являє собою начебто «третій світ», який існує між дитинством і дорослістю, оскільки біологічне – фізіологічне і статеве – дозрівання вже завершено (вже не дитина), але у соціальному відношенні це ще не самостійна доросла особистість. Між тим, в плані соціалізації, старший шкільний вік характеризується прийняттям відповідальних рішень, які визначають все подальше життя людини. Саме у цей

період відбувається вибір старшокласниками професії та свого місця у житті, тобто осмислення своєї соціальної позиції. Ось чому **найважливіший психологічний процес юнацького віку** – це становлення самосвідомості і стійкого образу своєї особистості, свого «Я», яке в повній мірі позначається на подальшій соціалізації старшокласників.

Висновки:

1. Етапи поступового соціального зростання індивіда розуміються як фази становлення особистості і розглядаються в контексті її психічного розвитку на певних вікових етапах.

2. Виділяють наступні вікові етапи становлення особистості дитини, набуття нею соціального досвіду: переддошкільний вік, дошкільний вік, молодший шкільний вік, середній шкільний (підлітковий) вік, старший шкільний (юнацький) вік.

3. Період дошкільного дитинства визначається фундаментальним у процесі соціального становлення особистості.

4. У молодшому шкільному віці відбувається пристосування дитини до нових умов в умовах закладу освіти, опанування новою діяльністю - навчанням, виконання нової соціальної ролі - учень.

5. Підлітковий вік визначається найбільш незахищеним віковим періодом, який супроводжується кризою переходу від дитинства до дорослості. Головним у підлітковому віці є вихід дитини на якісно нову соціальну позицію, в якій реально формується її свідоме ставлення до себе як до члена суспільства.

6. Найважливіший психологічний процес юнацького віку – становлення самосвідомості та стійкого образу своєї особистості, свого «Я».

7. У зрілому віці відбувається подальше набуття особистістю соціального досвіду, що позначається на визначенні нею своєї професійної ролі у суспільстві.

Питання для самоперевірки:

1. Яке значення має соціалізація в процесі підготовки учнів з особливими потребами до самостійного життя?

2. У чому полягають труднощі соціалізації учнів з інтелектуальними порушеннями?

3. У чому полягає сутність особистісного підходу в процесі соціалізації?

4. Які виділяють сфери розгортання соціалізації?

5. У чому полягає сутність стадії адаптації в процесі соціалізації учнів?

6. У чому полягає сутність стадії індивідуалізації в процесі соціалізації учнів?

7. У чому полягає сутність стадії інтеграції в процесі соціалізації учнів?

8. У чому полягає сутність стадії шкільної трудової підготовки в процесі соціалізації учнів?

9. Чому особливої значущості набуває розвиток адаптаційних можливостей учнів в процесі соціалізації?

10. Чому розвиток самосвідомості (самооцінки) виділяють в якості головного предмету корекційно-розвивального впливу на стадії індивідуалізації?
11. Які основні чинники (фактори) впливають на процес соціалізації?
12. Чому школа виступає головним інститутом соціалізації для учнів з інтелектуальними порушеннями?
13. Як спілкування з однолітками впливає на соціалізацію учнів взагалі й учнів з інтелектуальними порушеннями зокрема?
14. Які особливості соціалізації характерні для дошкільного віку?
15. Які особливості соціалізації характерні для молодшого шкільного віку?
16. Які особливості соціалізації характерні для підліткового віку?
17. Які особливості соціалізації характерні для старшого шкільного віку?
18. З якими вченими пов'язана концепція особистісного підходу?

Тема 2. Соціалізація особистості як предмет педагогічного дослідження

1. Педагогічні засади процесу соціалізації.
2. Проблема соціалізації учнів з особливими потребами в спеціальній педагогіці.
3. Стан теорії та практики по забезпеченню соціалізації учнів з особливими освітніми потребами.

Рекомендована література:

Основна:

1. Набока О. Г., Татьянчикова І. В. Спеціальна освіта: сучасні підходи до підготовки фахівців для навчання дітей з особливими освітніми потребами // Фізико-математична освіта. 27(1), 2021. С. 76-81.
2. Соціальна і життєва практика дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах навчально-реабілітаційних центрів: практико-зорієнтований посібник / За ред. І.Г.Єрмакова, К.С.Тороп, К.В.Рейди. Дніпро: «Інновація», 2018. 382с.
3. Татьянчикова І. В. Соціалізація дитини з вадами розвитку: теорія, досвід, технології: монографія / І.В. Татьянчикова. Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2017. 457с.
4. Татьянчикова І.В. Соціалізація дитини з особливими освітніми потребами: поради педагогам та батькам: методичні рекомендації педагогам спеціальних закладів освіти та батькам, які виховують дитину з особливими потребами / І.В.Татьянчикова. Слов'янськ: Видавництво Б.І.Маторіна, 2020. 161с.
5. Татьянчикова І., Ширіна А. Сходінками інклюзивної освіти: науково-методичний посібник / І.Татьянчикова, А.Ширіна. Слов'янськ: Видавництво Б.І. Маторіна, 2021. 59с.

Додаткова:

1. Алексєєнко Т.Ф. Соціалізація особистості: можливості й ризики. Науково-метод. посібник / Т.Ф. Алексєєнко. К., 2007. 152с.
2. Висоцька А. М. Організація позакласної виховної роботи в спеціальних навчальних закладах для дітей з розумовою відсталістю (5-10 класи) : метод. рек. / А. М. Висоцька. К.: ВГСПО «Нац. Асамблея інвалідів України», 2012. 106 с.
3. Заверико Н.В. Особливості соціалізації підлітків і молоді в сучасних умовах / Н.В.Заверико // Соціальна педагогіка: теорія та практика. К., 2005. № 1. С. 30-36.
4. Кравченко Т.В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи: монографія / Т.В. Кравченко // Інститут проблем виховання АПН України. К.: Фенікс, 2009. 416 с.
5. Лукашевич М.П., Бондарчук Л.В. Особливості соціалізації молоді з особливими потребами: пошук концептуальних підходів // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – № 2. 2006. С. 25-30.
6. Москаленко В. В. Социализация личности / В. В. Москаленко. К.: Вища шк., 1986. 200 с.
7. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія. Підручник: у 2 кн. / Л. Е. Орбан-Лембрик. Чернівці: Книги-XXI, 2010. Кн. 1. 2010. 464 с.
8. Рогальська І.П. Соціалізація особистості у дошкільному дитинстві: сутність, специфіка, супровід: Монографія / І.П. Рогальська. К.: Міленіум, 2008. 400с.
9. Соціалізація особистості школяра/ За ред. Л.Є.Орбан. Івано-Франківськ, 1996. 68с.
10. Тат'янчикова І. В. Соціалізація дітей з порушеннями інтелектуального розвитку: монографія / І. В. Тат'янчикова. Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2015. 381с.
11. Хохліна О. П. Особистість у контексті проблеми соціалізації аномальної дитини / Хохліна О.П. // Зб. наукових праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Сер. соціально-педагогічна / за ред.: О.В. Гаврилова, В.І. Співака. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2012. Вип. XX, ч. 1. С.257-265.

Питання 1. Педагогічні засади процесу соціалізації

Особливої уваги набуває визначення педагогічних умов, які сприяють успішній соціалізації дитини в закладі освіти взагалі і в спеціальному закладі освіти зокрема. При цьому особистість на різних стадіях (етапах) соціалізації повинна передусім розглядатися як об'єкт, який здібний змінюватися під впливом спеціально створених **педагогічних умов** і своєї соціальної активності в результаті діяльності та поведінки. Цілі конкретної педагогічної ситуації повинні відображати загальні цілі, пов'язані з формуванням соціально активної

особистості взагалі. Педагог і учні повинні сприймати цілі діяльності як соціально значущі, спрямовані на формування у дітей активної, свідомої й самостійної позиції і поведінки в межах суспільства. При визначенні проблеми соціалізації та досягнення позитивних її результатів, необхідно підкреслити, що з боку педагога способи реалізації соціальних цілей повинні розглядатися як методи навчання і виховання, а з боку учнів – як дії та операції, завдяки яким і досягаються ці цілі. Ось чому значна увага повинна приділятися саме оптимальному вибору методів організації діяльності дітей.

Отже, виходячи з точки зору педагогіки, формування соціально активної особистості в процесі її соціалізації відбувається в результаті застосування системи педагогічних ситуацій в умовах загального процесу навчання і виховання, які включають в себе соціальні та суспільно значущі цілі, оптимальні форми, методи і прийоми.

Процес соціалізації дітей може відбуватися в різних педагогічних **формах**: індивідуальній, груповій, фронтальній – залежно від цілей і сутності роботи. Всі ці форми (одні менше, інші – більше) мають місце на кожному з етапів соціалізації. Так, на стадії **адаптації**, особливо в преддошкільному і дошкільному віці, першочергове значення набувають групові (колективні) форми соціального освоєння навколишнього світу. На стадії **індивідуалізації** більше проявляється індивідуальна форма, що і зрозуміло, оскільки в основі лежить бажання підлітка виділити себе серед інших, а також «неприйняття» і критика суспільних норм, сприйняття їх через призму свого «Я».

На етапі **інтеграції** головними формами педагогічного процесу стають групова (колективна), причому в більшому ступені, ніж на етапі адаптації. Це також зрозуміло, оскільки юнак активно починає співпрацювати з певною групою, пропонує себе з усвідомленими якостями і з надією, що ці його можливості будуть гідно оцінені. Саме тому індивідуальна форма педагогічного впливу також залишається головною.

На **трудовій** стадії відбувається певна рівновага: індивідуальна, групова і фронтальна форми педагогічного впливу стають однаково значущими як в засвоєнні особистістю соціального досвіду, так і в його відтворенні на основі прояву своєї індивідуальності.

Соціалізація людини, як було зазначено, відбувається передусім через її діяльність. Одні види діяльності є головними на певній стадії та мають більше значення для подальшого розвитку особистості в процесі соціалізації, інші – менше. Важливим етапом формування дитини в процесі її **адаптації** є ігрова діяльність, гра, яка є соціальною за своїм походженням і соціальною за своїм змістом.

На межі раннього дитинства відбувається перехід дитини до власне предметних дій, тобто оволодіння суспільно значущими способами дій з предметами. В дошкільному віці головною діяльністю стає гра в її найбільш розгорнутій формі – **рольова гра**. Завдяки особливим ігровим прийомам, дитина моделює соціальні відносини між людьми. При цьому рольова гра виступає як діяльність, в якій відбувається орієнтація дитини в сенсі діяльності

людини взагалі, що спонукає її до суспільно значущої діяльності, знаходження свого місця в «мікросоціумі» і підготовляє до шкільного навчання.

Для розумового розвитку дітей шкільного віку, подальшої їх соціалізації основного значення набуває **навчання**, яке стає головною діяльністю в цей період. Слід окремо зазначити, що саме через навчання будується вся система відносин дитини з оточуючою дійсністю і людьми, а також особистісне спілкування в сім'ї.

Ось чому навчання, педагогічні прийоми впливу на учнів набувають особливої уваги на цьому етапі в процесі їхньої соціалізації. Це в першу чергу стосується школярів з особливими потребами, оскільки від їх перебування в освітньому закладі, від застосування дійової корекційно-виховної роботи, спеціальної системи впливу на учнів залежить, яким чином вони пристосуються до умов оточуючої дійсності, соціального середовища, відповідно до своїх особливостей. Тільки педагогічний колектив спеціального освітнього закладу, «озброєний» новітніми технологіями, виваженими методами і прийомами з урахуванням сучасних вимог і потреб суспільства може професійно підтримувати учня, його індивідуальний стиль діяльності чи навпаки – переборювати, якщо він буде негативним. Між тим, розвиток індивідуальності в учнів дає підстави вирішити дуже важливе завдання – подолати ті вкрай негативні прояви оточуючої їх дійсності (діяльності, в якій вони задіяні, соціальної групи, в якій вони перебувають), які заважають дитині реалізувати в процесі соціалізації існуючі можливості та досягти відносно високих показників її ефективності.

При цьому особливе значення має цілеспрямований добір змісту навчання та використання його корекційних можливостей.

Дуже важко виділити основну діяльність в підлітковому віці. Це пов'язано з тим, що головною в цей період залишається навчальна діяльність. Утім, як було встановлено, у підлітковому віці виникає і розвивається особлива діяльність – **діяльність спілкування**, основним змістом якої є інший підліток, як людина з певними особистісними якостями. В процесі спілкування відбувається більша орієнтація на норми відносин дорослих людей та їх освоєння. Ось чому провідною діяльністю в цей період розвитку дитини є **діяльність спілкування**. Для старших підлітків головною стає **навчально-професійна діяльність**, для людей зрілого віку – **професійно-трудова діяльність**.

Отже, в залежності від діяльності, яка є головною в певному віці і на певній стадії соціалізації, добираються відповідні засоби, методи, прийоми, організаційні форми впливу, які сприятимуть успішній соціалізації учнів.

Соціалізація здійснюється за допомогою широкого набору **засобів**, специфічних для конкретного суспільства, соціального прошарку, віку людини. До них можна зарахувати, наприклад, способи вигодування дитини і догляду за нею; методи заохочення і покарання в родині, у групах однолітків, у навчальних і професійних групах; різноманітні види і типи відносин в основних сферах життєдіяльності людини (спілкування, гра, спорт) та ін. Що стосується

методів, то основні три групи (словесні, наочні, практичні) можуть бути використані в процесі соціалізації на кожному з основних етапів, все залежить від мети навчання (впливу на особистість) і від того конкретного змісту діяльності педагога і учня, в якому вона реалізується. Особливого значення набуває **проблемне навчання** як засіб формування соціально активної особистості в процесі соціалізації.

При цьому виникає завдання пошуку саме таких прийомів створення проблемних ситуацій, за допомогою яких можна найбільше реалізувати мету формування соціально активної особистості.

Також ефективними **прийомами** соціалізації можуть бути: заохочення і покарання, оцінки (експертні оцінки). Слід зазначити, що оцінки – універсальний механізм соціалізації і соціального контролю. Крім того, вони дають можливість проводити соціальну селекцію, тобто сортирувати людей на успішних або неуспішних на одній із стадій соціалізації, а саме – навчання новим знанням.

Таким чином, використання методів і прийомів тільки тоді буде ефективним, якщо вони будуть спрямовані на соціальний зміст діяльності. Ось чому особливої актуальності набуває питання перебудови змістової частини навчання і реальної діяльності учнів, завдяки яким у них з'явиться інтерес до сучасного життя і праці, а також виникне розуміння необхідності цього процесу як для майбутнього, так і теперішнього життя.

Висновки:

1. На сучасному етапі розгляд проблеми соціалізації відбувається у контексті педагогічної науки. При цьому педагогічна діяльність розглядається як єдність освіти, виховання і соціалізації.

2. Соціалізація, як педагогічне явище, бере за основу розвиток і становлення особистості.

3. Забезпечення соціалізації дитини здійснюється в межах «відкритої» соціально-педагогічної системи, сутність якої складає цілепокладання (цілі, завдання, функції), зміст, технології (засоби, форми, методи, прийоми).

4. Найбільше впливають на процес соціалізації дитини школа і сім'я.

Питання 2. Проблема соціалізації учнів з особливими потребами в спеціальній педагогіці

У теорії і практиці навчання дітей з особливими потребами неодноразово ставилося питання розв'язання проблеми соціалізації. Це пояснюється тим, що на сучасному етапі, внаслідок погіршення соціальних умов життя, збільшується кількість дітей з інвалідністю, спостерігається значна поширеність станів психічного недорозвинення і, особливо, форм інтелектуальної недостатності, які стають для суспільства додатковим джерелом серйозних проблем. Внаслідок особливостей психічного та інтелектуального розвитку, такі діти

швидко потрапляють під негативний вплив різних соціальних проявів, «вуличних друзів», що проявляється в їхній схильності до дезадапційної поведінки, шкідливих звичок взагалі. В результаті частина дітей так званої «групи ризику» з часом підпадає під категорію дітей з тяжкими порушеннями розвитку і без спеціальної допомоги самотійно розв'язати соціальні проблеми не в змозі. Як наслідок, відбувається багаторазове збільшення кількості «проблемних» членів суспільства. Ось чому, теоретично і практично доведено, що посилена увага до соціалізації учнів з обмеженими можливостями здоров'я є необхідною умовою соціального оздоровлення суспільства.

Одним з **основних завдань** навчання і виховання дітей з психофізичними порушеннями стає формування їхньої особистості, оптимальний розвиток потенційних можливостей, підготовка і включення дітей в соціальне середовище у якості повноправних членів. Оскільки соціалізація розглядається як умова становлення особистості, на перший план виходить проблема пошуку ефективних і дієвих механізмів забезпечення соціалізації таких дітей, що особливо актуально в нових соціально-економічних умовах трансформації суспільства. Слід зазначити, що проблема соціалізації дітей з особливими потребами, передусім з інтелектуальними порушеннями, у вітчизняній спеціальній педагогіці була розкрита в науковому дослідженні І.Татьянчикової [3].

Практика спеціальної школи показує, що питання соціалізації дітей з особливими потребами в останні роки розв'язуються все складніше, хоча її цілі й завдання є досить зрозумілими.

Саме тому перед педагогічною практикою все гостріше посідає **завдання** – допомогти учням у соціальному зростанні, набутті ними соціального досвіду, підготовці до самотійного життя й успішної інтеграції у суспільство, що можливо за умови спеціального психолого-педагогічного забезпечення процесу соціалізації дитини відповідно до повноти характеристик, і передусім в умовах спеціального закладу освіти.

Отже, проблема соціалізації особистості залишається складною, її аспекти потребують подальшого розроблення, оскільки в практиці роботи педагогічних колективів її питання реалізуються недостатньо.

Таким чином, дослідження проблеми соціалізації особистості школяра з особливими потребами виступає **актуальним** на сучасному етапі розвитку дефектологічної науки, потребує негайного реагування і вимагає більш детального її аналізу. Виникла **необхідність** у розробленні якісно нових підходів до соціального виховання дітей з особливими потребами з урахуванням численних соціальних факторів, специфіки розвитку особистості дитини на різних вікових етапах, у різних сферах мікросередовища.

Між тим, рівень вивченості проблеми соціалізації у сучасній українській корекційній педагогіці навряд чи можна визначити таким, що задовольняє суспільні потреби. Продовжує домінувати **звужений підхід**, який розглядає соціалізацію як формування знань, певних умінь, підготовку до професійно-

трудої діяльності, що стосується як дітей з особливими потребами взагалі, так і з інтелектуальними порушеннями зокрема.

Це зумовлює **необхідність** подальшого її теоретичного осмислення та прийняття відповідних практичних педагогічних рішень, які б сприяли більш інтенсивному формуванню у дітей з особливими потребами найважливіших соціально спрямованих компетентностей, які забезпечать їх соціалізацію.

Між тим, в спеціальній педагогіці представлена значна кількість досліджень, які у певній мірі відносяться до зазначеної проблеми. Це передусім дослідження особливостей процесу **адаптації, зокрема соціальної** (А.Висоцька, С.Конопляста, А.Раку, В.Синьов та ін.); **соціально-психологічної** (Ю.Бистрова, О.Василенко, В.Ерніязова, Н.Коломінський, І.Матющенко, О.Хохліна та ін.); **соціально-трудої** (О.Агавелян, В.Бондар, Г.Мерсіянова, О.Хохліна та ін.). У працях В.Бондаря, В.Карвяліса, Я.Краваліса, В.Левицького, К.Турчинської та ін. розглядаються питання **професійної підготовки та професійного становлення** учнів з інтелектуальними порушеннями. Крім того, в дослідженнях (Ю.Бистрова, Л.Виготський, Н.Коломінський, Т.Ліщинська, Ж.Намазбаєва, Н.Стадненко та ін.) виявлено певні особливості **самосвідомості і самооцінки** дітей цієї категорії, що характеризують процес їхньої **індивідуалізації**, а також особливості рольової поведінки та засвоєння учнями соціальних ролей (Л.Горбенко), які мають відношення до представленої проблеми.

Дослідження різних аспектів соціалізації переконливо доводять, що розв'язання проблеми у цілому залежить від розв'язання педагогічних, зокрема методичних питань, пов'язаних з практикою спеціальної організації корекційно-розвивального навчання і виховання школярів з особливими потребами.

Стверджується, що спеціальне корекційне навчання і виховання, спрямоване на забезпечення соціалізації учнів з інтелектуальними порушеннями, сприяє становленню їх особистості, розв'язанню завдань повноцінного існування в соціумі. При цьому **головними напрямками** сучасної системи соціально-педагогічної діяльності у сфері спеціальної освіти і соціального захисту дітей з обмеженими можливостями повинні стати конструювання механізмів компетентного сприяння у кризових ситуаціях, створення гуманних відносин у соціумі, організація інноваційних форм інститутів допомоги.

Тому **на перший план** виходить практична допомога дітям з особливими потребами у реалізації прав на включення в усі аспекти суспільного життя, на незалежне життя, самовизначення, свободу вибору, які мають і всі інші люди.

З цього приводу І.Цукерман звертає увагу на те, що головна проблема дитини з особливими потребами полягає у її своєрідному зв'язку з оточуючим світом, який проявляється в обмеженості мобільності, бідності контактів з однолітками і дорослими, в обмеженості спілкування з природою, доступу до культурних цінностей, а іноді – і до елементарної освіти. Ця проблема, на думку автора, є не тільки проявом суб'єктивного фактора (соціальне, фізичне і

психічне здоров'я), але й результатом існуючої соціальної політики і стереотипної негативної суспільної свідомості, що ослабляє соціальну значимість дитини, відособлює її від нормального здорового дитячого оточення, посилює нерівний соціальний статус, погіршує загальний стан і самопочуття дитини, яка усвідомлює свою неконкурентно здатність, нерівність, в порівнянні з однолітками.

Основною передумовою успішного вирішення актуальних проблем соціалізації дітей з особливими потребами є **державна політика**. На це особливу увагу звертає А.Капська, яка виділяє в цьому питанні загальні закономірності, а саме: зміну сутності державної політики стосовно таких дітей і вироблення певних механізмів для її реалізації. Автор підкреслює, що важливим **завданням держави** є створення умов для забезпечення соціальної захищеності людей з інвалідністю, для їхнього індивідуального розвитку, реалізації свого потенціалу. За останні роки в державі та суспільстві визначилися **позитивні** тенденції в галузі соціальної політики стосовно дітей з особливими потребами та їхніх сімей. Розроблено низку документів, згідно з якими державні структури покликані здійснювати заходи, спрямовані на створення умов для соціальної реабілітації осіб з інвалідністю. Втім, зауважує А.Капська, особливості і напрями практики соціально-педагогічної роботи потребують певного і більш детального обґрунтування. Одним із найбільш важливих елементів теорії є закономірності, які обумовлюють їх сутність і зміст у практиці роботи з дітьми з особливими потребами, чим визначаються стратегічні шляхи впровадження наукових досягнень.

Ось чому проблему соціалізації дитини потрібно розглядати під іншим, стосовно сучасних вимог розвитку суспільства, кутом зору. **Нова парадигма** поглядів на таку дитину, набуття нею соціальної зрілості, повинна будуватися з урахуванням наступних питань:

- дитина з особливими потребами – частина і повноправний член суспільства, який хоче, повинен і може приймати участь у суспільному житті;
- дитина з особливими потребами може мати певні здібності і таланти, розвивати їх і приносити користь суспільству, втім, в цьому їй заважає нерівність можливостей;
- дитину з особливими потребами слід розглядати не як пасивний об'єкт соціальної допомоги, а як людину, яка постійно розвивається і має право на задоволення різних соціальних потреб;
- держава повинна піти назустріч соціальним потребам такої дитини не тільки у наданні певних пільг і привілеїв, але й у можливості одержати допомогу з боку соціальних установ, навчальних закладів, дія яких спрямована на забезпечення її соціалізації та індивідуального розвитку.

Виходячи з цього, метою цієї роботи з дітьми цієї категорії, на що особливо робить акцент І.Цукерман, повинне стати сприяння в поліпшенні якості життя, захист і уявлення їхніх інтересів, створення умов для вирівнювання можливостей таких дітей, що полегшує їх інтеграцію у суспільство, створює передумови для незалежного життя. Слід зазначити, що

на сучасному етапі ідея «незалежного життя» стає **ядром концепції** програми соціалізації, яку за основу повинні прийняти соціальні установи, навчальні заклади, реабілітаційні центри. При цьому, згідно з поглядами ряду авторів (В.Засенко, А.Капська, А.Колупасва), **незалежне життя передбачає** зняття залежності від проявів недуги, ослаблення у зв'язку з цим відповідних обмежень, становлення і розвиток самостійності дитини, формування в неї умінь і навичок, необхідних для повсякденного життя, що дасть змогу повноцінного існування і життєдіяльності в соціумі.

Утім, подолати цю соціальну обмеженість можливо виключно засобами **освіти і навчання**. При цьому навчання потрібно бути не традиційне, а **спеціально організоване**, особливим чином спрямоване на використання «обхідних шляхів соціалізації», досягнення освітніх завдань, які в умовах норми реалізуються традиційними засобами.

Як свідчать дослідження (В.Бондар, В.Синьов), чим успішніше вирішуються ці завдання засобами освіти, тим вищі потенційні можливості дитини з особливими потребами до інтегрування в суспільство, тим більше вона підготовлена до дорослого самостійного життя, тобто соціально компетентна. З цього приводу В.Бондар особливо підкреслює значущість освіти для дітей з обмеженими можливостями здоров'я, в процесі якої у суспільства формується усвідомлене ставлення до них, як до найвищої соціальної цінності. На жаль, не завжди усвідомлюється роль і значення забезпечення соціалізації дитини засобами освіти. Коли йдеться про соціалізацію засобами освіти, навчання, мається на увазі поновлення дитини у правах на соціальне наслідування, тобто на наслідування культурно-історичного досвіду людства і суспільства в цілому, а також його відтворення у самосвідомості особистості.

Соціальне виховання дитини в умовах спеціального закладу освіти в цьому контексті розуміється як сплановане створення умов для цілеспрямованого розвитку в процесі її соціалізації, оскільки наслідування соціального досвіду дитиною відбувається лише засобами освіти і у сфері освіти.

Утім, на думку А.Капської, соціалізацію дитини не можна розглядати у **відмежуванні від сім'ї**, яка зобов'язана сприяти розкриттю її реабілітаційних можливостей. Додаткові знання стосовно світу, соціального і побутового оточення, соціальних взаємовідносин у суспільстві і т. ін. дитина засвоює саме в процесі свого життя у сім'ї. Але діти, які виховуються в спеціальних закладах інтернатного типу, позбавлені впливу сім'ї, що призводить до неможливості повноцінного входження вихованців до соціуму та їхньої рівноправної участі в соціальних відносинах. Як наслідок, відбувається порушення процесу соціалізації учнів з особливими потребами. У цьому зв'язку відмічається, що **завданням** усіх закладів соціальної допомоги і підтримки дітей є допомога їм вижити, навчитися вести самостійний спосіб життя, навчити жити в суспільстві, але не замінювати їм батьків, систему виховання у сім'ї. Вище зазначені автори вказують також на основний недолік перебування дітей у спеціальному закладі, який полягає у тому, що діти, знаходячись в умовах спеціальної школи

інтернатного типу, постійно відчують вплив колективу, жорстко регламентованого життя, що призводить до соціальної розбалансованості, депривації, тобто відсутності або обмеженості можливостей задоволення життєво важливих потреб. На їхню думку, це основний фактор, який травмує особистість дитини.

Слід зазначити, що спеціальна школа є навчальним закладом, тому робить упор, перш за все, на освітні функції, належним чином не акцентує увагу на функціях сім'ї як інституту соціалізації. Проте, на дітей, які виховуються в спеціальному закладі освіти, є обмеженим вплив сім'ї, в якій вони впродовж свого життя набувають певні соціальні знання і засвоюють соціальні взаємовідносини в суспільстві. Тому стають неможливими повноцінне входження дітей в соціум та їх рівноправна участь у соціальних відносинах. Необхідно також підкреслити, що **індекс самостійності** учнів спеціальних шкіл є дуже низьким. Ця проблема сьогодні стає особливо гострою, оскільки дитина неспроможна виконати навіть нескладне завдання без допомоги і контролю дорослого, в неї формується постійне бажання відповідати вимогам педагога. Як наслідок, у дітей практично не формуються уявлення про матеріальні взаємовідносини людей.

Утім, незважаючи на різноманіття підходів і поглядів на проблему соціалізації дитини з особливими потребами, більшість авторів вважає, що одним з **основних завдань** навчання і виховання таких дітей є становлення особистості кожного в цілому, оптимальний розвиток їх потенційних можливостей, підготовка і включення в соціальне середовище. І здійснювати це насамперед необхідно в умовах спеціального закладу освіти, який бере на себе ці функції. Від усвідомлення педагогічним колективом всієї важливості зазначених завдань, ефективного забезпечення корекційно-виховної роботи впродовж всього навчання дитини у школі, напряму залежить ефективність і **кінцевий результат соціалізації** – становлення дитини як неповторної особистості і можливість її повноцінного існування в соціумі.

Ось чому особливо підкреслюється, що сучасні спеціальні заклади освіти вимагають докорінного **переосмислення** парадигми виховання соціальної зрілості школярів з особливими потребами, освоєння прогресивних технологій духовного становлення особистості учня, створення умов для самореалізації його сутнісних сил у різних видах творчої діяльності. Мова йде про принципово **нові** педагогічні ідеї, концепції, технології, в центрі яких особистість дитини з її потребами і інтересами, життєвими проблемами і драмами.

Проте, дослідники здебільшого розглядають питання соціалізації дітей з вадами розвитку в широкому розумінні, акцентуючи увагу на значенні набуття ними соціального досвіду, необхідності повноцінного включення в життя суспільства, визначають необхідність змінення державної політики стосовно таких дітей. Слід відмітити, що незважаючи на визнання важливості соціального становлення дітей з обмеженими можливостями, питання

конкретних напрямів, шляхів і засобів, педагогічного забезпечення соціалізації дітей залишаються не до кінця розробленими.

Як було зазначено вище, у більшості наукових праць розглядаються саме аспекти підвищення ефективності адаптації дітей до змінних умов життєдіяльності, насамперед, соціально-трудової, які напряму пов'язуються з проблемою соціалізації.

Отже, аналіз літератури показує, що трудове навчання і виховання в умовах спеціального закладу освіти стають основою для підготовки учнів з обмеженими інтелектуальними можливостями до праці і самостійного життя. У цілому вони мають велику значущість для їх подальшої соціалізації. Підкреслюється, що ефективність соціально-трудової адаптації, а в кінцевому випадку – соціалізації, напряму залежить від позитивного розв'язання завдань професійно-трудової підготовки і профорієнтації, які здійснюються в умовах спеціального закладу освіти. Робиться висновок про необхідність посилення в школах цілеспрямованої роботи, яка сприяє правильному вибору учнями професій серед тих, які їм доступні, з урахуванням їхніх професійних нахилів, індивідуальних можливостей, потреб і мотивів. При цьому особливу роль рекомендується відвести тим спеціальностям, яких навчають у спеціальній школі і які є суспільно значущі (Н.Коломинський).

Таким чином, дослідники, констатуючи важливе значення соціальної адаптації і професійно-трудової підготовки в процесі соціалізації учнів із психофізичними порушеннями, особливо підкреслюють роль в цьому спеціального закладу освіти і бачать причини гальмування набуття школярами соціального досвіду, повноцінного входження в соціальне середовище в недостатньо ефективній роботі спеціальних шкіл. При цьому вчені здебільшого ототожнюють поняття «соціалізація» і «соціально-трудова адаптація». Цим пояснюється те, що в дефектологічній літературі розкриття проблеми соціалізації виходить в основному на висвітлення питань соціальної адаптації і професійної підготовки, чому і присвячена більшість досліджень.

Утім, необхідно розглядати зазначену проблему значно **ширше**, оскільки це лише один з напрямів її розгляду і цього недостатньо з точки зору становлення особистості дитини, забезпечення її повноцінної соціалізації, тобто ефективна соціалізація можлива тільки за умови особистісного зростання дитини в процесі її індивідуалізації та інтеграції, коли вона здатна усвідомити і розпізнати в собі свої можливості, які потрібно розвивати, на які слід спиратися і максимально використовувати в процесі соціалізації.

У зв'язку з цим робиться висновок про необхідність посилення у спеціальних школах цілеспрямованої роботи, повноцінної допомоги дитині з особливими потребами, яка повинна включати не тільки систему абілітаційних заходів, але й комплексну психолого-педагогічну роботу зі створення такого середовища життя і активності, яке найкращим чином буде спонукати дитину використовувати набуті функції у природних умовах. При цьому особливу увагу рекомендується зосередити не тільки на зоні найближчого розвитку дитини, але й на наступних, більш віддалених її перспективах.

У спеціальній літературі приводиться твердження, яке найбільш повно відображає сутність інтеграційного процесу у школі: адаптація – це сходинка, інтеграція – це шлях, який побудований із цих сходинок. У цьому зв'язку зауважується, що педагогу (чи іншому дорослому) дуже важливо не прив'язувати дитину до себе, а навпаки відпускати її, при цьому соціально «розігнавши» з тим, щоб вона безболісно переступила на наступну сходинку. Слід пам'ятати, що кінцева **мета** спеціальної школи – сприяти розвитку дитини, допомогти їй, підготувати її до переходу в новий, більш різноманітний і дорослий світ.

Ось чому, саме у спеціальному закладі освіти, який ставить перед собою інтеграційні завдання, учнем повинен бути набраний соціальний потенціал, який в подальшому визначить межі того середовища, у якому він зможе адаптуватися, тобто саме навчальний заклад слід розглядати як фрагмент інтегративного простору.

Висновки:

1. Проблема соціалізації дітей з особливими потребами визнається наукою дуже складною, важливою і актуальною на сучасному етапі розвитку суспільства, що потребує негайного реагування і запровадження якісно нових підходів до соціального становлення таких дітей.

2. Незважаючи на значущість проблеми соціалізації для спеціальної теорії та практики та значну кількість присвячених їй досліджень, вона ще й досі залишається недостатньо розробленою.

3. Здебільшого розглядаються питання соціалізації дітей з особливими потребами в широкому розумінні: акцентується увага на значенні набуття ними соціального досвіду, необхідності повноцінного включення в життя суспільства, визначається необхідність змінення державної політики стосовно таких дітей тощо.

4. Зазначена проблема відносно учнів з інтелектуальними порушеннями розглядається переважно у напрямі формування в них певних знань і умінь, підвищення адаптаційних можливостей до нових умов, передусім у контексті питань соціально-трудової адаптації та професійно-трудової підготовки. При цьому проблема забезпечення соціалізації за умови особистісного зростання дитини в процесі її індивідуалізації та інтеграції ще була недостатньо розглянута.

Питання 3. Стан теорії та практики по забезпеченню соціалізації учнів з особливими освітніми потребами

Відокремлюючи загальні цілі і завдання спеціальних закладів освіти, слід зазначити, що вони спрямовані, перш за все, на те, щоб дати дітям з обмеженими можливостями необхідний мінімум загальноосвітніх і трудових знань, вмінь і навичок для їхньої успішної соціальної адаптації у суспільстві. При цьому зміст освіти повинен охоплювати різні види знань, озброювати

учнів певними підходами до практичної діяльності, допомагати орієнтуватися у повсякденному житті, тобто основним завданням школи стає «... соціалізація особистості з урахуванням особливостей її життєдіяльності в середовищі, в діяльності, в ситуації, де відбувається пізнання і оволодіння цією особистістю суспільними нормами і цінностями» [3].

Педагогічний колектив повинен «запустити» механізм самоорганізації і саморозвитку дитини в умовах навчального закладу, який ставить перед собою інтеграційні завдання, з тим, щоб нею був набраний соціальний потенціал, який і визначить в подальшому масштаби світу, в якому людина зможе адаптуватися.

Отже, «... дитина сидить у «норці», і хтось повинен прийти і побачити її там. Та людина, яка знайде її «норку», яка загляне в неї і запросить дитину у великий світ – лікувальний педагог» [3].

Ось чому для кожної дитини педагогами повинен будуватися маршрут, тобто певний фрагмент інтеграційного простору, у межах якого набирається соціальна динаміка. У цьому зв'язку для спеціального закладу освіти принципово необхідним стає взаємодія і співпраця педагогів-професіоналів, які розуміють важливість і сутність забезпечення соціалізації учнів в умовах школи і можуть «достукатися» до кожної конкретної дитини. Для цього, безумовно, дуже необхідним стає набутий у спільній діяльності, разом обговорений і усвідомлений педагогічний досвід щодо здійснення соціалізації в умовах спеціального закладу освіти і відповідне навчально-методичне забезпечення процесу підготовки учнів до самостійного життя.

На жаль, все ще нерідко спостерігається розгубленість педагогів, намагання діяти за старими стереотипами, чекати вказівок зверху. Ось чому труднощі розв'язання проблеми соціалізації дітей з інтелектуальними порушеннями пов'язуються, перш за все, зі станом навчання й виховання, яке потребує докорінного змінення і ретельного перегляду у зв'язку з сучасними новоутвореннями суспільного життя і новим поглядом на потреби і місце людей з особливими потребами у соціумі. Одним із шляхів подолання існуючих труднощів є поліпшення педагогічної підготовки вчителів і вихователів, спрямованої на розуміння ними всієї важливості розв'язання питань соціалізації, опанування ними сучасних педагогічних технологій, які передбачають дидактико-методичне, змістове та організаційне забезпечення соціалізації учнів та добір відповідних методів та прийомів.

Виходячи з цього, доцільно ставити за **мету** – дослідження педагогічної практики щодо особливостей забезпечення соціалізації учнів з особливими потребами протягом їхнього перебування у спеціальному закладі освіти. Вочевидь, отримана інформація дасть підстави зрозуміти основні напрями і специфіку здійснення соціалізації, тобто розкрити особливості роботи педагогічного колективу на різних її стадіях в умовах навчально-виховного процесу спеціальної школи.

Вивчення стану забезпечення соціалізації у шкільній практиці необхідно проводити на підставі спостережень за навчально-виховним процесом у спеціальній школі, аналізу навчально-методичної літератури, яка при цьому

використовується, вивчення шкільної документації, анкетування вчителів і вихователів, проведення з ними бесід, спостережень за діяльністю учнів на уроках і в позаурочний час, вивчення продуктів їхньої діяльності.

Аналіз програм для спеціальних загальноосвітніх закладів освіти показав, що у пояснювальних записках до програм з вивчення окремих предметів підкреслюється важливість підготовки дітей до самостійного життя, набуття ними соціального досвіду. Так, у програмі з математики вказується на необхідність зв'язку навчання з життям, на використання математичних знань у повсякденному житті, на цілеспрямоване спостереження учнів за явищами соціального життя, природи, а також відповідно предметно-практичну діяльність. Крім того, звертається увага на практичні вправи на вимірювання, креслення та моделювання, які доцільно застосовувати з урахуванням змісту професійно-трудового навчання учнів.

У пояснювальній записці з соціально-побутового орієнтування підкреслюється, що заняття повинні бути спрямовано на практичну підготовку дітей з інтелектуальними порушеннями до самостійного життя, на організацію власного побуту шляхом формування у них відповідних знань та практичних умінь, а також навичок життєвої та соціальної компетентності: виконання норм і правил культурної поведінки в суспільстві, родині; вирішення життєво необхідних побутових завдань тощо. Вказується, що саме компетентнісний підхід до вивчення предмета «Соціально-побутове орієнтування» може забезпечити підготовку школярів до свідомого і самостійного вирішення різноманітних життєвих проблем (Програма СПО).

На важливість і значення розв'язання питань, які мають відношення до проблеми соціалізації, акцентується увага також і у навчальних програмах з вивчення інших предметів. Крім того, зміст програми зазначених шкільних предметів передбачає вивчення розділів, які сприяють набуттю учнями певного соціального досвіду: спілкування і існування у оточуючому середовищі. Це передусім такі розділи з предмету СПО: «Культура харчування», «Культура поведінки», «Транспорт», «Торгівля», «Родина. Родинні стосунки», «Засоби зв'язку», «Установи, організації, підприємства», «Бюджет родини», «Працевлаштування»; відповідні теми: «Промислові підприємства, сільськогосподарські об'єкти», «Назви робітничих спеціальностей», «Зарплата, стаж роботи», «Бюджет сім'ї. Джерела прибутку. Прожитковий мінімум. Матеріальні потреби членів сім'ї» (СПО, 7 клас); «Основні статті витрат членів сім'ї» (СПО, 8 клас); «Правила спілкування» (СПО, 9 клас); «Установи і відділи працевлаштування: відділ кадрів, центр зайнятості» (СПО, 10 клас) і т. ін..

Начальна програма з математики передбачає розв'язання текстових арифметичних задач, зміст яких спрямований на формування в учнів знань на підрахування сімейного бюджету, заробітної платні, вартості матеріальних цінностей, продуктів харчування, платні за комунальні послуги тощо.

У пояснювальній записці по СПО вказані форми і методи здійснення такої роботи. Так, основними формами і методами навчання названі практичні роботи, екскурсії, моделювання реальної ситуації (сюжетно-рольові ігри),

бесіди. Вказується, що бесіда на заняттях із соціально-побутового орієнтування є одним з основних методів навчання і застосовується поряд з сюжетно-рольовими іграми. При цьому рекомендується використовувати такий прийом, як моделювання у грі конкретних життєвих ситуацій. Вказується також на необхідність проведення екскурсій на промислові та сільськогосподарські об'єкти, у магазини, на підприємства служби побуту. У програмі також говориться про необхідність логічного продовження роботи в позаурочний час.

Утім, як показав аналіз існуючої програми, наприклад з соціально-побутового орієнтування, при навчанні цього предмету не передбачена послідовна і системна робота, спрямована на забезпечення соціалізації школярів, набуття ними соціального досвіду, відповідних знань і особливо - умінь і навичок. Учні здебільшого обмежені у набутті такого досвіду через специфічні соціокультурні умови їхнього життя у закритому інтернатному закладі. Не сприяє цьому й застосування на уроках в основному словесних методів роботи. Такий висновок стає очевидним і в результаті вивчення і аналізу інших навчальних програм і планів виховної роботи.

Слід зазначити, що в спеціальній літературі достатньо широко висвітлюються питання підготовки учнів з особливими потребами до самостійного життя. Автори розглядають підготовку дітей до життя в соціумі як найважливіше корекційне завдання, яке розв'язується педагогічним колективом спеціальних шкіл. Утім, конкретної програми поступового забезпечення соціалізації учнів цієї категорії, з урахуванням її основних стадій в умовах навчального закладу, не виявлено. У зв'язку з цим, педагоги не володіють методами і прийомами здійснення соціалізації і потребують суттєвої теоретико-методичної допомоги.

Слід зазначити, що більшість вчителів і вихователів розуміють **актуальність** і всю важливість соціалізації для становлення особливої дитини і переконана, що провідним завданням спеціального закладу освіти є виховання особистості та підготовка її до самостійного життя у соціумі, тобто соціалізацію вони розглядають в контексті особистісного підходу (91,5%). Згідно з їх поглядами, сутність соціалізації полягає у всебічному розвитку особистості, що дає можливість їй посісти гідне місце у соціумі; для цього необхідно виробити конкретну індивідуальну програму розвитку дитини, спрямовану на досягнення соціальних цілей. Серед причин, які обумовлюють необхідність і загострюють процес соціалізації взагалі, вони здебільшого називають: нестабільність економіки; складності в суспільстві, що провокуються різким його розширенням; швидкий темп сучасного життя; великий потік інформації; зміни в освіті; схильність до інших пріоритетів. Все це, на думку педагогів, відбивається на сучасному житті, на загальній поведінці членів суспільства і сприяє появі достатньої кількості людей, неспроможних «вписатися» у нові рамки.

Стосовно дітей з особливими потребами взагалі і з інтелектуальними порушеннями зокрема, серед причин, які **утруднюють** процес їхньої соціалізації, називаються передусім наявні в них недоліки психофізичного

розвитку, які обумовлюють неспроможність таких дітей самостійно, без відповідної допомоги, реалізуватися у суспільстві, пристосуватися до швидкісних змін соціуму (98% всіх відповідей); відношення суспільства до проблем дітей з особливими потребами (95,1%); обмеженість їх прав у сучасному житті (76,5%), низьку матеріальну базу спеціальних закладів освіти (92,3%), а також відсутність або недосконалість програм забезпечення соціалізації таких дітей, у тому числі в умовах спеціальної школи (78,2%).

Утім, як показало анкетування, більшість педагогів не має чіткого розуміння тлумачення поняття «соціалізація», тому вони дають неповні, хибні або неточні відповіді на основі своїх поглядів та окремих уявлень (72,1%). При цьому визначення поняття «соціалізація» здебільшого зводиться до пристосування, адаптації (72,5% всіх відповідей).

Також процес соціалізації респонденти ототожнюють з інтеграцією (34,5%). Слід зазначити, що у педагогів виявлено не тільки помилкове розуміння цього поняття, але й труднощі його визначення взагалі, тобто вони (в основному у категорії зі стажем роботи до 5 років) зовсім не змогли визначитися з тлумаченням поняття «соціалізація» і ставили у своїх анкетах знак питання (5,8% відповідей).

Поряд з неправильними, також зафіксовані правильні вичерпні відповіді **щодо визначення поняття «соціалізація»**, але, на жаль, таких відповідей недостатньо (27,9% опитаних). Слід зазначити, що аргументовані відповіді виявлено в основному серед педагогів зі стажем роботи більше 10 років, що дає змогу дійти висновку, що педагогічний досвід роботи у спеціальному закладі освіти впливає на серйозність ставлення і підходу до проблем виховання дітей з особливими потребами взагалі і соціалізації зокрема.

Незначну кількість правильних, вичерпних відповідей респондентів одержано також у визначенні основних **ключових понять** процесу соціалізації (14,8%). Між тим, більшість опитуваних в якості основних ключових понять соціалізації називають: адаптацію, включення в суспільство, пристосування, підготовку в навчальному плані, реабілітацію, працевлаштування тощо. Такі відповіді дають 66,5% педагогів. Крім того, у 12,7% відповідей зафіксовано хибне, неправильне розуміння цього питання. Основними ключовими поняттями процесу соціалізації респонденти цієї групи називають: орієнтування, стимулювання, анкетування, діагностування, опитування, бесіди, екскурсію, родину, інтеграцію, а також корекцію, проектування, знання, навички; суспільство; духовні і матеріальні цінності суспільства; інклюзію; адаптацію; соціум; соціальний тип поведінки. При цьому 6,0 % опитуваних зовсім не можуть визначити ключові поняття соціалізації.

Отже, отримані відповіді педагогів не дають підстави засвідчити наявну в них належну обізнаність щодо розуміння сутності процесу соціалізації особистості, її основних понять.

Слід зазначити, що незважаючи на розуміння педагогами значущості забезпечення соціалізації учнів в умовах спеціального закладу освіти, значна кількість з них не може дати аргументовану відповідь на запитання: «Чому?».

При цьому вони вважають, що тільки в спеціальній школі можна дати дитині базову основу знань, створюються спеціальні умови для подолання обмеженості у комунікації, дається час на розвиток всіх нахилів дитини, створюється спеціальні умови для навчання і виховання (84,3% всіх відповідей). Насторожує той факт, що значна кількість респондентів не визначають здійснення соціалізації учнів як головне корекційне завдання спеціальної школи і на перше місце ставлять оволодіння дитиною системою загальноосвітніх знань, умінь і навичок, соціального напрямку у тому числі (38,5%). Це пов'язано з відсутністю чіткої виваженої програми з розкриттям основних шляхів забезпечення соціалізації дітей у спеціальних закладах освіти, а також з обмеженістю відповідних навчально-методичних посібників, що обумовлює недосконалість або відсутність відповідних знань серед вчителів і вихователів.

Аналогічні відповіді педагоги дають і на запитання щодо **стадій соціалізації**, які проходять учні в спеціальному закладі освіти, визначення їх сутності. Більшість з них дає неповні і неточні відповіді (78,2%). При цьому знання стадій (етапів) соціалізації зводиться насамперед до адаптації, яка називається у 89,5% відповідей. Визначення інших стадій зводиться до переліку різних напрямів здійснення корекційно-виховної роботи у школі. Слід зазначити, що одержано обмаль відповідей, в яких правильно визначаються стадії соціалізації, що насамперед стосується визначення сутності кожної з них, що не дає підстави стверджувати про наявність у педагогів чітких уявлень про соціалізацію особистості в умовах спеціальної школи, про спроможність розуміти і організувати відповідно корекційну роботу з її забезпечення на кожній стадії. Для цього, вочевидь, необхідно більше уваги приділяти підвищенню теоретичного і методичного рівня розв'язання питань соціалізації, спрямовувати зусилля педагогічного колективу на вивчення соціального розвитку дитини у різні вікові періоди, тобто на різних стадіях соціалізації.

Серед **проблем**, з якими доводиться зустрічатися дітям з інтелектуальними порушеннями, проходячи соціалізацію, педагоги найчастіше називають: неблагополучні сім'ї, жорстоке ставлення до дітей у сім'ї; небажання батьків займатися своєю дитиною; замкнутість дитини; проблеми в спілкуванні з однолітками і дорослими; неготовність суспільства прийняти таких дітей у свої лави. Водночас, серед **труднощів**, з якими стикаються діти з особливими потребами в умовах спеціального закладу освіти називаються: адаптація до школи; проблема спілкування і складних відносин в колективі, які обумовлюються обмеженістю і закритістю спеціального закладу; вимоги з боку педагогів.

Серед **найболючіших проблем і труднощів** у своїй роботі педагоги називають: відсутність чіткої схеми (програми) здійснення соціалізації дітей з особливими потребами; недостатність навчально-методичної літератури щодо соціалізації; неналежну (або відсутню) матеріальну базу, відповідних умов для соціального розвитку і орієнтації учнів, насамперед у побуті; проблеми у спілкуванні з батьками дітей; недосконалість і обмеженість співпраці з

соціальними службами. При цьому майже у всіх відповідях опитаних акцентується увага на недостатності матеріальної бази, вказується на фінансові проблеми (97,2%), далі називаються відсутність спеціальної літератури (85,6%) і неучасть батьків в навчально-виховному процесі (74,3%).

У цьому зв'язку педагоги вважають, що впровадження інклюзії суттєво вплинуло на погляди батьків, які не бажають співпрацювати зі школою-інтернатом. Слід зазначити, що переважна більшість вчителів і вихователів вважають, що впровадження інклюзії є передчасним, оскільки тільки спеціальний заклад освіти спроможний розв'язати проблеми дитини з вадами розвитку і сприяти її соціальному становленню (73,5% всіх відповідей). Але, на думку педагогів, це стає можливим лише за умови поступового і кваліфікованого розв'язання всіх болючих питань забезпечення соціалізації.

Отже, зафіксовано гостру потребу вчителів і вихователів у знаннях щодо сучасних проблем соціалізації дітей з особливими потребами. Крім того, згідно з їх поглядами, **назріла необхідність** у спеціалістах соціально-педагогічного профілю, які покликані забезпечити створення ефективної системи соціальної допомоги цим дітям, заснованої на усвідомленні значущості соціалізації, визначенні особливостей її здійснення: організації й методичного впровадження в умовах спеціальної школи. На їхню думку, ці функції повинен взяти на себе соціальний педагог, який добре розуміється на проблемі соціального становлення дитини. Втім, як показує вивчення стану шкільної практики, відсутність належної матеріальної бази спеціального закладу, скрутність фінансових питань здебільшого не дають можливість ввести в штат школи спеціаліста такого профілю, що утруднює роботу педагогічного колективу у цьому напрямі. Саме тому всі надії знову покладаються на знання, обізнаність і майстерність вчителів і вихователів. Між тим, слід зауважити, що не всі спеціалісти на належному рівні володіють теоретичними знаннями (як показали результати анкетування, вони припускаються серйозних помилок навіть у визначенні базових понять); у практиці роботи неповною мірою реалізуються можливості соціально-педагогічної діяльності; мало використовується потенціал мікросоціуму; недостатньо поставлена робота з обговорення і впровадження передового педагогічного досвіду вчителів і вихователів з проблем соціалізації.

Таким чином, все це відбивається на навчально-виховній роботі спеціальної школи і потребує негайного змінення існуючих стереотипів і впровадження нових педагогічних технологій забезпечення соціального становлення учнів, що потребує відповідного теоретико-методичного оснащення, на чому й наголошує більшість педагогічного колективу.

При цьому, спираючись на відповіді анкет і бесіди з педагогами, зафіксовано, що переважна більшість батьків не тільки не сприяє соціальному становленню своїх дітей, але й повністю перекладає всю відповідальність на педагогів за формування особистості дитини під час її перебування в спеціальній школі. Опитування також виявило незацікавленість більшості батьків роботою навчального закладу з проблем соціального розвитку їхніх

дітей. Зрозуміло, чому педагоги називають **роботу з батьками** як одну з найболючіших проблем, і безперечним стає той факт, що саме спеціальний заклад освіти, його педагогічний колектив беруть на себе весь тягар розв'язання складних питань забезпечення соціалізації своїх вихованців. При цьому більшість педагогів, в якості допомоги від батьків, бачать зміну їхнього ставлення до вчителів і вихователів, радять не заважати, а прислуховуватися до порад педагогів, виконувати їхні рекомендації, бути співучасниками соціалізаційного процесу (98,9%).

Аналіз результатів анкетування вчителів і вихователів, бесіди з ними показує, що **позитивне розв'язання питань соціалізації** учнів в спеціальному закладі освіти потребує серйозної допомоги, оскільки самостійно розв'язати їх педагогічний колектив не в змозі. Це утруднюється рядом факторів, одним з яких є слабка опора педагогів-практиків на наявні психологічні знання щодо розвитку дитини і формування її особистості в процесі соціалізації. Іншим фактором, є відсутність у педагогів можливості своєчасно виявити причини різного роду труднощів в навчально-виховній роботі, подолати відхилення в інтелектуальному і особистісному розвитку дітей, надати їм відповідну соціальну допомогу і підтримку, уникнути суперечок і конфліктних ситуацій. Для цього вкрай необхідним стає зв'язок теорії з життям, з практикою, допомога в розв'язанні саме практичних питань щодо соціалізації, які стоять перед системою освіти, а також змінення напряму діяльності всього навчально-виховного процесу спеціальної школи, який насамперед потребує відповідної професійної підготовки педагогів, переорієнтування їх на реалізацію завдань соціального становлення учнів.

Ось чому сучасна спеціальна школа в першу чергу потребує **державної допомоги**, а також єдиної державної програми, відповідної теоретичної бази щодо розв'язання дуже гострої й болючої проблеми соціалізації. Зі слів педагогів, сьогодні проблема соціалізації не тільки дуже актуальна і важлива, вона «кричить» і потребує негайного вирішення. Спеціальна школа бере на себе відповідальність за соціалізацію своїх вихованців, але за умови звернення уваги держави до її потреб і надання серйозної допомоги, що простежується майже у всіх відповідях вчителів і вихователів. Більшість з них в якості допомоги чекають: розширення зв'язків школи: завод, підприємство; допомогу спонсорів; розширення перспектив дітей після шкільного навчання – працевлаштування випускників; допомогу у матеріально-технічному забезпеченні школи; допомогу батьків і соціальних служб; налагодження державної програми – відповідної теоретичної бази; нефорсування темпів інклюзії – стати на сторону спеціальних закладів освіти; відкритості суспільства – повернення обличчям до потреб, особливо у працевлаштуванні таких людей (89,7% всіх відповідей).

Утім, при всій різноманітності висловлювань, простежуються три **основних напрями допомоги**, на яку сподівається і якої насамперед потребує спеціальна школа: державна програма (98,5%), матеріально-технічна (92,1%) і теоретична база (85,6%).

Серед **пропозицій і побажань**, які висловлюють педагоги стосовно підвищення ефективності соціалізації учнів – створення належної матеріальної бази та умов для професійного самовдосконалення на основі теоретичного і практичного навчання; забезпечення методичною літературою та відповідним інструментарієм для діагностичної і корекційної роботи; поглиблення знань на основі консультативної і корекційно-реабілітаційної роботи, аналізу і впровадження передового педагогічного досвіду з реалізації питань соціалізації (50,3% всіх відповідей). Крім того, педагоги називають: створення робочих місць для випускників та їх працевлаштування (21,8%); удосконалення взаємодії з батьками учнів (9,8%); підготовку спеціалістів – професіоналів (соціальних педагогів) – 9,9%; підвищення авторитету спеціальної школи і особливо – педагога, перегляд зарплатні (4,8%). Слід зазначити, що 3,4% вчителів не можуть визначитися з відповідями і не дають жодної пропозиції.

Що стосується основних **стадій соціалізації**, які проходять учні в умовах спеціального закладу освіти, розуміння ними їх сутності та реалізацію відповідної роботи в практичній діяльності, то майже всі педагоги правильно визначають сутність **стадії адаптації** (98,2%). Здебільшого педагоги правильно визначають і вік дитини (класи), з яким пов'язується стадія адаптації в умовах спеціального закладу освіти: початкові класи; 1-2 класи; 6-8 років; з 1 класу до переходу у середню ланку школи. Між тим, було зафіксовано й неправильні, хибні відповіді, якими можна бути навіть приголомшеним: випускні класи; немає чіткого віку: у кожній ланці навчання вік і класи адаптації свої; вікові межі адаптації виділяються в залежності від розумової діяльності учнів. Таких відповідей небагато (3,2%), втім, це доводить, що розуміння цього питання потребує деяких уточнень. Безумовно, нечіткість уявлень про вікові межі здійснення адаптації в спеціальній школі буде гальмувати подальшу корекційну роботу і утруднювати добір адекватних її засобів і організаційних форм, методів і прийомів.

Одержані дані підтверджують припущення про **необхідність надання теоретичної і методичної допомоги** педагогічному колективу спеціальних шкіл щодо визначення, роз'яснення і уточнення певних теоретичних і практичних положень забезпечення соціалізації школярів з особливими потребами на її стадіях.

Слід зазначити, що як вчителі, так і вихователі зазнають **істотних труднощів**, здійснюючи адаптацію своїх вихованців, на що вони звертають увагу, відповідаючи на запитання анкети і в процесі спілкування з ними під час бесід.

Серед **труднощів**, з якими стикаються педагоги на етапі адаптації, частіше за все називаються: непідготовленість дітей до школи (55,8%), відсутність порозуміння з батьками (30,1%), різний рівень підготовки дітей до школи (14,1%). Отже, проблема взаємовідносин з батьками знову має місце, залишається гострою і визначається педагогами такою, що утруднює здійснення ними роботи на етапі адаптації.

Бесіди з вчителями і вихователями спеціальних шкіл підтверджують результати анкетування: переважна більшість педагогів **не проводить** спеціальної роботи з адаптації дітей до умов школи, хоча теоретично вони розуміють необхідність і важливість такої роботи (57,8%). У своїй діяльності педагоги **обмежуються** наступними формами роботи: знайомляться з батьками дитини та самою дитиною, проводять бесіди про умови життя дитини в сім'ї і необхідності надання їй допомоги (32,3%); звертають увагу на режим спеціального закладу; визначають вимоги до культурно-гігієнічних навичок дитини, до її самостійності та навичок самообслуговування; знайомляться з карткою психофізичного розвитку дитини (9,9%). При цьому ними недостатньо звертається увага на усунення основних проявів дезадаптованості дитини в цей період: агресивності, конфліктності, тривожності, некомфортності перебування в школі, замкненості і небажання спілкуватися з однолітками і дорослими, що пояснюється, невизначеністю чіткої програми подолання цих показників і у зв'язку з цим з неспроможністю адекватного добору педагогами організаційних форм, засобів, корекційних методів та прийомів. Не завжди вони розуміють, що етап адаптації в умовах спеціального закладу – це лише перша, початкова сходинка забезпечення соціалізації дитини, від визначеності і ефективності якого залежить подальше її становлення як особистості. Ось чому в сучасних умовах, у зв'язку з новими освітніми вимогами, необхідним стає використання активних, діючих, з урахуванням особливостей і можливостей кожної дитини, форм педагогічної роботи: акцент переноситься у бік практичних технологій забезпечення соціального становлення дитини, тобто від бесід до реального моделювання життєвих ситуацій, спроби дитини жити в реальних умовах, вмінні самостійно долати виникаючі труднощі і перешкоди. Все це, безумовно, потребує **нового ставлення**, сучасного розуміння розв'язання проблем соціалізації в умовах спеціального закладу освіти.

Серед пропозицій, які висловлюють педагоги стосовно **підвищення** адаптації дітей з особливими потребами в умовах спеціальної школи, називаються насамперед наступні: створення для учнів комфортних умов (52,7%); підтримка батьків (27,3%); фаховість спеціалістів (20,0%). Називаються також: знайомство з аспектами соціального життя на практиці; активна участь дітей в житті школи; єдині вимоги з боку педагогів і батьків; відповідна матеріально-технічна база; сприятливий мікроклімат у колективі дітей; різноманітність загальношкільних заходів. Отже, на думку більшості вчителів, забезпечувати повноцінну адаптацію до умов спеціального закладу повинні сім'я і школа, батьки і педагоги разом (98,7%).

Що стосується особливостей і сутності другої стадії соціалізації – **індивідуалізації**, яка стає вирішальною в процесі формування у дитини власного унікального способу життя та власного внутрішнього світу, то слід зазначити, що більшість респондентів не може визначитися з сутністю цієї стадії. При цьому неповні і неточні відповіді вони дають навіть при тлумаченні поняття «індивідуалізація», розуміння якого здебільшого зводиться до індивідуального підходу (78,5% відповідей). Певна кількість опитуваних (8,3%)

зовсім не може дати відповідь і у своїх анкетах поставила знак питання. Лише 13,2% педагогів надають вичерпну, аргументовану відповідь, ось приклад однієї з них: «Індивідуалізація – набуття людиною все більшої самостійності, накопичення нею власного досвіду при усвідомлюванні себе як неповторної особистості, сукупність тільки їй притаманних індивідуальних рис і особливостей».

Здебільшого не розуміють опитувані і вік дитини (класи), з яким пов'язується стадія індивідуалізації в умовах спеціального закладу освіти (50,5%). У цій групі одержані неправильні відповіді: «1-12 класи; 1 клас (7 років); 2-4 класи; з 6 років; молодший шкільний вік; 5-7 років; 7-10 років». При цьому залишається високою і кількість педагогів, які зовсім не можуть визначитися з віком дитини на етапі індивідуалізації (15,3%). Лише 34,2% респондентів надають правильні відповіді і називають підлітковий вік, середню ланку школи.

Слід зазначити, що педагоги також недостатньо зорієнтовані у визначенні предмета корекційного впливу на цьому етапі соціалізації. Більшість з них дає неправильні відповіді: «Першочергові зусилля повинні бути спрямовані на вади розвитку дитини, зосереджені на здоров'ї, її розумовому розвитку; поведінці; доброму ставленні до праці; на навчанні» (50,9%). При цьому 35,9% опитуваних зовсім не можуть визначитися з предметом корекційно-розвивального впливу. І лише 13,2% респондентів вказують на розвиток індивідуальних особливостей і можливостей дитини, становлення особистості учня на основі розвитку його самосвідомості і самооцінки.

Утім, незважаючи на визначення цього напрямку роботи в якості пріоритетного, педагоги не можуть дати аргументоване обґрунтування його важливості для соціального становлення учнів. Більшість респондентів вказує на завищену самооцінку дітей, що гальмує процес подальшої соціалізації і обумовлює неможливість або утруднення у виборі професії. Між тим, відповіді педагогів не дають підстави засвідчити наявність у них знань щодо формування у дитини з інтелектуальними порушеннями адекватної самосвідомості і самооцінки, що є особливо значущим на етапі індивідуалізації, оскільки надає їй можливість реально усвідомлювати себе як неповторну особистість, сприяє її самовизначенню, самореалізації та самоствердженню.

Вказуючи на необхідність розвитку психофізичних можливостей і індивідуальних особливостей учнів, опитувані недостатньо розуміють, яким чином і за допомогою яких педагогічних технологій та інструментарію це потрібно здійснювати (68,5%). Слід зазначити, що вони здебільшого не можуть пояснити, як стан індивідуальних особливостей і психофізичних можливостей може вплинути на подальший процес соціалізації дитини (63,5%). У зв'язку з цим, на жаль, не всі вчителі і вихователі пов'язують етап індивідуалізації процесу соціалізації з професійно-трудовою підготовкою учнів в умовах спеціального закладу освіти, хоча він до цього має пряме відношення.

Отже, слід зазначити, що педагогічний колектив **не забезпечує ефективної соціалізації** учнів на етапі індивідуалізації, оскільки не розуміє

сутність і своєрідність корекційно-виховної роботи, яка має здійснюватися, не володіє відповідними методичними прийомами, не бачить і не сприяє адекватному ставленню дитини до себе, розвитку її потенційних можливостей, внутрішньої свободи і самостійності.

Крім того, виявлено домінування авторитарного, конфліктного стилю взаємодії педагогів з дітьми, переважний осуд їхньої поведінки та вчинків, що принижує гідність школярів і провокує з їх боку агресію, яка потім відбивається на взаємостосунках з однолітками. Залишаються мінімальними позитивні контакти з дітьми, розмова «один на один» з визначенням причин негативного стану школяра і спробою їх усунення, що не сприяє душевному спокою дитини, розвитку її психофізичних можливостей і індивідуальних особливостей, адекватному позитивному усвідомлюванню себе в якості неповторної особистості, яка хоче і може будувати своє життя. Все це особливого значення набуває саме на стадії індивідуалізації.

Недосконалість або повну відсутність знань виявлено у педагогів стосовно розуміння ними наступної стадії соціалізації – **інтеграції**. Слід зазначити, що їхні відповіді майже з усіх питань запропонованої анкети були найгіршими. Респонденти затрудняються у визначенні сутності стадії інтеграції (дають відповідь: «Це підготовка дітей до самостійного життя за межами школи»); віку (класів), з яким ця стадія пов'язується в умовах спеціального закладу освіти (здебільшого називали 1-12 класи, 5-7 років, молодші класи); не можуть визначити предмет корекційно-розвивального впливу (стосовно з їх поглядами, основна увага повинна приділятися залученню дітей до суспільно-корисної праці); пояснити, як виконання дитиною певних соціальних ролей у спеціальній школі може вплинути на процес її інтеграції (на їхню думку, дитина вчиться виконувати соціальні ролі, щоб потім їх виконувати у самостійному житті). У зв'язку з цим опитувані не можуть надати вичерпну, аргументовану відповідь на запитання, наскільки і як на цьому етапі враховуються психофізичні можливості й індивідуальні особливості дитини. Не розуміючи теоретичних основ стадії інтеграції, педагоги не можуть обґрунтовано розповісти й про практичну її реалізацію в умовах школи, не розуміють як, за допомогою яких організаційних форм і засобів, методів і прийомів потрібно здійснювати відповідну корекційно-розвивальну роботу, що впливає й на їхню неспроможність у визначенні основних труднощів соціалізації школярів, а також напрямів підвищення її ефективності на стадії інтеграції.

Все це обумовлює одержання незначної кількості позитивних відповідей (12,5%) і дає можливість дійти **висновку**, що питання забезпечення соціалізації у спеціальному закладі здебільшого не пов'язуються з відповідною роботою на стадії інтеграції, яка є найслабкішою ланкою в процесі соціального становлення дитини. При цьому педагоги не тільки не мають уявлень щодо сутності даного етапу, визначення предмета корекційно-розвивального впливу, але й відчують недостатність у конкретних методичних рекомендаціях з його забезпечення.

Все це суттєво знижує якість і результативність соціалізації школярів з інтелектуальними порушеннями, оскільки її **ефективність** досягається лише на основі забезпечення індивідуалізації та інтеграції в умовах соціального оточення, насамперед шкільного.

Вивчення досвіду роботи спеціальних шкіл щодо забезпечення соціалізації показує, що педагоги основну увагу приділяють **професійному становленню** школярів, вважаючи кінцевою метою навчання і виховання залучення їх до доступної суспільно-корисної праці і набуття ними соціального досвіду. У зв'язку з цим, трудове навчання посідає головне місце в навчальному плані і є розділом роботи з соціально-побутової підготовки дітей до самостійного життя.

Як показують результати анкетування, майже всі педагоги правильно розуміють сутність **стадії ранньої трудової підготовки** в процесі забезпечення соціалізації учнів в умовах спеціальної школи (97,5%), правильно визначають вік (класи), з яким пов'язується ця стадія (91,5%), предмет корекційно-виховного впливу (85,6%), що свідчить про традиційне орієнтування роботи спеціальної школи на реалізацію завдань професійно-трудової підготовки її вихованців. Виявлено, що у нових соціально-економічних умовах розвитку суспільства і під новим кутом зору всі ці питання стали пов'язуватись з проблемою соціалізації: більшість педагогів ототожнює питання професійного самовизначення, працевлаштування з реалізацією питань соціалізації. Ось чому саме цій стадії соціалізації приділяється найбільша увага: корекційно-розвивальна робота у цьому напрямі характеризується більшим розумінням і визначеністю, ніж на попередніх стадіях. У зв'язку з цим відповіді респондентів з більшості запропонованих питань є аргументованими, виваженими і вичерпними.

Утім, як показують результати анкетування і бесіди з педагогами, у спеціальних закладах освіти здебільшого спостерігається **традиціоналізм**, який проявляється в орієнтації шкіл на звичні для дітей з інтелектуальними порушеннями професії: слюсар, столяр, будівельник, швачка, чоботар, прибиральниця, двірник, сільськогосподарський робітник, маляр-штукатур тощо, хоча вони нерідко далекі від їхніх реальних можливостей і бажань. Проте, їм доступні й інші, більш привабливі для них, види праці. Причини такого стану педагоги бачать у стереотипності поглядів на можливості учнів з особливими потребами, у застарілості методів і форм профорієнтаційної роботи: нові суспільні умови життя потребують переліку сучасних, більш значущих і престижних професій (наприклад, у деяких спеціальних школах спостерігається навчання дітей таких професій: палітурник, майстер з виготовлення меблів, масажист, озеленювач; спеціаліст декоративно-прикладного мистецтва: бісероплетіння, макраме).

Основна **причина** такого стану, на думку опитаних, приховується у відсутності достатньої матеріально-технічної бази, що не дає можливість здійснювати належну професійно-трудова підготовку учнів. Не останню роль у цьому, засвідчують педагоги, грає попит на ту чи іншу професію в певному

регіоні, тобто можливості подальшого працевлаштування випускників спеціальних шкіл.

Утім, незважаючи на позитивне розв'язання в цілому питань професійно-трудової підготовки в умовах спеціального закладу освіти, перед педагогічним колективом стоїть чимало проблем, конкретних труднощів, на які педагоги особливо звертають увагу. Серед гострих **труднощів** вони називають труднощі працевлаштування випускників, а саме: неадекватність оцінювання дітьми своїх можливостей при виборі професії; неучасть в цьому батьків; небажання працювати самих учнів; відсутність організацій, які займаються питаннями працевлаштування і подальшої соціалізації осіб із психофізичними порушеннями. Приблизно такі ж самі труднощі в корекційній роботі визначають педагоги і на стадії шкільної трудової підготовки в процесі забезпечення соціалізації школярів. При цьому частіше за все вони називають: обмеженість вибору професій, за якими здійснюється підготовка у школі (25,6%); недостатню матеріально-технічну базу, яка провокує цю обмеженість (35,6%); відсутність наступності між професійно-трудовою підготовкою у школі і можливістю використовувати її учнем як провідну діяльність, яка дає можливість заробляти йому на життя (38,8%).

В якості основних напрямів **підвищення ефективності** корекційно-розвивальної роботи на цій стадії соціалізації вчителі і вихователі визначають: впровадження інновацій у навчально-виховний процес, заснованих на сучасних розробках щодо проблеми соціалізації; тісну співпрацю з професійно-технічними закладами; вивчення ринку попиту на певні професії – співпрацю зі службою зайнятості (створення спеціального відділу з працевлаштування людей з інвалідністю) і представниками закладів подальшої освіти; державну допомогу, спрямовану на покращення фінансування (питання матеріально-технічної бази). Респонденти називають також розширення кількості гуртків за інтересами, необхідність індивідуальних занять з учнями щодо опанування певною професією або трудовими навичками взагалі.

Як показує вивчення досвіду роботи спеціальних шкіл, питанням професійно-трудової підготовки школярів приділяється достатня увага, що відбивається у різноплановій корекційно-виховній роботі педагогів і різноманітних заходах: тематичних бесідах, класних годинах, гуртковій роботі, зустрічах з цікавими людьми і представниками певних професій, конкурсах, виставках тощо. Втім, традиційна організація трудового навчання дітей з особливими потребами **не завжди забезпечує** успішність їхньої адаптації до умов самостійного життя, у тому числі і в професійній діяльності, що **потребує пошуку** більш ефективних шляхів соціалізації учнів через професійно-трудова підготовку в умовах спеціального закладу освіти.

Практика спеціальної школи свідчить, що педагоги чекають **суттєвої допомоги** щодо реагування на державному рівні на визначені ними основні труднощі, а також потребують нової, сучасної організації допрофесійної підготовки учнів з порушеннями інтелекту (перегляду і поглибленого вивчення профілів трудової підготовки), а також подальшого професійного навчання і у

зв'язку з цим – відповідного програмно-методичного забезпечення соціалізації своїх вихованців на цій стадії.

Таким чином, аналіз шкільної практики щодо забезпечення соціалізації учнів з особливими потребами дає підстави зробити наступні **висновки**:

1. Практична реалізація соціальних аспектів становлення особистості школярів в умовах спеціального закладу освіти має суттєві труднощі. Відслідковані тенденції переконливо доводять, що у педагогів відсутні чіткі уявлення про сутність соціалізації, її основні стадії; виявлено недостатньо знань щодо здійснення корекційної роботи на кожній з них, і у зв'язку з цим наявна їхня неспроможність самостійно забезпечити соціальний розвиток дитини відповідно до її психофізичних можливостей і індивідуальних особливостей. Розуміючи всю важливість розв'язання питань соціалізації, педагоги зазнають гостру необхідність у конкретних методичних рекомендаціях щодо визначення основних напрямів, змісту, організаційних форм, засобів, сучасних методів і прийомів її забезпечення у спеціальній школі.

2. Сучасні спеціальні заклади освіти не приділяють належної уваги у своїй діяльності питанням соціалізації дитини: цілеспрямована робота з підготовки учнів до самостійного життя проводиться, але має епізодичний характер, в той час як ефективність діяльності щодо соціалізації дітей і всієї роботи школи у цілому напряму залежить від систематичності і комплексності цього процесу. Однією з причин цього є слабка психологічна та матеріально-технічна база спеціальних шкіл, а також недостатнє програмно-методичне забезпечення педагогів, що призводить до того, що на практиці вони не звертають належної уваги забезпеченню соціалізації учнів з інтелектуальними порушеннями, а робота, яка все ж проводиться ними, не завжди є результативною. Не останню роль у цьому відіграє статус спеціального закладу освітяк замкненої системи. Ось чому назріла гостра необхідність у введенні у штат кожної школи соціального педагога, який буде сприяти забезпеченню її відкритості як соціальної інституції.

3. Серед пропозицій і побажань, які висловлюють педагоги стосовно підвищення ефективності соціалізації учнів в умовах спеціальної школи, називаються передусім створення належної матеріально-технічної бази і підвищення фінансування; забезпечення методичною літературою та відповідним психолого-педагогічним інструментарієм для діагностичної й корекційної роботи; поглиблення знань самих педагогів щодо основних аспектів здійснення соціалізації дітей; допомога батьків.

4. Практика спеціальної школи свідчить про гостру необхідність розроблення теоретичних і практичних питань забезпечення соціалізації учнів з особливими потребами.

Питання для самоперевірки:

1. Що розуміється під педагогічними засадами процесу соціалізації?
2. У яких педагогічних формах відбувається процес соціалізації?

3. Яка провідна діяльність характерна для дітей дошкільного віку? Молодшого шкільного віку? Підлітків? Старшого шкільного віку?
4. Що розуміється під педагогічними засобами соціалізації?
5. Чому особливого значення в процесі соціалізації набуває проблемне навчання?
6. Назвіть методи і прийоми, на підставі яких здійснюється соціалізація в умовах спеціального закладу освіти.
7. Чому формування соціально активної особистості дитини з психофізичними порушеннями відбувається лише в результаті застосування спеціальної системи корекційної роботи в умовах процесу навчання і виховання?
8. Назвіть основні дослідження останніх років щодо вивчення проблеми соціалізації дітей з особливими потребами.
9. Що обумовлює актуальність розглядання проблеми соціалізації дітей з особливими потребами?
10. Розкрити стан теорії з питань соціалізації дітей з інтелектуальними порушеннями.
11. Чому соціально-економічні зміни в суспільстві передбачають пошук шляхів підвищення ефективності соціалізації дітей з особливими потребами?
12. Розкрити стан практики по забезпеченню соціалізації учнів з інтелектуальними порушеннями.
13. Яких труднощів зазнають педагоги спеціальних шкіл, здійснюючи процес соціалізації школярів?
14. Якої теоретичної та методичної допомоги потребує сучасна спеціальна школа?
15. Якої допомоги від держави чекають педагоги спеціальних шкіл?

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

Тема 3. Вивчення особливостей соціалізації школярів з інтелектуальними порушеннями

1. Психолого-педагогічне вивчення особливостей соціалізації учнів на різних стадіях:
 - а) на стадії адаптації;
 - б) на стадії індивідуалізації;
 - в) на стадії інтеграції;
 - г) на стадії ранньої трудової підготовки.

Рекомендована література:

1. Рогальська І.П. Соціалізація особистості у дошкільному дитинстві: сутність, специфіка, супровід: Монографія / І.П.Рогальська. К.: Міленіум, 2008. 400с.

2. Татяничкова І.В. Психолого-педагогічне вивчення соціалізації дітей з інтелектуальними вадами в межах спеціального навчального закладу / І.В.Татяничкова. Слов'янськ: Підприємець Маторін Б.І., 2011. 220с.

3. Татяничкова І.В. Соціалізація дитини з вадами розвитку: теорія, досвід, технології. Монографія. 2-ге вид., перероб. і доп. / І.В.Татяничкова. Слов'янськ: Видавництво Б.І.Маторіна, 2017. 457с.

4. Татяничкова І.В. Соціалізація дитини з особливими освітніми потребами: поради педагогам та батькам: методичні рекомендації педагогам спеціальних закладів освіти та батькам, які виховують дитину з особливими потребами / І.В.Татяничкова. Слов'янськ: Видавництво Б.І.Маторіна, 2020. 161с.

5. Татяничкова І.В. Соціалізація особистості: методичні рекомендації студентам магістерського рівня вищої освіти за спеціальністю 016 «Спеціальна освіта» / І.В.Татяничкова. Слов'янськ: Видавництво Б.І.Маторіна, 2021. 79 с.

Питання 1. Психолого-педагогічне вивчення особливостей соціалізації учнів на різних стадіях

Визначення психолого-педагогічних основ соціалізації дітей з особливими освітніми потребами, розроблення педагогічної системи цілеспрямованого корекційно-виховного впливу передбачає передусім вивчення особливостей їхньої соціалізації.

Ось чому розв'язання питань проблеми виходить на вивчення особливостей соціалізації школярів цієї категорії на різних її стадіях під час їхнього перебування в спеціальному закладі освіти.

У зв'язку з цим, перед педагогом ставляться наступні **завдання**:

- визначення основних показників успішності соціалізації учнів на кожній стадії і, у зв'язку з цим, предмета вивчення;
- добір адекватних методів і методик вивчення досліджуваних явищ на кожній стадії в умовах спеціального закладу освіти;
- надання розгорнутої характеристики одержаних результатів і, спираючись на них, визначення предмета корекційно-розвивального впливу на кожній стадії соціалізації, тобто накреслення найбільш важливих напрямів подальшої спеціальної роботи в плані підвищення ефективності соціалізації дітей з особливими потребами;
- визначення основних труднощів, з якими стикаються учні, знаходячись на кожній стадії соціалізації, і які ускладнюють цей процес;
- встановлення ступеня впливу спеціального закладу освіти як головного інституту соціалізації дітей шкільного віку з психофізичними порушеннями.

При цьому методика вивчення особливостей соціалізації учнів спирається на розуміння суті процесу соціалізації, визначення її теоретичних засад, розгляду суті ключових питань та понять, відповідних механізмів і показників прояву на кожній стадії соціалізації, а також з'ясування концептуальних підходів щодо цієї проблеми та шляхів її розв'язання.

Отже, для розв'язання завдань проведення психолого-педагогічної діагностики використовуються такі **методи**:

– *теоретичні* – аналіз філософської, соціологічної, загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури з означеної проблеми, а також систематизація та зіставлення різних поглядів з її розв'язання, узагальнення теоретичних підходів до питань соціалізації, з'ясування змісту базових понять; метод порівняльного аналізу і синтезу результатів дослідження;

– *емпіричні* – анкетування, інтерв'ювання, спостереження, бесіда, тестування, констатувальний експеримент, метод постановки проблемних питань, метод аналізу продуктів діяльності, вивчення шкільної документації, експертної оцінки, вивчення та узагальнення педагогічного досвіду щодо стану забезпечення соціалізації учнів у спеціальному закладі освіти;

– *методи обробки даних* – методи якісної та кількісної обробки емпіричних даних, зокрема з використанням методів математичної статистики.

а) вивчення соціалізації учнів на стадії адаптації

Суть адаптації полягає у пристосуванні дитини до існування в соціумі відповідно до його норм і вимог. В умовах спеціального закладу освіти адаптація, як стадія соціалізації, пов'язується з віком 7-10 років, тобто це перші три-чотири класи школи. На цьому етапі дитина засвоює новий для неї соціальний досвід, пов'язаний з початком навчання, відповідні норми поведінки, копіюючи їх, без критичного осмислення; по суті – це входження дитини в нові для неї умови школи. Отже, адаптованість – це рівень фактичного пристосування людини, рівень її соціального статусу і самопочуття, задоволеності або незадоволеності собою і своїм життям. При цьому ефективність адаптації залежить від того, наскільки адекватно особистість сприймає себе і оточуючий світ, свої соціальні відносини і можливість їхнього конструювання і змінення, наскільки особистість здатна до зміни поведінки у спілкуванні, трудовій і навчальній діяльності, побутовій сфері.

Серед **видів адаптації** вирізняються фізіологічна, психологічна, соціальна та їх похідні - психофізіологічна, соціально-психологічна. При цьому визначають такі **показники адаптованості** в цей період: задовільне фізичне та психічне самопочуття, задоволеність життям, відсутність невротичних проявів: тривожності, агресивності, страхів, плаксивості, уникання відвідування школи (психофізіологічні); задоволеність перебуванням і спілкуванням з однолітками в колективі, неконфліктність, емоційний комфорт, здатність до емпатії (соціально-психологічні); адаптація до умов перебування у школі, її вимог в процесі навчання і виховання, виконання адекватних соціальних ролей (соціальні).

Стадія адаптації передбачає забезпечення умов для більш ефективного засвоєння дитиною суспільного досвіду у вигляді накопичених людством знань і способів дій (вмінь та навичок), а також формування у неї адаптаційних можливостей та подолання проявів дезадаптивності, що має особливе значення для дитини з порушеннями інтелектуального розвитку. Ось чому на етапі адаптації **найбільш важливим** є саме формування адаптаційних можливостей у дитини та усунення дезадаптаційних проявів за вище зазначеними параметрами, що визначається як показник ефективності психолого-педагогічного впливу на дитину на цьому етапі в процесі її соціалізації в умовах спеціальної загальноосвітньої школи. Тому саме зазначене доцільно брати за **предмет вивчення** на етапі адаптації.

Найбільший акцент необхідно робити на вивченні адаптаційних можливостей у дитини на психофізичному та соціально-психологічному рівні (беруться різні, найбільш суттєві **показники** кожного з них), наприклад, на першому з них - загальне самопочуття дитини, наявність або відсутність у неї невротичних проявів: стану тривожності та агресивності; на другому – задоволеність перебуванням дитини в колективі, її неконфліктність, емоційний комфорт.

Адаптація, як перша стадія соціалізації, стає тим підґрунтям, тим фундаментом, на якому будується вся подальша корекційно-розвивальна робота, тобто, від того, наскільки соціально «просунеться» дитина саме на цьому етапі, в подальшому залежить рівень її соціалізованості, адекватного існування в соціумі, оскільки сенситивні періоди дитинства незворотні. Важливим також є і те, що визначення особливостей адаптації учнів з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціального закладу освіти дає змогу визначити зміст наступної педагогічної діяльності щодо їхньої подальшої соціалізації, відповідні форми і методи її реалізації.

Визначення адаптаційних можливостей дітей з інтелектуальними порушеннями відбувається на основі використання методів психолого-педагогічного дослідження: опитування (бесіда, анкетування, тестування, метод інтерв'ювання), спостереження, експертної оцінки, вивчення шкільної документації, методу вивчення процесу та продуктів діяльності; вивчення та узагальнення педагогічного досвіду щодо стану забезпечення адаптації школярів у спеціальній школі, якісної та кількісної обробки результатів дослідження.

Метод **опитування** здійснюється за спеціально розробленими для учнів молодших класів опитувальниками. Опитування проводиться в індивідуальній усній формі, що зумовлено віковими особливостями та можливостями дітей (недостатністю в них належних умінь письма і читання). Необхідно також здійснювати опитування вчителів і вихователів для уточнення певної інформації щодо учнів, ступеня їхньої адаптованості за визначеними показниками, а також для вивчення досвіду роботи спеціального закладу освіти у зв'язку з сутністю цієї стадії. Опитування вчителів і вихователів проводиться переважно у вигляді **інтерв'ю та анкетування**. При цьому особливий акцент

робиться на анкетуванні, оскільки цей метод дає можливість отримати повні, змістові дані від достатньої кількості осіб за порівняно короткий проміжок часу. Зміст анкет розробляється з урахуванням наявних у психолого-педагогічній літературі відомостей відповідно до мети та предмета дослідження.

Важливу інформацію педагог одержує в процесі **бесіди** зі школярами, яка проводиться в індивідуальній формі з метою забезпечення розуміння ними змісту запитань та їхніх висловлювань, даються пояснення відповідям дітей на поставлені запитання.

Особливе місце на етапі констатації посідають психологічні **тести**. Тестування розглядається як короткочасне, однакове для всіх досліджуваних завдання, за результатами якого визначається наявність та рівень розвитку певних психічних властивостей дитини, тобто здійснюється вивчення адаптації школярів за визначеними показниками. Педагогам доцільно використовувати стандартизовані психологічні тести, які модифіковані відповідно до предмета дослідження та особливостей і можливостей дітей з інтелектуальними порушеннями.

Спостереження, як метод, передбачає цілеспрямоване і систематичне фіксування актів поведінки досліджуваних, їхніх дій, вчинків і висловлювань, ставлення до однолітків тощо за розробленим планом. При цьому об'єктом спостережень беруться також умови, які приводять до певних дій школярів, обумовлюють спосіб їхньої поведінки. Спостереження за учнями проводиться на уроках, під час перерв, у позаурочний час. Результати спостережень фіксуються в довільній формі.

Метод експертної оцінки використовується для оцінювання рівня адаптованості молодших школярів, їхньої успішності пристосування до нових умов школи, до навчання взагалі, здатності учнів до співчуття та співпереживання. Метод полягає в отриманні даних на основі оцінювання експертами прояву досліджуваного явища за визначеними показниками та шкалою.

На цьому етапі використовується також метод **аналізу шкільної документації** (особові справи на учнів, щоденники психолого-педагогічних спостережень, медичні картки, плани виховної і навчальної роботи, класні журнали тощо), метод вивчення процесу та **продуктів** учнівської діяльності: малюнків, виробів дітей, їхніх зошитів і т. ін. При цьому творчі роботи школярів, насамперед їхні малюнки, використовуються для діагностики внутрішнього світу дитини, її відносин з іншими людьми, встановлення поступового зростання дитини у зв'язку з її перебуванням в спеціальному закладі освіти, тобто можна встановити, наскільки змінюється учень, соціально адаптуєчись до умов школи і опановуючи знання, вміння й навички.

Відомо, що важливим чинником успішної соціалізації взагалі і соціальної адаптації дитини шкільного віку, зокрема, є її **сім'я**, а саме: зміст і засоби сімейного виховання, характер відносин між дітьми і батьками, розуміння батьками всієї важливості сімейного спілкування. Для одержання додаткової

інформації про дітей доцільно проводити опитування і бесіди з батьками учнів, а також вибірково знайомитись з умовами життя окремого учня в сім'ї, що допомагає краще зрозуміти особливості адаптації дитини в спеціальному закладі освіти.

Як було зазначено вище, на першій стадії адаптації вивчають передусім психофізіологічну і соціально-психологічну адаптацію дітей з інтелектуальними порушеннями.

Вивчення **психофізичної адаптації** здійснюється за обраними показниками: загальне самопочуття дитини, відсутність невротичних проявів (тривожності, агресивності). Ці показники визначаються, окрім представлених вище класичних методів, стандартизованими психологічними методиками, які необхідно модифікувати під предмет дослідження з урахуванням психофізичних особливостей дітей з психофізичними порушеннями. Так, вивчення самопочуття дитини здійснюється на підставі методики діагностування самопочуття, активності і настрою (методика САН); вивчення тривожності – за допомогою методики Ч.Спілбергера; вивчення агресивності – на підставі використання методики діагностування показників і форм агресії А.Баса і А.Дарки.

Крім того, на цій стадії вивчаються особливості соціально-психологічної адаптації за показниками задоволеності взаєностосунками, неконфліктності, емоційного комфорту. Робота здійснюється за допомогою методики К.Роджерса і Р.Даймонда. Особливості соціально-психологічної адаптації за показником **конфліктності** вивчаються за методикою діагностування схильності до конфліктної поведінки К.Томаса.

б) вивчення соціалізації учнів на стадії індивідуалізації

Суть індивідуалізації полягає в усвідомлюванні дитиною своїх можливостей: розумових, психічних, фізичних, своїх нахилів і здібностей, здатності до навчання, праці та ін. при критичному ставленні до суспільних норм поведінки. При цьому дитина, у якої активно формується самосвідомість, намагається виділити себе серед інших, зосереджуючи увагу на своєму особливому, неповторному.

Поняття індивідуальності вказує на психофізичну цілісність людини і як індивіда, і як особистості, на її неповторність. **Індивідуальність** – це продукт злиття соціального та біологічного в індивідуальному розвитку людини, її індивідуальних та особистісних властивостей. Цілісність та унікальність особистості проявляються у визначенні її структури. Згідно концепції К.Платонова, розрізняють наступні **рівні структури особистості**:

1) **біологічна підструктура** (природою зумовлені властивості особистості: тип нервової системи, темперамент; статеві, вікові властивості);

2) **підструктура індивідуальних особливостей** психічних процесів (індивідуальні прояви пам'яті, сприйняття, мислення, здібностей);

3) **підструктура індивідуального соціального досвіду** (набуті людиною знання, навички, уміння і звичаї). Ця підструктура формується насамперед в процесі навчання і має соціальний характер;

4) **підструктура спрямованості** (бажання, інтереси, нахили, ідеали, погляди, переконання людини, особливості її характеру, самооцінки). Ця підструктура особистості є найбільш соціально обумовленою і формується під впливом виховання в суспільстві.

Слід зазначити, що всі ці індивідуальні (індивідуально-психологічні) розходження мають значення на стадії індивідуалізації.

Стадія індивідуалізації припадає щонайбільше на підлітковий, а також на юнацький вік. У підлітковому віці індивідуалізація характеризується як проміжна, нестабільна стадія; у юнацькому – як стабільно-концептуальна. Підліток прагне утвердити власне «Я» у системі суспільних відносин. Ця стадія соціалізації відрізняється не тільки найбільш вираженою індивідуалізацією, яка базується передусім на самосвідомості і самодетермінації дитини як особистості, яка зростає і яка не просто стала суб'єктом, але й усвідомлює себе ним, починає організовувати особисте життя і власний розвиток. В умовах спеціального закладу освіти індивідуалізація, як стадія соціалізації, пов'язується з віком 11-14 років, тобто це 4-7 класи школи.

На цій стадії відбувається деяке відособлення дитини, обумовлене потребою її персоналізації. Людина, яка вже засвоїла певні культурні норми суспільства, здатна далі вести себе як неповторна індивідуальність, в чому, безумовно, і проявляється її особистість. Якщо на першій стадії соціалізації (адаптації) найбільш важливим було засвоєння, то на другій – відтворення, причому в індивідуальній формі. Слід зазначити, що індивідуалізація у підлітковому віці характеризується плинністю, нестабільністю, здебільшого визначається протиріччям між досягненим результатом адаптації й потребою у максимальній реалізації дитиною своїх індивідуальних особливостей при недостатній сформованості самосвідомості як детермінанти особистісного зростання. А саме повнота соціалізації та досягнення її результатів можливі лише в процесі особистісного зростання дитини на основі забезпечення передусім індивідуалізації, тобто коли вона здатна усвідомити і розпізнати в собі свої можливості, які варто розвивати, на які потрібно опиратися і максимально використовувати в подальшому своєму розвитку і професійному становленні в умовах соціального оточення, насамперед шкільного.

Психолого-педагогічний вплив на дитину на цій стадії соціалізації передбачає виявлення у неї її можливостей (особливостей, задатків, нахилів, здібностей, позитивних якостей тощо); розвиток самосвідомості, допомогу в адекватному усвідомленні себе і своїх можливостей; формування особистості та розвиток її психофізичних можливостей; сприяння особистісно значущим її самовизначенню, самореалізації та самоствердженню (В.Рибалка). Відповідно, **предметом** корекційно-розвивального впливу та показниками його ефективності є самосвідомість (її стрижень – самооцінка) та психофізіологічні можливості дитини, їх розвиток.

Ось чому на стадії індивідуалізації на перший план виходить вивчення особливостей самосвідомості (самооцінки) підлітків з інтелектуальними порушеннями, а також їхніх психофізіологічних можливостей (особливостей, задатків, нахилів, здібностей), які найбільшою мірою впливають на успішність діяльності школярів, яка потім позначається на їхній соціальній поведінці. У цьому зв'язку визначення і подальший розвиток прояву індивідуальних якостей і можливостей учнів з інтелектуальними порушеннями набуває особливого значення в умовах спеціального закладу освіти.

Вивчення соціалізації учнів з інтелектуальними порушеннями за основними показниками на стадії індивідуалізації здійснюється на основі застосування класичних методів, які були задіяні на першому етапі – адаптації. Комплекс взаємопов'язаних методів включає: опитування, анкетування, бесіди, тестування, цілеспрямовані педагогічні спостереження, метод експертної оцінки, вивчення шкільної документації і продуктів діяльності учнів (малюнків, виробів, творчих робіт) тощо. Як і на стадії адаптації, всі вище перелічені методи використовуються і в роботі з підлітками загальноосвітніх шкіл. Крім того, вивчення кожного показника прояву на стадії індивідуалізації відбувається за допомогою стандартизованих психологічних методик, які модифіковані під предмет вивчення на цьому етапі з урахуванням особливостей і можливостей дітей з інтелектуальними порушеннями. Так, вивчення **самосвідомості** здійснюється на підставі методик «Автопортрет» Р.Бернса; усвідомлювання дитиною своїх індивідуальних особливостей проводиться використанням особистісного опитувальника (дитячий варіант) Р.Кетела. Вивчення **самооцінки**, як стрижня самосвідомості, здійснюється на підставі використання методики Дембо-Рубінштейн, а також методики «Драбинка» С.Якобсона і В.Щура.

У структурі особистості вирізняються такі властивості, що найбільшою мірою впливають на успішність діяльності. На стадії індивідуалізації особливого значення набуває вивчення **психофізичних можливостей і індивідуальних особливостей** учнів з інтелектуальними порушеннями, а саме їхніх задатків, нахилів, здібностей, позитивних якостей, оскільки соціалізація розглядається як процес, впродовж якого відбувається поступове становлення, зростання особистості школяра через засвоєння соціальних форм поведінки і життя в цілому. Отже, розвиток особистості людини пов'язується передусім з розвитком нею своєї власної природи не тільки в результаті засвоєння того, що вже створено людством, але й в процесі створення нових продуктів самою людиною, тобто під впливом своєї індивідуальності, прояву своїх особистісних якостей.

На розвиток особистості в процесі соціалізації впливають також її **індивідуальні особливості**. Індивідуальні особливості розглядаються як такі, якими дитина вже наділена від природи, тобто на генетичному рівні. Сюди відносяться особливості її психофізичного розвитку, певні якості особистості (характер, темперамент).

Слід зазначити, що типова помилка педагогів—оцінка школярів за формальними, зовнішніми показниками, насамперед успішністю навчання, а потім – дисциплінованістю і поведінкою. Оцінювати треба передусім особистість учня, його індивідуальні особливості і риси: особистісну цінність, небайдужість до негативних проявів, тобто тільки ті властивості, які притаманні кожній конкретній дитині. Вся навчально-виховна робота у школі повинна базуватися на розумінні педагогом особистості учня, прояву активності до його внутрішнього світу. Тільки такий підхід може забезпечити ефективну соціалізацію дитини в умовах закладу освіти.

Ось чому саме вивчення у підлітків з інтелектуальними порушеннями можливостей (задатків, нахилів, здібностей, інтересів), а також їхніх індивідуальних особливостей, які можуть бути позитивними (особливостей психофізичного розвитку, характеру, темпераменту тощо), на які потрібно спиратися і максимально використовувати в подальшому розвитку дитини та її професійному становленні, є одним з **важливих напрямів** на стадії індивідуалізації.

Вивчення психофізичних можливостей учнів і позитивних якостей здійснюється на підставі використання класичних педагогічних методів: опитування, бесіди, анкетування, експертної оцінки, а також шкільної документації. Опитування педагогів необхідно спрямувати на визначення ними особливостей психічного і фізичного розвитку, задатків кожної дитини, якими вона наділена від природи, і які вже є у неї в наявності. З цією метою проводиться і бесіда з учнем, в процесі якої визначається, наскільки він сам розуміє свої індивідуальні типологічні особливості, тобто вивчається адекватність такого усвідомлення.

Особлива увага звертається на метод експертної оцінки дітей педагогами, оскільки вони можуть надати об'єктивну картину розвитку кожної дитини, її індивідуальних особливостей, можливостей і позитивних якостей, на які можна спиратися в плані підвищення ефективності соціалізації підлітків. На підставі одержаних даних складається карта розвитку на кожен дитину, в яку заносяться її психофізичні особливості і можливості (задатки, нахили, здібності), а також певні позитивні якості (особливості характеру, темпераменту тощо), тобто ті дані, на які конкретно і в якій мірі можливо розраховувати, тобто спиратися, запроваджуючи корекційно-виховну роботу по забезпеченню соціалізації школярів в умовах спеціального закладу освіти.

Позитивні якості дітей вивчаються також анкетуванням їхніх батьків і педагогів. Бланки анкет передбачають інструкцію щодо суті стадії індивідуалізації й сутності того явища, яке оцінюється, яким воно має бути з метою розвитку дитини в процесі її соціалізації.

Вивчення можливостей школярів з інтелектуальними порушеннями здійснюється за допомогою методів опитування і експертної оцінки педагогів, їх анкетування щодо наявності певних нахилів, інтересів і здібностей у кожної дитини, їхнього прояву у певній діяльності (у тому числі і професійно-трудовій), навчанні, гуртковій роботі, проведенні дозвілля тощо. Після

одержання таких даних, на підставі аналізу результатів експертної оцінки, проводиться бесіда з кожним учнем щодо виявлення у нього інтересів і нахилів, визначається адекватність їх усвідомлення дитиною, відповідність між її нахилами і самооцінкою, а також проводиться порівняння даних педагогів з даними кожного учня.

Вивчення можливостей та індивідуальних особливостей підлітків здійснюється також стандартизованими психологічними методиками, які модифіковані під сприйняття дітей з інтелектуальними порушеннями. Так, виявлення певних інтересів у підлітків та їх подальше вивчення проводиться за допомогою методики «Карта інтересів»; спрямованість учнів на професію – на підставі методики Є.Клімова.

в) вивчення соціалізації учнів на стадії інтеграції

На стадії інтеграції дитина намагається знайти своє місце в суспільстві, «влитися» в нього, пропонуючи використання своїх особистісних якостей та можливостей. Важливою умовою успішності соціалізації дитини на цій стадії є прийняття її суспільством, оточенням, враховуючи її індивідуальні особливості, тобто це можливість дитини реалізувати свої нахили, здібності, певні риси характеру тощо.

Стадія **інтеграції**, як і стадія індивідуалізації, припадає на підлітковий і юнацький вік (11-14 років), що в умовах спеціального закладу освіти пов'язується насамперед з 4-7 класами школи. Ці дві стадії доцільно розглядати паралельно, оскільки розвиток особистості дитини відбувається на основі набуття нею індивідуальності та інтеграції в певну соціальну групу, якій потрібна саме така індивідуальність.

Соціалізація на стадії інтеграції передбачає забезпечення можливостей самореалізації учня на основі використання своїх позитивних властивостей у різних сферах життєдіяльності. На стадії інтеграції найважливіший предмет корекційно-розвивальної роботи та показники її ефективності – це різноманітні форми адекватного використання та розвитку психофізіологічних можливостей та позитивних якостей дитини, які було виявлено на стадії індивідуалізації, а також формування в неї тих соціально-психологічних якостей, які будуть необхідні для прийняття дитини певною соціальною групою.

У цьому зв'язку, **предметом вивчення** на цій стадії є подальше забезпечення використання дитиною виявлених індивідуальних особливостей у класній та позакласній роботі (гуртковій, заняттях за інтересами, проведенні вільного часу, спілкуванні з друзями тощо), тобто набуває значення також непрофесійне визначення дитини. При цьому пильної уваги потребує вивчення особливостей використання дитиною своїх можливостей в суспільному просторі, у тому числі і в умовах спеціального закладу освіти, наприклад, при виконванні нею певних соціальних ролей, тобто у плані вивчення стану забезпечення школою можливості реалізовуватися кожній дитині завдяки соціальним ролям, які відповідають її індивідуальним особливостям.

Вивчення соціалізації учнів з інтелектуальними порушеннями на стадії інтеграції здійснюється на основі методів, які здебільшого задіяні на стадіях адаптації та індивідуалізації: опитування (анкетування), тестування, бесіди, спостереження, методу експертної оцінки, вивчення продуктів діяльності школярів (малюнків, виробів, творчих робіт і т. ін.). Питання спеціально розроблених анкет для педагогів спрямовуються на визначення, наскільки враховуються виявлені на стадії індивідуалізації можливості і позитивні якості дітей в навчально-виховному процесі спеціального закладу, з метою їхньої реалізації. Вчителі повинні визначити, яким чином і де це забезпечується.

Особлива увага зосереджується на особливостях визначення профілів професійного навчання (з 4-го класу – професійно-трудове навчання), тобто з'ясовується, наскільки враховуються педагогічним колективом можливості (задатки, нахили, здібності) й індивідуальні особливості (передусім, позитивні якості) при виборі профілю професії, з якої буде навчатися учень. Слід зазначити, що забезпечення інтеграції відбувається саме з 4-го класу, коли починається професійно-трудове навчання. Ось чому необхідно простежити, якими властивостями наділена кожна окрема дитина і як відносно неї здійснюється інтеграція. При цьому об'єктом вивчення виступають ті ж самі діти, які досліджуються на стадії індивідуалізації. До уваги беруться дані щодо вивчення психофізіологічних можливостей підлітків, які суттєво впливають і на результати на стадії інтеграції, тобто з їх урахуванням розглядається можливість самореалізації школярів у різних сферах життєдіяльності взагалі і в певній соціальній групі зокрема.

Вивчення особливостей використання учнями своїх можливостей і особистісних якостей у класній та позакласній роботі, а також виконання ними певних соціальних ролей здійснюється через індивідуальне опитування і в процесі бесіди з учнями. У процесі бесіди встановлюється, наскільки виявлені на стадії індивідуалізації особливості учнів співвідносяться з тими видами діяльності, з тими функціями і ролями, які вони виконують в колективі однолітків, чи допомагають ці особливості інтегруватися в різні сфери життєдіяльності.

Оцінювання педагогами кожної дитини відбувається також за допомогою методу експертної оцінки, на підставі якого з'ясовується, як учень реалізовує себе у класі, які функції і доручення виконує, які гуртки відвідує, чи відповідає все це його можливостям. Крім того, звертається увага на вивчення шкільної документації відповідно до завдань стадії інтеграції, тобто предметом розгляду стає забезпечення інтеграції дітей в спеціальному закладі, а також вивчається табель кожного учня, за допомогою якого фіксуються у спеціальній таблиці його оцінки за загальноосвітніми і профільними дисциплінами (особливо оцінки з трудового навчання).

На стадії інтеграції набуває особливої значущості визначення стану забезпечення спеціальним закладом освіти можливості реалізуватися кожному учню, інтегрувати в різні сфери життєдіяльності завдяки певним соціальним ролям, виконання яких розглядається як використання задатків дітей. Отже,

визначається, наскільки виявлені на стадії індивідуалізації у дитини можливості та індивідуальні особливості використовуються при виконванні нею соціальних ролей у класній і позакласній роботі, в групі, в яку дитина інтегрована; наскільки проявляється зацікавленість референтної групи приймати притаманну дитині соціальну роль на підставі її індивідуальних якостей; чи відповідає це вимогам розвитку групи, і на які позитивні якості дитини необхідно спиратися на цій стадії.

Слід зазначити, що саме виконуючи соціальні ролі, дитина засвоює соціальні стандарти поведінки, вчиться оцінювати себе, здійснювати самоконтроль. Оскільки, в реальному житті, людині приходиться виконувати різні ролі, найбільшого значення набуває визначення і обрання саме тієї, яка дасть можливість найбільшим чином інтегрувати своє неповторне «Я» у певну групу і власну життєдіяльність, визначити конкретне місце в соціальній системі – свій соціальний статус.

При цьому особливого значення набуває виконання дитиною певних соціальних ролей при збереженні своєї індивідуальності. Ось чому становиться важливим підбір соціальної ролі для кожного учня відповідно до можливостей її виконання та своєї самореалізації.

Вивчення відповідності виконання учнями певних соціальних ролей та їхніх можливостей (задатків, нахилів, здібностей), індивідуальних особливостей здійснюється через опитування вчителів і вихователів спеціальних шкіл щодо виконання школярами певних соціальних ролей у класній і позакласній роботі. Особлива увага звертається на аргументованість вибору цих ролей для учнів, тобто наскільки вони реально відповідають їхнім можливостям.

Використовується також метод експертної оцінки кожного учня педагогами на предмет адекватності виконання ним соціальної ролі і прийняття її групою однолітків, затребуваності кожного учня, відповідності інтересам і розвитку даної референтної групи. Вчитель оцінює за 5-бальною шкалою виконання учнем тієї чи іншої ролі і визначає характер її прийняття.

Для виявлення в учнів з інтелектуальними порушеннями спрямованості виконання ними соціальних ролей використовується методика вивчення спрямованості особистості Б.Баса.

г) вивчення соціалізації учнів на стадії ранньої трудової підготовки

Суть трудової стадії соціалізації полягає в тому, що людина не тільки продовжує засвоювати соціальний досвід, але й починає його відтворювати та створювати через активний вплив на оточуюче середовище завдяки своїй діяльності.

В умовах спеціального закладу освіти – це стадія ранньої трудової підготовки, яка пов'язується здебільшого зі старшим підлітковим і юнацьким віком (15-18 років), тобто це 8-10 класи, в яких професійне становлення школярів відбувається через розвиток учнями своїх можливостей і індивідуальних особливостей для професійного самовизначення і самореалізації у професії, якій навчають у школі, та подальшого професійного

зростання з опорою на свої задатки і позитивні якості. При цьому забезпечується реалізація можливостей дитини, які було виявлено на стадії індивідуалізації та які розвивались на стадіях індивідуалізації та інтеграції.

Отже, сутність трудової стадії, її важливість обумовлюються **головною метою** усієї корекційної навчально-виховної роботи спеціальної школи – підготовкою її випускників до корисної праці і включенням їх в життя суспільства. Особливо гостро стоїть ця проблема на сучасному етапі, в нових соціально-економічних умовах, коли йде скорочення робочих місць і звільнення некваліфікованої праці. У цьому зв'язку, трудова підготовка в спеціальній школі починає здійснюватися вже з 1-го класу як загальнотрудова, а з 4-го класу – як професійно-трудова, тобто змістове наповнення трудової стадії відбувається в умовах навчально-виховного процесу. Спеціальна школа навчає дітей з особливими потребами в основному тим професіям, які їм доступні і на які зорієнтована їхня матеріальна база, що значно звужує коло тих професій, які можуть опанувати учні. Між тим, доказана можливість навчання цих дітей багатьом професіям і спеціальностям у стінах школи (В.Бондар, Ю.Бистрова, І.Єременко, В.Карвяліс, Я.Краваліс, Г.Мерсіянова, А.Раку, І.Татьянчикова, К.Турчинська, О.Хохліна). Особливий акцент робиться на необхідність посилення у школах цілеспрямованої роботи, яка сприятиме правильному вибору учнями професій з урахуванням їхніх можливостей, індивідуальних особливостей, професійних нахилів тощо.

Враховуючи ці положення, трудова стадія, в контексті питань соціалізації в умовах спеціального закладу освіти, передбачає, окрім занять з професійно-трудової підготовки, гуртки за професійними інтересами, виховні заходи, пов'язані з трудовим вихованням і навчанням, виконання трудової діяльності, виготовлення трудової продукції, яка набуває соціальної значущості, тощо.

На трудовій стадії **предметом** корекційно-розвивальної роботи та показниками її ефективності є розвиток можливостей учня у контексті його професійної підготовки. Відповідно, **предметом вивчення** стають особливості професійно-трудової діяльності учнів у школі, передусім показники її успішності (якість виконання школярами трудових завдань, якість виробів); ефективність трудової діяльності, її продуктивність (кількість продукції за одиницю часу); оцінки учнів з трудового навчання; участь або перемога у виставках, конкурсах тощо. У зв'язку з цим, значення набуває і визначення певних заслуг і вдач учня однолітками, яке проявляється в повазі, зверненні за допомогою і т. ін.. При цьому звертається увага на використання учнем виявлених у нього на попередніх стадіях позитивних індивідуальних властивостей у процесі професійно-трудової підготовки, яка здійснюється в умовах спеціального закладу освіти, а також при самовизначенні у плані вибору професій, яким навчають в школі.

Оскільки, професійне самовизначення школярів – це передусім визначення себе у певному колі професій, «примірювання» конкретної професії до своїх індивідуальних особливостей, на перший план виходять питання **адекватного** вибору професії учнем відповідно до його можливостей (задатків,

нахилів, здібностей тощо). Ось чому особливого значення набуває подальший розвиток у школяра позитивних якостей, врахування його індивідуальних особливостей в процесі трудового навчання та виконання трудової діяльності. При цьому створення педагогічних умов для використання позитивних якостей дитини відповідно до її можливостей і нахилів до обраної професії стає дуже важливим, оскільки впливає на ефективність професійного самовизначення школярів та їхню соціалізацію взагалі.

Одним з напрямів роботи на цій стадії обирається вивчення особливостей підбору певних професій учням з інтелектуальними порушеннями у спеціальному закладі освіти, тобто визначається, чи враховує педагогічний колектив індивідуальні особливості учня при організації трудового навчання і при виконванні трудової діяльності. Вивченню підлягає також питання, чи передбачена така робота у школі і як забезпечується цей процес, тобто визначається забезпечення відцентрованої тенденції (В.Рибалка) з метою підвищення ефективності трудової підготовки.

Особливий акцент необхідно робити на усвідомленні учнем своїх позитивів (задатків, нахилів, здібностей, інтересів, рис характеру тощо) при опануванні певної професії та трудової діяльності взагалі; визначити, як в цьому учню допомагають педагоги, шкільний психолог; як їхні рекомендації враховуються і використовуються при визначенні профілю трудового навчання дитини, яке здійснюється в 5-10-х класах.

Вивчення соціалізації учнів з інтелектуальними порушеннями за основними показниками прояву на стадії ранньої трудової підготовки здійснюється класичними педагогічними методами, які було задіяно на попередніх стадіях: опитуванням (анкетуванням), бесіди, спостереженням, методом експертної оцінки, вивченням шкільної документації та продуктів трудової діяльності учнів.

Тема 4. Особливості соціалізації школярів з інтелектуальними порушеннями

1. Особливості соціалізації учнів з інтелектуальними порушеннями на різних стадіях в умовах спеціального закладу освіти:

- а) особливості адаптації учнів;
- б) особливості індивідуалізації учнів;
- в) особливості інтеграції учнів;
- г) особливості соціалізації учнів на ранній трудовій стадії.

Рекомендована література:

1. Рогальська І.П. Соціалізація особистості у дошкільному дитинстві: сутність, специфіка, супровід: Монографія / І.П.Рогальська. К.: Міленіум, 2008. 400с.

2. Тат'янчикова І.В. Психолого-педагогічне вивчення соціалізації дітей з інтелектуальними вадами в межах спеціального навчального закладу / І.В.Тат'янчикова. Слов'янськ: Підприємець Маторін Б.І., 2011. 220с.

3. Татъянчикова І.В. Соціалізація дитини з вадами розвитку: теорія, досвід, технології. Монографія. 2-ге вид., перероб. і доп. / І.В.Татъянчикова. Слов'янськ: Видавництво Б.І.Маторіна, 2017. 457с.

4. Татъянчикова І.В. Соціалізація дитини з особливими освітніми потребами: поради педагогам та батькам: методичні рекомендації педагогам спеціальних закладів освіти та батькам, які виховують дитину з особливими потребами / І.В.Татъянчикова. Слов'янськ: Видавництво Б.І.Маторіна, 2020. 161с.

5. Татъянчикова І.В. Соціалізація особистості: методичні рекомендації студентам магістерського рівня вищої освіти за спеціальністю 016 «Спеціальна освіта» / І.В.Татъянчикова. Слов'янськ: Видавництво Б.І.Маторіна, 2021. 79 с.

Питання 1. Особливості соціалізації учнів з інтелектуальними порушеннями на різних стадіях в умовах спеціального закладу освіти

а) особливості адаптації учнів

Початок навчання у школі – один із значущих і найскладніших моментів у житті кожної дитини, період її якісної зміни. Особливого значення набуває цей період для дитини з інтелектуальними порушеннями.

Головна особливість розвитку особистості в молодшому шкільному віці полягає у зміні соціальної позиції: дитина приступає до систематичного навчання, стає членом шкільного і класного колективу, на новий рівень виходить її спілкування з дорослими. Саме у школі учень вперше потрапляє у нову ситуацію, коли його діяльність починає соціально оцінюватися. Молодший школяр повинен навчитися відповідати встановленим для цього віку певним нормам не тільки читання, письма, рахунку, але й правилам соціальної поведінки, стосунків з оточуючими. Все це викликає в нього значних **труднощів**, причину яких учень не завжди здатний зрозуміти, тому відповідає на них своєрідними емоційними реакціями – гнівом, страхом, образою, конфліктністю з однолітками і педагогами, замкнутістю та відгородженістю. І якщо прогалини в знаннях можна подолати, то психологічні порушення, що виникають у цьому віці, можуть мати стійкий характер і важко піддаватися корекції. При цьому негативний вплив минулого досвіду, особливо в період адаптації до умов навчання в школі, формує певні стереотипи поведінки, що в подальшому утруднює або зовсім гальмує процес соціалізації дитини.

Провідною діяльністю у молодшому шкільному віці є **навчання**, саме під впливом навчання у школі в цей період можуть засвоюватися не тільки конкретні знання, вміння і навички, а й певні зразки поведінки, які, у свою чергу, ведуть до засвоєння досвіду позитивного або негативного характеру. Новий образ життя дитини, пов'язаний з її вступом до школи, потребує переоцінки цінностей, іншого ставлення до свого оточення. Світ дитини від 6 до 11 років – це переважно світ школи, тому завдання, що стоять перед учнями, здебільшого є навчальними. Ось чому основну увагу корекційна школа

спрямовує саме на формування знань, умінь і навичок навчальної діяльності, розвиток і становлення всіх сторін особистості. При цьому приходиться долати специфічні труднощі, обумовлені інтелектуальною недостатністю дитини, що значно ускладнює процес засвоєння знань, у тому числі соціальної спрямованості. Слід зазначити, що в процесі навчання дитини значне місце посідають контроль і оцінка з боку педагогів. У цьому зв'язку **успішність навчання** стає для більшості школярів важливим критерієм прийняття себе, формування самооцінки відповідно до оцінюванням іншими, насамперед значущими дорослими, тобто відбувається неминуче перетворення рівня успішності дитини, як цінності в системі навчання, на її особисту цінність. Тому невстигаючі школярі, як правило, відчувають свою некомпетентність і неповноцінність. Оцінюючи себе як неуспішного учня, дитина зазнає невпевненості у власних успіхах, ставить перед собою або обирає занадто легкі завдання, відчуває емоційну напругу, що позначається на її адаптації, гальмує процес соціалізації у цілому і може призвести до невизначеного ставлення до майбутнього.

Виходячи з цього, одним із **найважливіших педагогічних показників** адаптації є успішність навчання, яка розуміється як результат засвоєння дитиною знань, умінь і навичок, передбачених навчальним планом та шкільною програмою (дані успішності представлено в табл. 2).

Таблиця 2.

**Загальний рівень адаптації (успішність навчання)
школярів з інтелектуальними вадами (% від загальної кількості)**

Кількість учнів (осіб)	Успішність навчання (рівні)			
	високий	достатній	середній	низький
60	8,33	18,33	31,67	41,67

Як показують дані таблиці, переважна більшість дітей (41,67%) знаходиться на низькому рівні успішності навчання, що свідчить про певні проблеми у засвоєнні знань, передбачених навчальним планом і шкільною програмою, які обумовлено також їхнім рівнем адаптації взагалі. Такі школярі фрагментарно і неточно засвоюють навчальний матеріал. При цьому спостерігається здебільшого байдуже, рідше – слабо виразне позитивне ставлення до навчання. Діти потребують постійного контролю і відповідної допомоги з боку вчителя. У 31,67% учнів виявлено середній рівень навчальних досягнень. Вони розуміють і засвоюють до половини обсягу навчального матеріалу, можуть виконати окремі дії та прості завдання, проявляють позитивне ставлення до навчання, але недостатньо виразне, дійове і стає. В залежності від ситуації такі учні потребують контролю і допомоги з боку вчителя. Достатній рівень успішності навчання виявлено у 18,33% школярів, тобто такі діти відтворюють більшу частину навчального матеріалу, розуміють його і можуть виокремити головне і другорядне, пояснити за допомогою

вчителя. У цих дітей спостерігається достатньо стале, зацікавлене ставлення до навчання.

Слід зазначити, що високий рівень успішності навчання виявлено лише у 8,33% учнів. Вочевидь, причини такого стану слід шукати не тільки у наявності у дітей інтелектуальних порушень, але й у складнощах періоду адаптації до школи: перетворенні дитини на учня, зміни її соціального статусу; недостатній увазі і допомозі педагогічного колективу, відсутності відповідної програми соціального супроводу учня на стадії адаптації. Діти цієї групи спроможні відтворювати матеріал, визначений навчальною програмою, розуміють його, можуть виокремити головне і другорядне, а також пояснити. В них ми спостерігали стале, виразно-позитивне ставлення до навчання.

При цьому результати опитування учнів з інтелектуальними порушеннями показали, що більшість з них не розуміє необхідність використання знань у самостійному житті, тому на запитання: «Чи знадобляться вам знання, набуті у школі, у майбутньому?» одержано відповідь: «Ні». Причини таких відповідей полягають в тому, що навчальний матеріал подається у відірваності від реалій повсякденного життя. Також необхідно вже у молодших класах акцентувати увагу на особливостях майбутньої професії. Крім того, відсутні оптимальні підручники з навчальних предметів, їх дидактичне забезпечення недосконале. Отже, є необхідність визначати прояви соціалізації у живому процесі навчання, в реальних щоденних ситуаціях не тільки на уроці, але й у позаурочний час. При цьому, як свідчать педагоги, перш за все, необхідно враховувати індивідуальні особливості учня, його здібності, а також можливості. Це набагато залежить й від особистісних якостей вчителя, від його фахового рівня, від обраних ним методів і прийомів подачі програмного матеріалу, від розуміння важливості проблеми соціалізації і її складових, від знання технологій навчання.

Таким чином, у дітей з інтелектуальними порушеннями спостерігається переважно низький рівень успішності навчання, який позначається на їх впевненості у власних силах і можливостях, появі негативних емоцій та переживань, формуванні відповідних установок, що в кінцевому підсумку відбивається на процесі адаптації дитини взагалі.

Щодо виявлення знань молодших школярів про сутність **правил поведінки** і способи їх дотримання, поведження у школі, тобто встановлення ступеня відповідності поведінки дитини нормам шкільного життя: прийняття вимог вчителя і ритму навчальної діяльності, оволодіння правилами поведінки у класі і школі, прийняття дитиною цих норм поведінки, було встановлено, що ці уявлення мають лише 30,0% дітей. При цьому переважна більшість школярів має поверхневі знання і свідчить про погане самопочуття, певні страхи («Раптом щось зроблю не так», «Нічого не розумію, не знаю, як поводити себе у школі – всього боюсь», складності звикання до школи, до вчителів, до дітей («Дома краще – там все знайоме, знаю, що робити», «Я не знаю, як поводитися з дітьми, вони злі, мене ображають – дома краще, там є друг»).

Причиною такого стану є обмеженість відповідних знань і життєвого досвіду взагалі, а також досвіду перебування в спеціальному закладі освіти і спілкування з однолітками, опинення дитини в нових, раніше незнайомих і специфічних умовах школи. Саме незнання певних, загальноприйнятих норм соціальної поведінки і спілкування, призводять до відчуття невпевненості, поганого настрою, наявності непередбачуваних негативних реакцій з боку дитини, відповідних страхів і дезадаптаційних проявів взагалі.

Слід зазначити, що для значної кількості учнів характерним є порушення поведінки, які розрізняються за певними типами (див. табл. 3).

Таблиця 3.

Типи поведінки, характерні для учнів з інтелектуальними порушеннями (у % від загальної кількості)

Кількість учнів		Типи поведінки							
		асоціальний		антисоціальний		активно-соціальний		пасивно-соціальний	
кільк-ть (осіб)	%	кільк-ть (осіб)	%	кільк-ть (осіб)	%	кільк. (осіб)	%	кільк (осіб)	%
60	100	23	38,33	10	16,67	5	8,33	22	36,67

Як показують дані таблиці, переважній більшості учнів характерним є асоціальний (38,33%) і пасивно-соціальний (36,67%) тип поведінки. Антисоціальний тип поведінки виявлено у 16,67% учнів. При цьому активно-соціальний тип поведінки спостерігається лише у 8,33% учнів. Як правило, діти обмежуються репрезентацією якогось одного правила поведінки (часто – несуттєвого) у школі, залишаючи всі інші поза увагою. При цьому вони не можуть адекватно співставити сутність правил поведінки зі своїми обов'язками в якості учня, а також зі своїми можливостями і необхідністю їх виконання. У зв'язку з цим поведінка дитини у школі, у колі однолітків частіше за все обмежується неусвідомленими (іноді агресивними) діями і співвідносяться з наказами батьків, які прив'язуються до певних поведінкових актів і спрямовані зазвичай на свою заборону («Давай здачу!»).

Слід зазначити, що наявність інтелектуального дефекту підвищує вірогідність соціальних відхилень у поведінці школярів. Невміння розібратися у кожній конкретній ситуації, усвідомити зв'язок між вчинком і його результатом є головною причиною порушень поведінки учнів з інтелектуальними порушеннями. Як наслідок, у більшості з них було виявлено негативні риси характеру, які обумовлюють їхню асоціальну поведінку. Такі діти не бажають і не вміють вчитися, систематично порушують правила поведінки у школі, в сім'ї, хуліганять, прилучаються до паління, здійснюють крадіжки. Крім того, у цих дітей виявлено недостатню комунікабельність у відносинах з однолітками і педагогами, неадекватність реакцій, неспроможність усвідомити характер своїх відносин з оточуючими, співставити свої особистісні інтереси із загальними інтересами колективу. Все це, безумовно, відбивається

на моделі поведінки (рівні її успішності) дитини у школі, а слід і на адаптації взагалі (див. табл. 4).

Таблиця 4.

Рівні успішності поведінки учнів з інтелектуальними порушеннями (у % від загальної кількості)

Досліджувані	Успішність поведінки (рівні)			
	високий	достатній	середній	низький
учні з інтел. поруш. 60 осіб	13,33	18,33	31,67	36,67

На адаптацію учнів з інтелектуальними порушеннями суттєво впливають **окремі показники адаптації** (самопочуття, активність і настрій; тривожність; агресивність, конфліктність, емоційний комфорт, задоволеність перебування в колективі і взаємостосунками з оточуючими).

Більшість учнів має несприятливий стан загального самопочуття (див. табл. 5).

Таблиця 5.

Рівні адаптованості учнів з інтелектуальними порушеннями за показниками самопочуття, активності і настрою (у % від загальної кількості)

№	Показник	Рівні прояву показника		
		Учні з інтелектуальними поруш-ми (60 осіб)		
		високий	середній	низький
1	Самопочуття	11,67	51,67	36,67
2	Активність	6,67	50,00	43,33
3	Настрій	15,00	63,33	21,67

Слід зазначити, що спостерігається нерівномірність адаптації за різними показниками. Ефективність адаптації (високий і середній рівні) в учнів з інтелектуальними порушеннями можна навести у такій послідовності: настрій (78,33%) → самопочуття (63,34%) → активність (56,67%), тобто серед цих показників адаптації найбільш виразним виявився показник настрою, що й зрозуміло, оскільки у таких дітей виявлено здебільшого завищену самооцінку і некритичність оцінювання свого стану, вчинків і дій. Це обумовило збільшення показників середнього рівня щодо настрою школярів (63,33%), порівняно з показниками низького рівня (21,67%). У цій групі дітей отримано такі відповіді: «У мене все добре», «У мене завжди гарний настрій», «Я радісний, мені все подобається», «Я усім задоволена».

Утім, високий рівень самопочуття, як було зазначено, показала незначна кількість учнів, що свідчить про певні проблеми і труднощі, які негативно впливають на їхнє загальне самопочуття. При цьому більш уразливою стає активність дітей (високий рівень показали лише 6,66% учнів).

На перебіг адаптації суттєво впливають показники **тривожності**, її видів: особистісної, ситуативної та шкільної. При цьому показником адаптованості учнів є відсутність тривожності, тобто зростання рівня тривожності вказує на певні проблеми в адаптації дитини (див. табл. 6).

Таблиця 6.

Рівні адаптованості учнів з інтелектуальними порушеннями за показником тривожності (у % від загальної кількості)

№	Вид тривожності	Рівні прояву показника		
		Учні з інтелектуальними поруш-ми (60 осіб)		
		високий	середній	низький
1	Особистісна	56,67	33,33	10,00
2	Ситуативна	50,00	36,67	13,33

Аналіз даних показує, що учні з інтелектуальними порушеннями характеризуються значною тривожністю обох її видів. Особливо виразною у дітей є їх **особистісна тривожність**, яка здебільшого відповідає високому (56,67%) рівню, тобто є стійкою індивідуальною характеристикою дитини, яка відображає її схильність до тривоги і передбачає наявність у неї тенденції сприймати різні ситуації, як загрозливі, та відповідати на них своєрідною реакцією. Наявність в учнів високого рівня тривожності позначається передусім на їх поведінці, стосунках з оточуючими людьми, адаптаційних можливостях, оскільки вони відчують постійну необхідність захищатися.

Слід зазначити, що учні мають також високий рівень **ситуативної тривожності**, яка проявляється у певній ситуації і характеризується напруженістю, неспокоєм, нервозністю. Такі діти зазнають певних психологічних труднощів у різноманітних ситуаціях, що позначається на їх поведінці і на успішності діяльності взагалі.

Учні з інтелектуальними порушеннями мають суттєві труднощі і в адаптації до **шкільного життя**: не вірять у свої можливості, дуже чутливі у стосунках з однокласниками та вчителями, скаржаться на погане самопочуття, в основі якого лежать болісні переживання (див. табл. 7).

Таблиця 7.

Дані щодо адаптованості учнів за показником шкільної тривожності (у % від загальної кількості)

№	Вид тривожності	Рівні прояву показника		
		Учні з інтелектуальними поруш-ми (60 осіб)		
		високий	середній	низький
1	загальна тривожність у школі	40,00	46,67	13,33
2	переживання соціального стресу	28,33	48,33	23,33
3	фрустрація потреби в досягненні успіху	18,33	38,33	43,33

4	страх самовираження	38,33	43,33	18,33
5	страх перевірки знань	46,67	40,00	13,33
6	страх не відповідати очікуванням оточуючих	41,67	33,33	25,00
7	низька фізіологічна опірність стресу	16,67	35,00	48,33
8	проблеми у відносинах з вчителями	43,33	50,00	6,67

Дані таблиці показують, що у цілому дітям з інтелектуальними порушеннями притаманні високі показники проявів **шкільної тривожності** за всіма її видами, які відповідають в основному високому і середньому рівню. При цьому для таких учнів характерною є загальна шкільна тривожність, середній рівень якої виявлено у 46,67%, високий – у 40,00% школярів, яка проявляється у невідповідності психофізіологічного статусу дитини вимогам ситуації шкільного навчання, що призводить до суттєвих утруднень в оволодінні навчальним матеріалом і засвоєнні шкільних норм поведінки. Як наслідок, в учнів виникає стійке негативне відношення до школи (навіть до відмови її відвідувати), до вчителів і однокласників, спостерігається підвищена конфліктність, почуття невпевненості, своєї неповноцінності, занижена або завищена самооцінка тощо.

На рівень шкільної адаптації впливає також і низька фізіологічна опірність стресу (35,00% – середній і 16,67% – високий рівень), що проявляється у різних вегетативних симптомах, неврозоподібних і психосоматичних розладнаннях. Суттєвим у цих порушеннях є їх психогенний характер, який впливає на формування особистості дитини. При цьому психотравмуючим фактором визнається сам процес навчання і поведінки, оскільки у дітей з їхньою підвищеною потребою у рухах, норми шкільної поведінки, блокуючи цей процес, призводять до ряду дисциплінарних вчинків і дій.

Слід зазначити, що найвищу шкільну тривожність отримано за показниками: «перевірки знань» (46,67% учнів), «проблем і страхів з вчителями» (43,33%) і «страху не відповідати очікуванням оточуючих» (41,67%), що свідчить про певні проблеми дітей у налагодженні контактів з однокласниками і вчителями: якщо дитина активно відкидається або ігнорується однолітками, не отримує достатньої уваги від педагогів, у неї відмічаються глибокі переживання психологічного дискомфорту, які мають дезадаптаційне значення. У таких дітей спостерігаються відповіді: «Я не хочу вчитися – мене ніхто не любить, всі ображають»; «Вчителі занадто строгі, я їх побоююся»; «Хочу додому, у школі погано, мене вважають поганим, ніхто не товаришує зі мною»; «Я не можу грати у футбол, тому у мене немає друзів, у школі мені не подобається» та ін..

Між тим, шкільна дезадаптованість учнів провокує в них **агресивність**, яку вихованці нерідко проявляють до інших у складних ситуаціях. На фоні бажання у дітей з інтелектуальними порушеннями спілкуватися з однолітками і дорослими, в них нерідко проявляється незадоволеність такими стосунками у поєднанні з невмінням взяти на себе відповідальність за вирішення конфліктів,

які виникають, і тенденцією вимагати розв'язання своїх проблем від оточуючих агресивними, грубими методами. А саме неагресивність найбільшою мірою характеризує адаптацію таких дітей до умов шкільного життя і суб'єкт - суб'єктних відносин. Слід зазначити, що серед видів агресії в учнів спеціальної школи спостерігаються такі, що складають індекс ворожості – загальної негативної позиції щодо оточуючих (уразливість і недовірливість), а також індекс агресивних реакцій (фізична, опосередкована агресія та роздратування). Втім, слід відмітити, що за цими показниками адаптованість більшості учнів з інтелектуальними порушеннями досягає середнього і високого рівня (див. табл. 8).

Таблиця 8.

Рівні адаптованості учнів з інтелектуальними порушеннями за показниками агресивності (у % від загальної кількості)

Досліджувані	Фактор					
	Агресивність			Ворожість		
	Рівні агресивності					
	високий	середній	низький	високий	середній	низький
учні з інтел. поруш. – 60 осіб	31,67	58,33	10,00	50,00	41,67	8,33

Дані таблиці показують, що учні з інтелектуальними порушеннями мають загалом досить високий рівень як агресивності (31,67% – високий і 58,33% – середній), так і ворожості (відповідно: 50,00% і 41,67%), що позначається насамперед на їхній поведінці. Лише 10,00% учнів знаходяться на низькому рівні агресивності. При цьому низький рівень ворожості показали лише 8,33% учнів.

Слід зазначити, що на рівень адаптованості учнів з інтелектуальними порушеннями суттєво впливають взаємостосунки з оточуючими, неконфліктність при поводженні в колективі, а також емоційний комфорт. Ці показники **соціально-психологічної адаптованості** учнів розглядаються в якості важливих критеріїв соціалізації в умовах спеціального закладу освіти.

Встановлено, що більшість учнів з інтелектуальними порушеннями зазнає суттєвих труднощів у спілкуванні з однолітками або вчителями, що обумовлюється також і несформованістю в них комунікативних якостей. Все це провокує ситуації, коли дитина активно відкидається однокласниками або ігнорується, наслідком чого стає глибоке переживання нею психологічного дискомфорту, емоційної напруги, що веде до підвищеної та стійкої конфліктності, перешкоджає нормальному контакту з оточуючими, а тим більш навчанню і вихованню, тобто сприяє дезадаптації школяра (табл. 9).

Таблиця 9.

**Дані щодо соціально-психологічної адаптованості учнів
з інтелектуальними порушеннями за основними показниками
(у % від загальної кількості)**

№	Фактори	Досліджувані		
		Учні з інтелектуальними порушеннями (60 осіб)		
		високий	середній	низький
1	Адаптивність	0,00	41,67	58,33
2	Прийняття себе	18,33	61,67	20,00
3	Прийняття інших	8,33	33,33	58,33
4	Емоційний комфорт	11,67	50,00	38,33
5	Очікування внутрішнього контролю	1,67	38,33	60,00
6	Домінування	15,00	65,00	20,00
7	Відхід від проблем	23,33	56,67	20,00

Аналіз даних таблиці показує, що учні з інтелектуальними порушеннями характеризуються недостатньою соціально-психологічною адаптованістю за всіма показниками. При цьому значною мірою це визначається показниками низького рівня «очікування внутрішнього контролю» (у 60,00% учнів); «адаптивність», який розуміється як загальний рівень соціально-психологічної адаптованості школярів тобто як задоволеність взаємостосунками (у 58,33% учнів); «прийняття інших» (неконфліктність)- у 58,30% учнів; «емоційний комфорт» (у 38,33% учнів). Ці дані також відбиваються на показнику «прийняття себе» молодшими школярами з інтелектуальними порушеннями, що відповідає показникам середнього (61,67%) і низького (20,00%) рівня. Такі діти здебільшого невпевнені в собі, не вірять у свої можливості, мають занижену оцінку своєї соціально-психологічної значимості («Я нікому не цікавий, тому зі мною не товаришують»). Лише незначна кількість дітей приймають себе на високому (18,33%) рівні. Цьому сприяє висока, але не завжди адекватна, самооцінка учнів (своєї зовнішності, характеру, ділових якостей), що, на їх погляд, забезпечує добре ставлення до них інших.

Підсумовуючи результати загальної адаптації учнів (успішність навчання і поведінки), а також їхню адаптацію за окремими показниками (самопочуття, активності і настрою; тривожності; агресивності тощо), представляється можливим визначити **загальний рівень соціалізованості** дітей на стадії адаптації у спеціальному закладі освіти (див. табл. 10).

Рівні соціалізованості школярів з інтелектуальними порушеннями на стадії адаптації (в % від загальної кількості)

Досліджувані	Кількість (осіб)	Рівні адаптації			
		високий	достатній	середній	низький
Учні з інтелектуальними поруш-ми	60	6,67	11,67	31,67	50,00

Дані таблиці показують, що більшість учнів з порушеннями інтелекту (50,00%) знаходиться **на низькому рівні адаптації**. Такі діти часто скаржаться на загальне самопочуття, в них домінує пригнічений емоційний стан, який відбивається на негативному відношенні до школи, однолітків і вчителів, спостерігаються низька (або повністю відсутня) навчальна активність і здебільшого незадовільний стан поведінки. При цьому наявні ускладнення мають глибокий і стабільний характер.

Вочевидь, успішність адаптації дитини до школи, попередження і переборювання її дезадаптації **залежать** від умов навчання в початковій школі та потребують ретельної уваги всього педагогічного колективу, основа діяльності якого – полегшити труднощі адаптації дитини, допомогти їй у прийнятті і освоєнні нової соціальної позиції і всієї ситуації розвитку.

Висновки:

1. За основу вивчення адаптації школярів беруться показники їхньої загальної адаптації (успішність навчання і поведінки) та окремі показники (самопочуття, активності і настрою; тривожності; агресивності; показники соціально-психологічної адаптованості), які можна розглядати як можливі чинники забезпечення адаптації дітей в умовах спеціального закладу освіти.

1. Учні з інтелектуальними порушеннями характеризуються недостатньою адаптованістю за усіма визначеними показниками.

2. Переважна більшість дітей з інтелектуальними порушеннями знаходиться на низькому рівні успішності навчання, що свідчить про певні проблеми у засвоєнні ними знань, передбачених навчальним планом і шкільною програмою, які обумовлені також їхнім рівнем адаптації взагалі.

3. Для дітей молодшого шкільного віку характерним є поверхневе уявлення про правила і норми соціальної поведінки і спілкування (більшість з них є неадекватними, неповними і неусвідомленими), що позначається на їхньому поведженні в умовах спеціального закладу освіти.

4. Значній кількості учнів з інтелектуальними порушеннями притаманним є задовільний рівень поведінки асоціального і пасивно-соціального типу.

5. Діти з інтелектуальними порушеннями характеризуються недостатньою адаптованістю за усіма її окремими показниками:

– показники загального самопочуття (самопочуття, активності і настрою) учнів здебільшого відповідають середньому рівню. При цьому спостерігається нерівномірність адаптації: найбільш виразним виявився показник настрою, більш уразливою стає активність дітей;

– школярі характеризуються високим рівнем як особистісної, так і ситуативної тривожності. Особливо виразною у дітей є їхня особистісна тривожність, яка є стійкою індивідуальною рисою;

– учням з інтелектуальними порушеннями притаманні високі показники проявів шкільної тривожності за всіма її видами, які відповідають в основному високому і середньому рівню;

– шкільна дезадаптованість учнів провокує в них агресивність. Діти мають загалом досить високий рівень як агресивності так і ворожості. При цьому переважають прояви ворожості – загальної негативної позиції щодо оточуючих;

– учні з інтелектуальними порушеннями характеризуються недостатньою соціально-психологічною адаптованістю за всіма її показниками. Значною мірою це позначається на їхній задоволеності взаєностосунками (показники «адаптивність», «прийняття себе»), неконфліктності (показник «прийняття інших»), емоційного комфорту (показник «емоційний комфорт»).

6. Більшість учнів з інтелектуальними порушеннями знаходиться на низькому рівні загальної соціалізованості на стадії адаптації.

7. Ретельної уваги потребує засвоєння учнями з інтелектуальними порушеннями знань, умінь і навичок, норм поведінки, які забезпечать успішність їхньої адаптації. Доцільним є посилення роботи щодо формування соціальних і моральних норм, цінностей, правил поведінки тощо.

8. Необхідним є також посилення корекційної роботи щодо окремих показників, які є показниками дезадаптації, тобто у плані їх знищення або послаблення, що стосується насамперед тривожності (особистісної, ситуативної, шкільної) і агресивності.

б) особливості індивідуалізації учнів

Підлітковий вік характеризується наявністю суперечливих тенденцій соціального й особистісного в розвитку дитини. Головним стає її вихід на якісно нову соціальну позицію, в якій відбувається становлення свідомого ставлення до себе як до члена суспільства, усвідомлення себе особистістю, починає формуватися соціальна свідомість, уявлення і переконання щодо людських відносин. Все це, безумовно, впливає на перебіг соціалізації підлітка яка здійснюється від усвідомлення своїх соціальних можливостей через становлення особистісних новоутворень, до прояву, зміцнення, якісної зміни соціальної позиції в результаті власної творчої діяльності.

Процес індивідуалізації особистості відіграє важливу роль у соціалізації, тому проблема формування самосвідомості, уявлень про себе, відношень до самого себе, образу свого «Я», тобто усвідомлення дитиною своїх можливостей

(розумових, психічних, фізичних, своїх нахилів і здібностей та ін.) набуває особливого значення.

Ось чому за предмет вивчення особливостей соціалізації учнів з інтелектуальними порушеннями на стадії індивідуалізації береться вивчення самосвідомості і самооцінки, а також їхніх психофізичних можливостей (задатків, нахилів, здібностей, індивідуальних особливостей).

Особливості самосвідомості учнів

Слід зазначити, що у психічному плані свідомість виступає як процес усвідомлення людиною навколишнього світу і себе, свого процесу пізнання, своєї діяльності.

Самосвідомість об'єднує емоційну і когнітивну сфери, особистісне відношення, інтелектуальну оцінку, «афект й інтелект», тому її вивчення дає підстави для цілісного, комплексного аналізу розвитку особливої дитини. Образ «Я» стає одним з самих значущих об'єктів для індивіду. І чим вище інтелект людини, тим більш розгорнутий і диференційований її образ «Я», тим більше розвинена вона як особистість і тим складніше і різноманітніше її відношення до себе.

Отже, усвідомлення залежить від досвіду особистості, тобто є важливою умовою і одним з етапів набуття досвіду. При цьому усвідомленість діяльності учня – передумова його самостійності, використання набутих знань, умінь і навичок на практиці.

Вивчення самосвідомості учнів з інтелектуальними порушеннями здійснюється на підставі опитування, яке проводиться в індивідуальній усній формі. Запропоновані запитання передбачають наявність певних уявлень дітей про самих себе, свої якості, особливості і можливості, своє місце в колективі однолітків та ін. Одержані дані дають можливість провести аналіз відповідей на запропоновані запитання і виявити певні особливості.

Так, для більшості досліджуваних (78,3%) характерною є особлива гострота, наявність переживань, пов'язаних з уявленнями про себе. При готовності і потреби у самопізнанні в учнів з інтелектуальними порушеннями, їхні можливості такого самопізнання є достатньо обмеженими, оскільки зміст і характер знань дитини про себе залежать від ступеню її включення у різні види діяльності, рівня і якості спілкування з однолітками і дорослими. У підлітковому віці школярі вже здібні самостійно оцінити свої особливості і можливості, результати своєї діяльності, однак, ці уявлення дитини про себе ще недостатньо адекватні, чіткі і стійкі.

Ось чому, на запитання: «Чи знаєш ти самого себе?», «Добре чи погано ти себе знаєш?», переважна кількість учнів відповідає: «Знаю» (75,0%), але: «Знаю погано» (63,3%). При цьому уявлення учнів про себе характеризуються недостатньою об'єктивністю: підлітки більш правильно і реально оцінюють результати своєї роботи, ніж свої якості і можливості. Вони переважно називають одні й ті ж якості, а саме: «добрий», «гарний», «веселий», «красивий» (у 80,0% всіх відповідей). Лише 20,0% учнів не можуть визначити якості, притаманні ним, і відповідають здебільшого: «Не знаю».

Аналогічні відповіді дають підлітки щодо уявлень про свій характер: переважна кількість з них (81,7%) називають лише позитивні риси свого характеру: «добрий», «нормальний», «гарний», «чудовий». У цій групі дітей отримано відповіді: «З характером у мене немає проблем», «Мій характер кращий за всіх – так каже мама». І тільки 18,3% учнів кажуть, що мають певні проблеми: характер поганий («У мене важкий, поганий характер, я всіх ображаю, роблю зле»).

Такі ж оптимістичні відповіді отримано від дітей щодо визначення своєї активності, свого стану здоров'я, загального самопочуття. При цьому найбільш позитивні відповіді спостерігаються стосовно їхньої активності: «Я активний на всі 100%», «Повністю активна», «Дуже активний». Також більшість дітей позитивно оцінює стан свого здоров'я і загального самопочуття. Як бачимо, у дітей залишається тенденція високо оцінювати свої якості, спеціальне дослідження дозволило встановити, що позитивне усвідомлення підлітками з інтелектуальними порушеннями своїх можливостей доставляє їм радісні переживання в силу задоволення потреб у демонструванні свого «високого рівня» досягнень перед однолітками, тобто дійсно видається за бажане (після експерименту декілька учнів скаржилося на погане здоров'я і самопочуття: «Я почуваю себе погано, але не треба, щоб про це знали інші»).

Слід зазначити, що саме в підлітковому віці «Я – образ» стає надзвичайно нестабільним: втрачає свою цілісність, дитина гостро відчуває суперечливість, неупорядкованість свого «Я», труднощі переорієнтування із зовнішньої оцінки на оцінку себе. У зв'язку з цим, виникає протиріччя між гострою потребою підлітка у самопізнанні і неспроможністю адекватно його реалізувати, наслідком чого стає зниження глибини і розгорнутості «Я -образу», його «розмитості», тобто нерозуміння своїх окремих особливостей і підмінювання їх іншими. Так, на запитання: «Що ти знаєш про свої особистісні особливості?» отримано відповіді, які більше стосуються захоплень учнів: «Люблю малювати», «Подобається дивитися телевізор», «Читати вірші» (46,7%). Інші називають певні риси характеру: «Соромлюсь сказати що-небудь», «Боюся дорослих, а більше всього – вчителів» або: «добрий», «гарний» тощо (33,3%). Слід зазначити, що серед дітей виявлено достатню кількість, які не можуть дати відповідь на це запитання («Не знаю»), тобто не усвідомлюють своєї особистісної соціальної цінності (20,0%). Вочевидь, стає необхідним створення певних умов, під впливом яких дитина змогла б глянути на себе, на свої особливості очима інших, оскільки самосвідомість спочатку виникає як колективне усвідомлення себе, як поняття «Ми», і тільки потім – як усвідомлення свого «Я», яке відрізняється від «Я» інших людей, членів колективу.

Загальним для більшості підлітків є недостатнє усвідомлення ними можливостей реалізації своїх особливостей у навчанні (75,0%), яке базується на завищених «досягненнях» використання ними своїх особливостей, серед яких учні називають: «посидючість», «наполегливість», «розум» або «вмію слухати вчителя». Втім, стверджуючи, що їхні особливості допомагають їм і в навчанні,

і в дозвіллі, і в трудовій діяльності, діти не в змозі визначити, як це відбувається і частіше за все відповідають: «Так, допомагають, але як – не знаю» (53,3%), що свідчить про недостатність реалістичного усвідомлення ними використання і реалізації своїх особливостей і можливостей у навчанні і в певній діяльності, що веде до емоційного неблагополуччя, стримує розвиток інтересу до навчання і гальмує процес діяльності взагалі.

Результати усвідомлення свого «Я» учнями з інтелектуальними порушеннями наведено в табл. 11.

Таблиця 11.

**Дані щодо усвідомлення свого «Я»
учнями з інтелектуальними порушеннями
(у % від загальної кількості)**

Усвідомлення свого «Я»	
усвідомлюють	не усвідомлюють
78,33	21,67
усвідомлюють адекватно	
20,00	

Як показують дані таблиці, переважна кількість учнів з інтелектуальними порушеннями (78,33%) здатна усвідомлювати своє «Я», свої особливості і можливості, втім лише 20,00% із них усвідомлює їх адекватно, що вказує як на некритичність відношення дітей до своїх особистісних якостей, результатів своєї діяльності та поведінки, так і на їх неспроможність, невміння визначати в собі ці характеристики, що свідчить про недостатність або відсутність роботи у цьому напрямі у спеціальному закладі освіти. Як наслідок, 21,67% учнів не усвідомлюють свого «Я» і відповідно – своїх особливостей. Це підтверджує необхідність здійснення корекційної роботи з розширення уявлень про себе у дітей, звернення уваги на їхні вчинки і особистісні характеристики, які потребують певного оцінювання.

Важливу роль у становленні особистості дитини на стадії індивідуалізації відіграє процес усвідомлення нею свого соціального статусу, тобто розуміння своєї соціальної ролі в колективі однолітків, свого місця серед інших людей. Слід зазначити, що процес ідентифікації себе з однолітками піддається жорсткому самоконтролю: у дитини знижується стійкість образу «Я», загальна самоповага до себе, переглядаються деякі якості особистості. Оцінюючи свої здібності, успіхи, зовнішню привабливість, соціальну роль у колективі, свої недоліки, підліток емоційно переживає свій стан і намагається бути таким «як усі», завоювати повагу і довіру оточуючих. Все це з особливою силою проявляється у особливих учнів, що призводить до змінення їхнього самопочуття, появи депресивного стану, усвідомлення того, що у них «все не так». Як наслідок, виникає почуття дискомфорту і самотності, що не може не відбиватися на положенні дитини в колективі, а також на подальшій її соціалізації.

Виходячи з цього, на питання: «Яке місце ти займаєш у колективі однокласників? Друзів? Серед інших людей?», здебільшого отримано відповіді: «Добре» (41,7%), «Погане» (33,3%) або: «Не знаю» (25,0% учнів). Слід зазначити, що позитивні відповіді, як правило, отримані, коли мова йдеться про друзів: «Серед друзів я займаю добре місце, користуюсь авторитетом»; негативні – про однокласників: «Серед однокласників мені погано, вони злі і мене ображають»; відповіді: «Не знаю» – здебільшого, коли треба визначити своє місце серед інших людей: «Не знаю, мабуть займаю середнє місце».

Отримані відповіді свідчать про те, що підлітки недостатньо усвідомлюють своє місце не тільки серед інших людей, але й серед однолітків, не розуміють своєї соціальної ролі у спеціальному закладі освіти, які надавали б їм можливість для самоствердження й відчуття ідентичності. Проте, внаслідок випробування різних, часто неоднозначних соціальних ролей, які не відповідають індивідуальним особливостям і можливостям дітей, їхня поведінка у класі і поводження у школі набувають непослідовності й суперечливості.

Отже, при спрямованості дітей з особливими потребами на підтримку і налагодження стосунків у групах, для більшості з них характерним є загальна недовірливість як до однолітків, так і до інших людей, яка відбивається на встановленні соціальних контактів в колективі. Вони прагнуть любові, хочуть товаришувати, але при цьому не допускають глибоких відносин, не розкриваються перед іншими, проявляють ворожу залежність, бажають контролювати все, що відбувається поруч, тобто не усвідомлюють до кінця свого місця серед інших людей. При цьому недостатня самостійність, залежність від колективу, крихка емоційність, підпорядкованість штовхає їх у групи соціального ризику.

Слід зазначити, що усвідомлення підлітком свого місця серед інших людей, можливостей повноцінного існування в групі однолітків, адекватного виконання соціальних ролей, відповідно до своїх особливостей, сприяє соціалізації дитини і дуже сильно впливає на подальше життя, її психічний розвиток і становлення особистості. Вочевидь, основною причиною соціальної неадекватності особливих дітей є їхня інтелектуальна недостатність, яка обумовлює певні стереотипи поводження в кожній окремій ситуації.

Ось чому, в процесі опитування учнів щодо усвідомлення виконання ними певних соціальних ролей і відповідних доручень, отримано відповіді, які підтверджують, що вони мають уявлення про зміст ролей, які ними виконуються, розуміють їх, але недостатньо повно і адекватно розкривають їх сутність і тільки частково їх деталізують (78,33%). При цьому підлітки не завжди можуть пояснити, на підставі яких своїх індивідуальних якостей вони виконують ці доручення (38,33%), відповідаючи: «Не знаю, забула», «Не знаю чому, вчителька обирала, вона краще знає», тобто вони більш правильно усвідомлюють результати своєї роботи, ніж свої можливості.

Отже, здебільшого підлітки можуть усвідомлювати передусім загальне прийняття себе, а саме: свої якості, особливості характеру, активність, самопочуття; потім йде усвідомлення своїх можливостей: умінь, інтересів, здібностей, інтелекту і далі – усвідомлення свого внутрішнього потенціалу, тобто у самосвідомості учнів домінують насамперед якості особистості, чітко пов'язані з їхньою діяльністю по засвоєнню норм людських взаємовідносин, що відслідковується і в уявленнях підлітків про себе, і у образах, на які вони хотіли б орієнтуватися.

Особливості самооцінки учнів

Завдяки порушенню інтелекту, дитина не може критично оцінити свої досягнення, результат своєї діяльності, тому самооцінка у таких дітей неадекватна і, як правило, завищена (див. табл. 12).

Таблиця 12.

Динаміка рівнів самооцінки учнів з інтелектуальними порушеннями (у % від загальної кількості)

Досліджувані	Рівень самооцінки		
	адекватний	занижений	завищений
Учні з інтелектуальними поруш. – 60 осіб	18,00	30,00	52,00

Слід зазначити, що в учнів з інтелектуальними порушеннями можливе переживання негативного афекту, пов'язаного зі своєю нездатністю, неуспішністю. Самооцінка залишається при цьому високою і позитивною. Підвищена самооцінка виникає у таких дітей як «фіктивна компенсація», як відповідь на низьку оцінку соціального середовища. Слід підкреслити, що у здорової дитини адекватна самооцінка починає формуватися у молодшому шкільному віці. У дітей з інтелектуальними порушеннями цей період припадає на підлітковий вік: особистісний образ «Я» будується вже не тільки з орієнтацією на афект, на емоційне самосприйняття, але й включає в себе значення і сенс. При цьому на вербальному рівні дитина оцінює себе високо, в той же час може відчувати негативні емоції, пов'язані з невпевненістю, неуспішністю, нездатністю.

Результати вивчення самооцінки школярів з інтелектуальними порушеннями показали, що за всіма шкалами, які їм були запропоновано (характер, здоров'я, розум, успішність навчання, зовнішність тощо), вони ставили оцінки (максимальна кількість балів – 20) вище, чим їхні здорові однолітки (див. табл. 13).

**Середні показники самооцінки учнів за методикою Дембо-Рубінштейн
(у балах)**

Досліджувані	Характер	Здоров'є	Розум	Успішність навчання	Зовнішність	Впевненість у собі
Учні з інтел. поруш.	18,3	18,4	18,9	18,5	19,5	18,4
Учні без вад розвитку	14,5	15,8	14,2	14,3	12,3	17,7

Як видно з таблиці, за всіма шкалами в учнів спостерігається завищена самооцінка: найвищою вона є за шкалою «зовнішність» (19,5 балів) і «розум» (18,9 балів). Ці діти вважають себе «дуже розумними» і «дуже красивими» (деякі дівчатка наголошували, що вони в майбутньому будуть тільки «моделями»), а хлопчики робили акцент на своїх «неймовірних розумових здібностях». Слід зазначити, що учні без вад розвитку були більш стриманими і говорили про свої середні можливості (за шкалами «зовнішність» та «розум» їх оцінки були самими низькими). Отже, усвідомлена самооцінка підлітків з інтелектуальними порушеннями є **неадекватною і завищеною**. При цьому в основі образу «Я» лежать низькі і, як правило, негативні емоційні оцінки типу: «Я вважаю себе самим розумним», «Я більше всіх знаю», «Я самий красивий». Самооцінка, опосередкована таким «Я-образом», є нестійкою і крихкою.

Головне завдання спеціального закладу освіти – забезпечити розвиток дитини, урахувавши її індивідуальні особливості і, спираючись на її особистісні властивості, здібності і можливості опанування певних видів діяльності. Тому вся його робота і робота шкільного психолога зосереджена, перш за все, на виявленні індивідуальних властивостей і здібностей особистості школяра, його інтересів і потреб, їх розвитку і стимулюванні, а також подальшому використанні у різних сферах життєдіяльності. На перший план в організації корекційної роботи виходить саме індивідуальний розвиток особистості, становлення в неї позитивного «Я - образу» на основі усвідомлення дитиною своїх можливостей. Ось чому необхідним стає виявлення психофізичних можливостей та індивідуальних особливостей учнів з інтелектуальними порушеннями.

Отже, було виявлено, що деякій кількості з них (36,5%) притаманні певні нахили, а саме: вони здебільшого люблять малювати, танцювати (деякі відвідують відповідні гуртки), майструвати, займатися спортом (хлопчики), займатися бісероплетінням, шити, вишивати, в'язати (дівчатка), доглядати за рослинами тощо. Втім, у значної кількості учнів (63,5%) виявлено відсутність інтересів і нахилів до певної діяльності, що в цілому відбивається на їх включення в різні сфери життєдіяльності та гальмує процес оволодіння соціальними ролями згідно своїх здібностей. Саме різні інтереси школярів повинні розглядатися і братися за основу при визначенні корекційної роботи на стадії інтеграції, а також при виборі профілів професійного навчання.

в) особливості інтеграції учнів

Слід зазначити, що найпродуктивніше життєвий досвід засвоюється в підлітковому та юнацькому віці, і недооцінка цього періоду в подальшому не компенсується.

Предметом вивчення на стадії інтеграції є забезпечення використання дитиною виявлених індивідуальних особливостей у класній та позакласній роботі (гуртковій, заняттях за інтересами, проведенні вільного часу, спілкуванні з друзями тощо), а також особливості виконання певних соціальних ролей, тобто йдеться про забезпечення спеціальним закладом освіти можливості реалізовуватися кожній дитині. У зв'язку з цим в умовах спеціальної школи здійснюється диференційоване навчання, індивідуальний підхід, а також використання можливостей учня щодо виконання ним соціальних ролей (у класі, спортивній команді, колі друзів, сім'ї).

Ефективність виконання соціальних ролей в умовах спеціального закладу освіти оцінюється за **показниками**:

- успішність виконання ролей відповідно до еталона;
- характер прийняття ролі;
- спрямованість рольової поведінки (зорієнтована на розв'язання завдання, на підтримку стосунків у групі, на себе);
- сформованість структурних компонентів рольової поведінки: змістового (наявність знань про сутність ролі), емоційно-мотиваційного (мотиви обрання ролі та емоції, які виникають у процесі виконання ролі), власне поведінкового (зразки поведінки, які характерні для ролі).

Як показують спостереження, підлітки в умовах спеціальної школи виконують основну соціальну роль – роль школяра. Окрім неї, вони виконують ролі, пов'язані з обов'язками у класі: старости або командира, санітара, бібліотекаря, природознавця, чергового, помічника у їдальні тощо. Слід зазначити, що саме соціальні ролі, вимоги до їх виконання за своїм змістом є основою опанування будь-якої конвенційної ролі на подальших вікових етапах, у різних сферах життєдіяльності.

Виявлено, що 62,5% учнів з інтелектуальними порушеннями виконують соціальні ролі ритуально, тобто вони дотримуються правил, визначених роллю, формально, без прояву зацікавленості, але з повагою та тактовним ставленням до однолітків. Виконання ролей підіймає авторитет дітей серед однокласників, особливо це стосується таких, які наділено певними повноваженнями (роль старости, командира, санітара).

Слід зазначити, що найбільшою мірою недоліками характеризується змістовий компонент рольової поведінки. Знання дітей характеризуються тим, що вони мають уявлення про певні правила виконання ролей, розуміють їх, але недостатньо повно і адекватно розкривають сутність цих правил і тільки частково їх деталізують. Ось чому особливої уваги потребує формування змістового компоненту рольової поведінки за показниками адекватності та усвідомленості.

г) особливості соціалізації учнів на ранній трудовій стадії

Соціалізація учнів з інтелектуальними порушеннями на ранній трудовій стадії в умовах спеціального закладу освіти пов'язана з початком професійного становлення школярів, яке відбувається через розвиток школярами своїх можливостей та індивідуальних особливостей.

Встановлено, що відносно своєї майбутньої професійної діяльності зорієнтована тільки половина учнів. Однією з причин такого становища є передусім обмежений перелік професій для школярів, яким навчають у спеціальній школі, і які не завжди відповідають сучасним вимогам сьогодення. Це обумовлюється не тільки якістю профорієнтаційної роботи, а й станом професійної підготовки у спеціальному закладі освіти, який здебільшого визначається його матеріально-технічною базою. Не останню роль відіграє і можливість працевлаштування випускників за обраною професією. У цьому зв'язку у школярів здійснюється не вибір конкретної професії, а здебільшого формується певне ставлення (позитивне або негативне) до обраної професії, на яке суттєво впливають сучасні погляди і нові соціально-економічні умови.

Ось чому погляди старшокласників та їхніх батьків щодо престижності тих, чи інших сфер майбутньої професійної діяльності практично тотожні. Безсумнівним лідером виступають фінансова та банківська справа (хоча ці професії не підпадають в коло тих, які можуть опанувати учні з інтелектуальними порушеннями), а також професії бізнесу (хоча поняття «бізнес» діти цієї категорії трактують по-своєму). Виявлено, що в основі вибору майбутньої професії лежить можливість отримання високої заробітної платні або задоволення комплексу особистих професійних очікувань і життєвих потреб.

Крім того, вивчення професійного визначення школярів показало, що 56,2% підлітків з порушеннями інтелекту не бажають в майбутньому працювати за профілем отриманої в школі спеціальності; коло «бажаних» професій вузьке, знання про існуючі види праці та їх доступність у випускників недостатні («Буду працювати хоч де», «Там, де більше платять», «Яким-небудь робітником на заводі»). Спостерігається також вибір професій, неадекватний можливостям учнів («Водій теплохода», «Лікар», «Вчитель», «Охоронець» та ін.). При цьому 13,4% учнів не могли визначитися в жодній сфері праці. Вивчення практичної асиміляції випускників спеціальних шкіл виявило, що за спеціальністю, отриманою в школі, працюють лише 4,2% опитаних; 42,3% випускників відмовилися підвищувати свою кваліфікацію за отриманою професією, вважаючи її безперспективною; 10,7% не працюють або працюють, де доведеться, нарікаючи на погану трудову підготовку у школі. Все це свідчить про неусвідомлений вибір професії школярами, про орієнтацію при її виборі тільки на зовнішні ознаки.

Критеріями визначення успішності оволодіння професійними навичками є усвідомленість, стійкість, орієнтація на конкретну професію. За цими показниками більшість старшокласників знаходиться на низькому рівні, що свідчить про певні проблеми у професійній підготовці, яка здійснюється в умовах спеціального закладу освіти. Не завжди обраний профіль професії, якій

навчають у школі, відповідає індивідуальним особливостям і здібностям школярів.

Між тим, підтверджено прямий зв'язок між успішністю професійно-трудової підготовки і відповідними можливостями дитини. Крім того, учні та їх батьки висловлюють певну занепокоєність майбутньою професійною долею старшокласників, оскільки вони залишаються на сучасному ринку праці найменш захищеною соціальною групою, яку особливо бентежить подальше працевлаштування. Випускники показують високий рівень тривожності щодо своєї майбутньої професійної діяльності, а також переконані в тому, що пошук роботи є сьогодні лише їхньою особистою справою і на державну підтримку марно сподіватися. При цьому почуття самотності переживає значна частина старшокласників.

Ось чому робота з підбору професій учням в спеціальному закладі освіти починається з вивчення індивідуальних особливостей вихованців і визначення їхніх трудових можливостей. Інтеграція знань і умінь політехнічного характеру з основами вибору професій з метою успішного формування професійної самосвідомості досягається за допомогою: здійснення міжпредметних зв'язків в процесі вивчення учнями основ вибору професії, трудового і професійного навчання; організації самоконтролю за результатами виконання професійних проб учнями; формування моральних переконань школярів у зв'язку з вибором професії.

Питання до самоперевірки:

1. Для чого потрібне вивчення особливостей соціалізації учнів спеціальної школи?
2. Які класичні педагогічні методи використовуються при вивченні особливостей соціалізації учнів?
3. Що береться за предмет вивчення на стадії адаптації в умовах спеціального закладу освіти? (на стадії індивідуалізації, інтеграції, ранньої трудової підготовки).
4. Які стандартизовані психологічні методик використовуються при вивченні особливостей соціалізації учнів на різних її стадіях?
5. У чому полягає модифікація психологічних методик щодо вивчення особливостей соціалізації учнів?
6. Розкрити особливості адаптації учнів на першій стадії соціалізації.
7. У чому полягають особливості індивідуалізації учнів на другій стадії соціалізації?
8. Розкрити особливості інтеграції учнів на третій стадії соціалізації.
9. Яке значення має виконання учнями певних соціальних ролей в умовах спеціального закладу освіти?
10. Розкрити особливості соціалізації учнів на стадії ранньої трудової підготовки.
11. Які основні труднощі відчувають діти з інтелектуальними порушеннями на кожній стадії соціалізації в умовах спеціального закладу освіти?

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3
МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ УЧНІВ
У СПЕЦІАЛЬНІЙ ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ. ТЕХНОЛОГІЇ
СОЦІАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ
З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

Тема 5. Соціально-реабілітаційна робота у спеціальній загальноосвітній школі. Психолого-педагогічні основи забезпечення соціалізації учнів з інтелектуальними порушеннями на стадіях адаптації та індивідуалізації

1. Програма психолого-педагогічного забезпечення соціалізації учнів з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціального закладу освіти.
2. Формування в учнів адаптаційних можливостей в умовах спеціального закладу освіти – на стадії адаптації.
3. Психолого-педагогічна робота по забезпеченню соціалізації на наступних її стадіях (індивідуалізації).

Рекомендована література:

Основна:

1. Набока О. Г., Татьянчикова І. В. Спеціальна освіта: сучасні підходи до підготовки фахівців для навчання дітей з особливими освітніми потребами // Фізико-математична освіта. 27(1), 2021. С. 76-81.
2. Соціальна і життєва практика дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах навчально-реабілітаційних центрів: практико-зорієнтований посібник / За ред. І.Г.Єрмакова, К.С.Тороп, К.В.Рейди. Дніпро: «Інновація», 2018. 382с.
3. Татьянчикова І. В. Соціалізація дитини з вадами розвитку: теорія, досвід, технології: монографія / І.В. Татьянчикова. Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2017. 457с.
4. Татьянчикова І.В. Соціалізація дитини з особливими освітніми потребами: поради педагогам та батькам: методичні рекомендації педагогам спеціальних закладів освіти та батькам, які виховують дитину з особливими потребами / І.В.Татьянчикова. Слов'янськ: Видавництво Б.І.Маторіна, 2020. 161с.
5. Татьянчикова І., Ширіна А. Сходінками інклюзивної освіти: науково-методичний посібник / І.Татьянчикова, А.Ширіна. Слов'янськ: Видавництво Б.І. Маторіна, 2021. 59с.

Додаткова:

1. Алексеєнко Т.Ф. Соціалізація особистості: можливості й ризики. Науково-метод. посібник / Т.Ф. Алексеєнко. К., 2007. 152с.

2. Висоцька А. М. Організація позакласної виховної роботи в спеціальних навчальних закладах для дітей з розумовою відсталістю (5-10 класи) : метод. рек. / А. М. Висоцька. К.: ВГСПО «Нац. Асамблея інвалідів України», 2012. 106 с.

3. Заверико Н.В. Особливості соціалізації підлітків і молоді в сучасних умовах / Н.В.Заверико // Соціальна педагогіка: теорія та практика. К., 2005. № 1. С. 30-36.

4. Кравченко Т.В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи: монографія / Т.В. Кравченко // Інститут проблем виховання АПН України.К.: Фенікс,2009.416 с.

5. Лукашевич М.П., Бондарчук Л.В. Особливості соціалізації молоді з особливими потребами: пошук концептуальних підходів // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – № 2. 2006. С. 25-30.

6. Москаленко В. В. Социализация личности / В. В. Москаленко. К.: Вища шк., 1986. 200 с.

7. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія. Підручник: у 2 кн. / Л. Е. Орбан-Лембрик. Чернівці: Книги-XXI, 2010. Кн. 1. 2010. 464 с.

8. Рогальська І.П. Соціалізація особистості у дошкільному дитинстві: сутність, специфіка, супровід: Монографія / І.П. Рогальська. К.: Міленіум, 2008. 400с.

9. Соціалізація особистості школяра/ За ред. Л.Є.Орбан. Івано-Франківськ, 1996. 68с.

10. Тат'янчикова І. В. Соціалізація дітей з порушеннями інтелектуального розвитку: монографія / І. В. Тат'янчикова. Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2015. 381с.

11. Хохліна О. П. Особистість у контексті проблеми соціалізації аномальної дитини / Хохліна О.П. // Зб. наукових праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Сер. соціально-педагогічна / за ред.: О.В. Гаврилова, В.І. Співака. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2012. Вип. XX, ч. 1. С.257-265.

Питання 1. Програма психолого-педагогічного забезпечення соціалізації учнів з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціального закладу освіти

За основу психолого-педагогічного забезпечення соціалізації учнів з інтелектуальними порушеннями береться **наступна парадигма:**

- дитина – частина і член суспільства, яка хоче, повинна і може приймати участь у повсякденному житті;
- дитина може бути здібною і талановитою, як і її однолітки без вад розвитку, але розвивати ці здібності їй не дає нерівність можливостей;
- дитина – не пасивний об'єкт соціальної допомоги, а людина, яка розвивається і яка має право на задоволення різних соціальних потреб у пізнанні, спілкуванні, творчості;

- спеціальний заклад освіти повинен зробити крок назустріч соціальним потребам дитини і створити умови для її повноцінної соціалізації та індивідуального розвитку.

Метою програми забезпечення соціалізації є підготовка дітей з інтелектуальними порушеннями до повноцінного життя в суспільстві, формування в них впевненості в своїх силах.

При цьому ставляться наступні **завдання**:

1. Пробудження соціальної активності і діяльності у дитини з інтелектуальними порушеннями.
2. Формування у дитини соціальних норм поведінки і спілкування.
3. Розвиток індивідуальних і творчих можливостей.
4. Виховання почуття власної гідності дитини.
5. Прагнення дитини до самовизначення.
6. Формування здібності до вибору життєвої позиції, прагнення до активної участі у різних сферах життєдіяльності.

На кожній стадії соціалізації передбачається спеціальна робота відповідно до визначеного предмету корекційно-розвивального впливу.

Отже, на стадії адаптації:

- створення умов для успішної адаптації дитини до життя в учнівському колективі і в школі взагалі, тобто створення для дитини оптимального адаптаційного середовища;
- забезпечення безпечного і безконфліктного існування дитини в умовах спеціальної школи і позашкільного простору;
- озброєння учнів знаннями про соціум, про соціальну структуру суспільства, про правила поведінки у суспільних місцях.

На стадії індивідуалізації:

- розвиток здібностей, які є у дитини, стимулювання соціально значущих інтересів і потреб;
- усвідомлення учнями своїх можливостей і особистісних особливостей, здібність співвіднести їх зі своїми життєвими планами.

На стадії інтеграції:

- подальший розвиток умінь, навичок, особистісних якостей, які необхідні для успішного опанування соціальними ролями, а також для успішної інтеграції дитини в усі сфери життєдіяльності.

На стадії ранньої трудової підготовки:

- набуття учнями знань про різні професії, основні вимоги до них, основні види праці, які притаманні кожній з них;
- здійснення профорієнтації відповідно до можливостей, здібностей і особливостей учнів, умов їхнього життя, а також потреб місцевих підприємств.

Програма забезпечення соціалізації школярів з інтелектуальними порушеннями передбачає **основні напрями**: інтелектуальний, духовно-моральний, національно-патріотичний, економічний, правовий, трудовий, естетичний, фізичний.

Психолого-педагогічна робота повинна включати:

- компенсацію можливостей дитини, створення їй умов для подолання соціальних труднощів і перешкод оточуючого середовища;
- організацію роботи не тільки з дитиною, а й з її сім'єю, передусім батьками, та найближчим оточенням;
- інтеграцію в сумісну діяльність колективу спеціальної школи, а також дітей, які не мають проблем зі здоров'ям.

Слід зазначити, що ідея «незалежного життя» є **ядром** концепції програми соціалізації, якою повинні керуватися спеціальні школи, а також реабілітаційні центри, головним завданням яких повинно стати включення дітей з інвалідністю в усі сфери життєдіяльності.

Питання 2. Формування в учнів адаптаційних можливостей в умовах спеціального закладу освіти – на стадії адаптації

Оскільки на адаптацію учнів з інтелектуальними порушеннями впливають успішність навчання і поведінки (загальний рівень адаптації) і загальне самопочуття, а також рівень тривожності, агресивності, соціально-психологічної адаптованості (окремі показники адаптації), корекційну роботу на першій стадії соціалізації (адаптації) слід проводити саме за цими напрямками, тобто потрібно підвищувати рівень успішності навчання і поведінки, а також долати прояви окремих показників.

Отже, з метою зниження рівня **тривожності** в учнів і кращої їхньої адаптації до шкільного життя проводиться корекційна робота за **основними етапами**: діагностичним, підготовчим, корекційним, які передбачають зниження у дітей рівня тривожності (передусім шкільної) до стану норми з контролем результату і закріпленням позитивного ефекту (використовується адаптована до учнів з інтелектуальними порушеннями програма М.Сисуна).

Основними завданнями програми визначаються:

1. Зниження тривожності та скутості школярів.
2. Формування в учнів віри у свої сили й можливості.
3. Розширення можливостей школярів, формування в них необхідних знань, умінь і навичок для підвищення результативності шкільної діяльності та зниження рівня тривожності.
4. Формування адекватної самооцінки у дітей.
5. Формування розуміння мобілізуючої ролі певного рівня тривожності у вирішенні проблем і складних життєвих ситуацій.
6. Розвиток уміння контролювати рівень тривожності.
7. Підготовка вчителів і батьків до виконання ними завдань корекції.

При цьому **засобами** корекції є ігри, вправи, бесіди, прийоми неігрового типу, спрямовані на зниження рівня тривожності.

1. Діагностичний етап. Метою цього етапу є діагностика особливостей розвитку учнів, виявлення параметрів, що потребують корекції, формування загальної програми психокорекції. Цей етап припускає

індивідуальні заняття з учнями для того, щоб ще більше не підвищувати рівень тривожності. Діагностичний етап передбачає чотири основні заняття.

Отже, **заняття 1.** Це заняття присвячено знайомству з класом і проведенню тестування на виявлення дітей із підвищеним рівнем шкільної тривожності (методика діагностики Філіпса).

Заняття 2. Це заняття присвячено індивідуальному знайомству з учнями, рівень шкільної тривожності яких вищий від норми, і передбачає завоювання довіри школяра, усунення скутості у спілкуванні і подолання страху говорити про себе. Для визначення емоційного стану пропонується виконати малюнок кольоровими олівцями без визначення його тематики, тобто за бажанням дитини. Наприкінці пропонується завдання на визначення самооцінки школяра (методики «Автопортрет», «Сходінка» тощо).

Заняття 3. Це заняття передбачає опитування або індивідуальну бесіду з метою виявлення основних факторів, які сприяють підвищеній тривожності учня, а також можливість їхнього усвідомлення дитиною. Бесіда допомагає визначити й коло оточуючих людей (однокласників, батьків, вчителів, друзів), які викликають в учня почуття тривоги (що важливо для подальшої роботи).

Заняття 4. Це заняття заключне, метою якого є – підготувати школяра психологічно до наступної роботи у групі, заспокоїти його хвилювання, надати впевненості в собі і віри, що заняття допоможуть подолати труднощі адаптації, побороти невпевненість, тривогу і страх.

2. Підготовчий етап. Метою цього етапу є викликати у дітей бажання взаємодіяти та співпрацювати з педагогом (психологом) та однолітками; внести зміни у своє життя; зняти стан тривоги, страху, скутості; підвищити впевненість у собі. Важливий підсумок даного етапу – встановлення довіри та взаєморозуміння між членами групи, зняття емоційної напруженості підлітків. Цей етап передбачає чотири основні заняття.

Отже, **заняття 1.** Це заняття присвячено знайомству школярів між собою, можливості по-новому глянути один на одного. Учасники групи знайомляться з правилами сумісної взаємодії:

- участь у вправах, іграх та інших видах діяльності – добровільно;
- слухати товаришів потрібно мовчки, не перебивати і не коментувати;
- критикувати вчинок, а не людину, причому в дуже коректній формі, бажано з конкретною порадою даному учасникові групи;
- говорити тільки те, що думаєш і відчуваєш сам, а не перекручувати думки інших;
- не обговорювати поза групою дії, які відбувалися.

На цьому занятті проводяться різні ігри (наприклад, гра «Знайомство», рухлива гра «Море хвилюється» і т. ін.), вправи («Слухаємо себе», «Подаруй усмішку» і т. ін.), малювання на різні теми («Мое ім'я», «Коли мені добре» та ін.).

Заняття 2. Метою цього заняття є навчити дитину методам релаксації; зняття відчуття тривоги, хвилювання, емоційної напруги. Для цього застосовуються релаксаційні комплекси (наприклад, комплекс «Контраст», а

також бесіди («Наші страхи»), малювання на різні теми («Мій страх»), вправи («Слухаємо себе», «Подаруй усмішку»).

Заняття 3. Метою цього заняття є навчити дитину виражати свій внутрішній стан мімікою та розуміти її. Для цього застосовуються релаксаційний комплекс «Контраст», вправи на міміку («Міміка і стан людини»), рухливі ігри (наприклад «Жучок»).

Заняття 4. Метою цього заняття є навчити дитину складати психологічний портрет себе та учасника групи (шляхом заперечення або приписування певних рис характеру). Для цього застосовуються різні вправи («На кого б я перетворився в чарівній країні», «Шосте відчуття», «Допоможи виправитися» та ін.).

3. Корекційний етап. Метою цього етапу є зниження рівня шкільної тривожності; опанування прийомами і методами самоконтролю та саморегуляції; зміцнення віри в себе, свої сили та можливості; опанування способами взаємодії з оточуючими. Робота на цьому етапі ведеться **в наступних напрямках:**

- робота педагога (психолога) з групою, яка спрямована на розвиток комунікативних здібностей школярів, підвищення їхньої самооцінки, розвиток умінь концентрувати увагу і контролювати свої емоції, долати відчуття страху й тривоги;
- робота з вчителями, яка спрямована на визначення необхідності уважного ставлення до тривожних учнів, наданні їм допомоги під час засвоєння навчального матеріалу, на розуміння і терпиме ставлення до таких дітей, надання їм моральної підтримки, зміцнення віри у свої сили;
- робота з батьками, яка спрямована на необхідність здійснення контролю з боку батьків щодо дотримання дитиною режиму дня, необхідності прогулянок на свіжому повітрі, виконання спеціальних фізичних вправ, правильного оцінювання дій дитини. Крім того наголошується на спілкуванні з учнем, визначенні проблем, які його турбують.

На цьому етапі застосовуються релаксаційні комплекси («Я сам»), різні вправи (наприклад: «Розкажіть про себе», «Слухаємо себе», «Подаруй усмішку», «Налаштовуємося на добрий емоційний стан» та ін.), рухливі ігри (наприклад: «Прискорені рухи», «Сонячні ванни» та ін.), тематичні малюнки («Мій портрет», «Добрий настрій»).

Представлені вище заходи (корекційні вправи, рухливі ігри і релаксаційні комплекси) проводяться у виховній роботі, у позаурочний час і на перервах для поліпшення результатів щодо зняття загальної тривожності учнів.

Аналогічна психокорекційна робота проводиться щодо попередження агресивності у дітей молодшого шкільного віку і зняття інших негативних показників.

Слід зазначити, що тільки у комплексній роботі, спрямованій як на підвищення успішності навчання і поведінки школярів з вадами розвитку, так і на усунення окремих негативних проявів дезадаптації, можна досягти позитивних результатів, тобто допомогти дітям комфортно відчувати себе в

умовах спеціального закладу освіти і оволодіти соціальними нормами в різних сферах життєдіяльності.

Питання 3. Психолого-педагогічна робота по забезпеченню соціалізації на наступних її стадіях (на стадії індивідуалізації)

Психолого-педагогічна робота по забезпеченню соціалізації на наступних її стадіях (індивідуалізації, інтеграції, ранньої трудової підготовки) проводиться згідно визначеного предмету корекційно-розвивального впливу. Отже, **на стадії індивідуалізації** основна увага приділяється розвитку самосвідомості та самооцінки школяра, рівня домагань, а також його індивідуальних якостей; **на стадії інтеграції** – розвитку його інтеграційних можливостей щодо різних сфер життєдіяльності, опанування дитиною адекватних для себе соціальних ролей; **на стадії ранньої трудової підготовки** – розвиток можливостей учня в контексті його професійної підготовки.

Як було зазначено вище, найважливішими показниками успішності соціалізації **на стадії індивідуалізації** є самосвідомість та самооцінка учнів. Саме тому робота на цій стадії розглядається як система цілеспрямованого педагогічного впливу на дітей з інтелектуальними вадами на підставі використання адекватних засобів, які забезпечують оптимальні умови для усвідомлення і розвитку дитиною своїх індивідуальних властивостей і можливостей.

Завданнями цього етапу визначено наступні:

- формування здатності до усвідомлення й адекватного оцінювання дитиною своїх індивідуальних властивостей;
- розкриття та розвиток у дитини позитивного особистісного потенціалу, допомога у набутті віри у себе, прагненні самореалізуватися;
- формування в учнів досвіду самостійного прийняття рішень, адекватної оцінки результатів своєї діяльності, усвідомлення здібностей у різних видах діяльності та можливостей їх прояву.

Спеціальна організація виховного процесу передбачає роботу за **основними змістовими лініями** відповідно до предмета корекційно-розвивального впливу:

- 1) формування в учнів адекватної самооцінки, самосвідомості; усвідомлення та розвиток своїх якостей та можливостей;
- 2) добір профілів професійно-трудового навчання, відповідних особливостям та можливостям розвитку дітей.

Реалізація поставлених завдань корекційно-розвивальної програми включає різні виховні заходи і здійснюється у процесі позакласної роботи. Зміст програми співвідноситься з визначеним змістом соціалізації на стадії індивідуалізації.

Робота проводиться за спеціальною програмою, яка включає відповідні модулі та передбачає використання під час виховних годин певних бесід і диспутів. Також передбачено й лекції для батьків учнів (*Додаток Т*).

Корекційно-розвивальна програма спрямовується на формування адекватної самооцінки учня, розвиток його індивідуальних властивостей. Оскільки основне правило виховання стверджує: виховувати – означає організовувати діяльність, *особливого значення* набуває діяльність дітей, у процесі якої складаються певні відносини з однокласниками, відбувається оцінка ними її результатів. Саме у діяльності суттєво проявляються достоїнства і недоліки учнів, формується самооцінка дитиною своїх досягнень або невдач.

Найбільшу можливість у цьому плані має діяльність, яка виходить на реальний, прогнозований результат і передбачає наочну градацію досягнень і помилок. Це потребує обговорення та оцінювання, порівняння досягнень кожного учня зі зразками, з досягненнями інших школярів. У спільній діяльності учні засвоюють і правила взаємовідносин між людьми, які соціально схвалюються, і пізнають себе крізь призму оціночних суджень і дій однолітків. У цьому зв'язку особлива увага приділяється колективній формі діяльності, у процесі якої відбувається оцінювання її результатів, формується самооцінка дитини (трудова діяльність; діяльність під час відвідування гуртків, занять за інтересами; виконання певних доручень педагогів і дорослих; діяльність, спрямована на чергування у класі, у їдальні; прибирання у школі; робота на пришкольній ділянці тощо).

Особливий акцент робиться на формуванні у дітей правильної реакції на результати своєї (та інших) діяльності. Під час діяльності повинна створюватись *ситуація успіху* на підставі надання учневі індивідуальної допомоги, спрямованої на зняття у нього певного страху перед виконанням завдань, невпевненості у своїх силах при включенні у запропоновану діяльність; позитивна емоційна атмосфера (легка або знайома ритмічна музика, доброзичливі відносини, спокійний тон звернення один до одного і педагога до дітей).

Відбувається також актуалізація потенційних можливостей учня, опора на позитивні особливості кожної дитини. При цьому досягнення успіху у діяльності сприяє вихованню в учня почуття самоповаги: діти активно реагують на позитивне ставлення до себе, відчують прийняття себе і результатів своєї діяльності педагогом та іншими, починають поступово, навіть непомітно для себе, розуміти власну цінність і значущість. Саме тому цей процес має здійснюватись як безпосередньо, так і опосередковано, коли педагог своєю поведінкою, висловлюваннями показує позитивне ставлення до дитини. Таке прийняття себе учень спочатку відчуває і тільки потім починає усвідомлювати, приймати себе таким, яким він є. Це сприяє формуванню у дитини з інтелектуальними вадами адекватної самооцінки.

При організації діяльності школярів необхідно дотримувались наступних *вимог*: дітям треба давати посильні завдання, що збільшує їх шанси на успіх; після виконання кожного завдання необхідно проводити коментування і обговорення результатів діяльності, давати їх адекватну оцінку; враховувати думку колективу, проводити оцінку результатів діяльності дитини іншими

учнями; робити співставлення самооцінки кожної дитини з оцінкою учня (і результатів його діяльності) однокласниками.

У процесі організації та обговорення результатів діяльності педагог повинен намагатися виключити (або звести до мінімуму) як негативне оцінювання результатів дитини, що поступово призводить до заниженої самооцінки, так й надмірне її захвалювання, що формує завищену самооцінку. Певну увагу необхідно приділяти й виключенню факторів, які травмують дитину і впливають на її самооцінку, у першу чергу в бік заниження (певні страхи, тривожність, напружені відносини з однокласниками, батьками, вчителями; виконання певних доручень, які не під силу тощо).

Корекційно-розвивальною програмою передбачено також спеціальні заняття (модулі 1-2) на усвідомлення учнями себе, своїх індивідуальних якостей. Кількість занять кожного модуля, як і на стадії адаптації, визначається результативністю роботи з учнями. На заняттях використовуються спеціальні вправи, завдання, рольові ігри. Кожне заняття, на яке відводиться одна година, складається із вступної, основної та заключної частин (*Додаток У*).

Вступна частина заняття триває 10 хвилин і включає вступну бесіду педагога, яка допомагає дітям зрозуміти мету заняття. У зв'язку з цим використовуються запитання на виявлення у дитини здатності усвідомлювати свої індивідуальні особливості. Також задіяно вправи на активізацію позитивних емоцій і підвищення зацікавленості дітей.

Основна частина заняття триває 35-40 хвилин і передбачає виконання спеціальних вправ, завдань, здійснення певної діяльності або проведення рольових ігор, досягнення мети яких передбачає дотримання вимог, визначених на стадії адаптації. Після проведення рольової гри проводиться обов'язкове колективне обговорення її результатів.

Заключна частина заняття (10 хвилин) передбачає підбиття підсумків роботи, пригадування всіх видів діяльності, які використовуються на занятті.

Розроблену програму формування в учнів самосвідомості та адекватної самооцінки наведено у *Додатку У*.

Наступна змістова лінія корекційно-розвивальної роботи передбачає допомогу учням у *доборі профілів* професійнотрудового навчання відповідно до визначених у них особливостей, можливостей і бажань (модуль 3).

Корекційно-розвивальна робота має бути спрямована, окрім надання учням інформації про коло професій, яких навчають у школі, й на формування у них здатності співставляти свої особливості та можливості з вимогами цих професій (*Додаток У*).

Основними завданнями корекційно-виховної роботи визначено наступні: усвідомлення учнями значущості професії, якої навчають у школі, відповідних знань, умінь і навичок для їх подальшого життя і практичної діяльності; формування в учнів позитивного ставлення до трудової діяльності, яка здійснюється у школі. Спеціальна корекційно-розвивальна програма передбачає роботу з учнями, батьками і вчителями.

Оцінка нахилів та здібностей дитини до певного виду праці здійснюється на основі спостереження за її практичною діяльністю на уроках праці, у позакласній роботі, у вільний час. Результати спостереження доповнюються даними, отриманими від батьків, вчителів і самих учнів. Під час бесід з учнями, які проводяться здебільшого в індивідуальній формі, педагогу необхідно з'ясувати, яка професійно-трудова діяльність у школі є для них бажаною («Чому?»); наскільки вони розуміють сутність, специфіку цієї праці та її відповідність своїм можливостям.

У процесі бесід з батьками (в індивідуальній формі, під час роботи батьківського лекторію) акцент робиться на встановлення схильності дітей до певного виду трудової діяльності, уточнюється, яким видом трудової діяльності займається дитина вдома, у вільний час, що любить робити, які має результати. Отримані дані співвідносяться з даними педагогів.

Результати спостережень і бесід з учнями, батьками і вчителями можна заносити у «Екран роботи школяра», який має бути заведений на кожного учня і де фіксуються досягнення дітей: їх певні перемоги; участь у конкурсах, виставках виробів, зроблених своїми руками; практична трудова допомога товаришам, школі тощо. «Екран роботи школяра» пред'являється класному керівнику і вчителям професійно-трудової підготовки з метою врахування цих даних під час визначення для учнів профілів професійно-трудового навчання.

Усвідомлення учнями важливості оволодіння загально трудовими уміннями та навичками конкретних профілів професій, яких навчають у школі, здійснюється за допомогою відповідних бесід і диспутів, виховних годин, екскурсій на виробництво з обговоренням специфіки праці, а також колективного обговорення результатів трудової діяльності самих учнів. На реалізацію цієї мети мають бути спрямовані й певні види практичних робіт: допомога у ремонті школи (використовуються навички професій, яких навчають у школі), залучення дітей у роботу гуртків, особливо за відсутності у школі бажаних для дітей профілів трудової діяльності.

Отже, все це дає змогу більш об'єктивно оцінювати можливості дітей, співвідносити їх з визначенням профілю професійно-трудового навчання у школі.

Питання до самоперевірки:

1. У чому полягає парадигма психолого-педагогічного забезпечення учнів з інтелектуальними порушеннями?
2. Які основні завдання розв'язуються в процесі забезпечення соціалізації дітей з особливими освітніми потребами?
3. Яка спеціальна робота із забезпечення соціалізації учнів з інтелектуальними порушеннями передбачена на стадії адаптації? на стадії індивідуалізації?
4. Які напрями передбачає програма забезпечення соціалізації дітей в спеціальному закладі освіти?
5. Чому розвиток психофізичних можливостей дитини займає важливе місце в забезпеченні її соціалізації?

6. Розкрийте особливості формування у підлітків самосвідомості і самооцінки.

7. Розкрийте сутність нової Концепції спеціальної освіти щодо соціалізації на сучасному етапі.

8. Назвіть основні напрями підвищення ефективності соціалізації дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціального закладу освіти.

Тема 6. Психолого-педагогічні основи забезпечення соціалізації учнів з інтелектуальними порушеннями на стадіях інтеграції та ранньої трудової підготовки

1. Методичні основи забезпечення соціалізації учнів спеціальної школи на стадії інтеграції. Використання учнями власних позитивних психологічних особливостей у різних сферах життєдіяльності.
2. Особливості забезпечення соціалізації учнів на стадії ранньої трудової підготовки. Професійне самовизначення і самореалізація учнів.

Рекомендована література:

Основна:

1. Набока О. Г., Татяничкова І. В. Спеціальна освіта: сучасні підходи до підготовки фахівців для навчання дітей з особливими освітніми потребами // Фізико-математична освіта. 27(1), 2021. С. 76-81.

2. Соціальна і життєва практика дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах навчально-реабілітаційних центрів: практико-зорієнтований посібник / За ред. І.Г.Єрмакова, К.С.Тороп, К.В.Рейди. Дніпро: «Інновація», 2018. 382с.

3. Татяничкова І. В. Соціалізація дитини з вадами розвитку: теорія, досвід, технології: монографія / І.В. Татяничкова. Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2017. 457с.

4. Татяничкова І.В. Соціалізація дитини з особливими освітніми потребами: поради педагогам та батькам: методичні рекомендації педагогам спеціальних закладів освіти та батькам, які виховують дитину з особливими потребами / І.В.Татяничкова. Слов'янськ: Видавництво Б.І.Маторіна, 2020. 161с.

5. Татяничкова І., Ширіна А. Сходінками інклюзивної освіти: науково-методичний посібник / І.Татяничкова, А.Ширіна. Слов'янськ: Видавництво Б.І. Маторіна, 2021. 59с.

Додаткова:

1. Алексеєнко Т.Ф. Соціалізація особистості: можливості й ризики. Науково-метод. посібник / Т.Ф. Алексеєнко. К., 2007. 152с.

2. Висоцька А. М. Організація позакласної виховної роботи в спеціальних навчальних закладах для дітей з розумовою відсталістю (5-10 класи) : метод. рек. / А. М. Висоцька. К.: ВГСПО «Нац. Асамблея інвалідів України», 2012. 106 с.

3. Заверико Н.В. Особливості соціалізації підлітків і молоді в сучасних умовах / Н.В.Заверико // Соціальна педагогіка: теорія та практика. К., 2005. № 1. С. 30-36.
4. Кравченко Т.В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи: монографія / Т.В. Кравченко // Інститут проблем виховання АПН України.К.: Фенікс,2009.416 с.
5. Лукашевич М.П., Бондарчук Л.В. Особливості соціалізації молоді з особливими потребами: пошук концептуальних підходів // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – № 2. 2006. С. 25-30.
6. Москаленко В. В. Социализация личности / В. В. Москаленко. К.: Вища шк., 1986. 200 с.
7. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія. Підручник: у 2 кн. / Л. Е. Орбан-Лембрик. Чернівці: Книги-XXI, 2010. Кн. 1. 2010. 464 с.
8. Рогальська І.П. Соціалізація особистості у дошкільному дитинстві: сутність, специфіка, супровід: Монографія / І.П. Рогальська. К.: Міленіум, 2008. 400с.
9. Соціалізація особистості школяра/ За ред. Л.Є.Орбан. Івано-Франківськ, 1996. 68с.
10. Тат'янчикова І. В. Соціалізація дітей з порушеннями інтелектуального розвитку: монографія / І. В. Тат'янчикова. Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2015. 381с.
11. Хохліна О. П. Особистість у контексті проблеми соціалізації аномальної дитини / Хохліна О.П. // Зб. наукових праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Сер. соціально-педагогічна / за ред.: О.В. Гаврилова, В.І. Співака. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2012. Вип. XX, ч. 1. С.257-265.

Питання 1. Методичні основи забезпечення соціалізацій учнів спеціальної школи на стадії інтеграції. Використання учнями власних позитивних психологічних особливостей у різних сферах життєдіяльності.

Слід зазначити, що більшість учнів з особливими потребами зазнають істотних труднощів у використанні своїх індивідуальних властивостей у позакласний час, доборі занять за інтересами, адекватному визначенні свого місця в колективі однолітків.

У зв'язку з цим виникає необхідність спеціальної педагогічної роботи, спрямованої на адекватне використання та подальший розвиток школярами своїх індивідуально-психологічних особливостей та можливостей у позакласний час, при виконанні ними соціальних ролей.

Завданнями цього етапу визначено наступні:

- орієнтування учнів на різнобічну діяльність, формування у них навичок самостійної організації свого вільного часу, різних форм дозвілля, залучення до активної участі у розв'язанні питань внутрішкільного життя;
- сприяння всебічному розвитку школярів, їх індивідуальних особливостей; оптимальному виконанню ними певних соціальних ролей відповідно до своїх нахилів і здібностей; забезпечення можливості кожній дитині знайти своє місце в колективі однолітків, а також принести певну користь колективу школи.

Спеціальна організація виховного процесу передбачає роботу за **основними змістовими лініями** відповідно до предмета корекційно-розвивального впливу:

1) використання та розвиток якостей та можливостей дітей у позакласній роботі (у вільний час, при організації дозвілля, під час відвідування гуртків);

2) добір та сприяння виконанню учнями різноманітних соціальних ролей з урахуванням їх особливостей, соціальнопсихологічних якостей, необхідних для функціонування у соціальній групі.

Реалізація поставлених завдань корекційно-розвивальної програми здійснюється на основі використання різних виховних заходів. Зміст програми співвідноситься з визначеним змістом соціалізації на стадії інтеграції. При цьому особливий акцент переноситься на врахування особливостей та потенційних можливостей учнів при організації різних форм позакласної діяльності; забезпеченні добровільності вибору школярами позакласних занять з урахуванням своїх особистих нахилів; сприянні розвитку здібностей у дітей під час занять за інтересами.

Спеціальна програма включає відповідні модулі, на заняттях кожного з них, насамперед виховних годин, використовуються бесіди і диспути. Передбачено й лекції для батьків учнів (*Додаток Т*).

Корекційно-розвивальна програма (модуль 1) передбачає роботу за *основними етапами*: пропедевтичним, корекційним, заключним (*Додаток У*).

На пропедевтичному етапі здійснюється формування в учнів знань про сутність і різні форми, необхідність організації та планування позакласної діяльності. Така робота проводиться за допомогою бесід і диспутів, які спрямовано на розуміння учнями важливості організації свого вільного часу, добору певного виду діяльності відповідно до своїх бажань, нахилів і можливостей. Учні переконуються, що позакласний час може бути цікавим, корисним і дуже різноманітним за змістом.

Крім того, проводяться масові пізнавальні заходи (виставки, конкурси, змагання), а також здійснюється відвідування учнями різних позашкільних установ: ігротеки, кінотеатру, бібліотеки, спортивного майданчика, музею з метою розширення у дітей уявлень про різні позакласні заходи, що дає змогу школярам збагатити свій досвід, «приміряти» свої можливості до кожного виду

занять, зрозуміти залежність розвитку своїх здібностей від правильної їх організації. Як наслідок, в учнів виникає розуміння і потреба у необхідності організації свого вільного часу, налагодженні цікавого і корисного дозвілля на підставі використання своїх індивідуально-психологічних особливостей.

Далі розкриваються особливості організації позакласної роботи у школі, її сутність і різноманітність (заняття за інтересами, функціонування гуртків); акцентується на можливості реалізуватися кожній дитині з урахуванням її нахилів, здібностей і бажань. У цьому зв'язку дітям показуються результати різної діяльності учнів, особлива увага зосереджується на інформації про гуртки, які функціонують у школі.

З цією метою проводяться різні заходи: відгуки учнів про свою роботу; виставки виробів, малюнків, які виконано членами гуртків, що є ефективною формою агітації й сприяє залученню в роботу гуртків дітей, які сумніваються у своїх можливостях та їх не відвідують. Така робота позитивно впливає і на самих членів гуртка, сприяє бажанню й надалі займатися улюбленою справою, розвивати свої здібності, підвищувати свої можливості у процесі удосконалення набутих вмінь і навичок. Не останню роль у цьому відіграє і показ продукції (виробів), виготовленої школярами, яка є соціально значущою і соціально схваленою, а також може бути корисною у житті та побуті. Така робота впливає на бажання дитини й надалі розвивати свої здібності, надає їй впевненості та соціальної захищеності («Я також щось можу, моя робота потрібна»). З цією метою, наприклад, демонструються гардини, які пошиті дівчатками для спальних кімнат, фартухи – для подарунка мамі, бабусі або у їдальню школи для чергових; звертається увага на вирощування квітів і різних зелених насаджень, рослин, за якими доглядають члени відповідного гуртка тощо.

Використовуються й відеозвіти – результати участі учнів школи у різних заходах: конкурсах (танцювальних, вокальних, хорових, драматичних, «Умілі руки»), концертах, святах, спортивних змаганнях, які демонструються учням під час виховних годин або спеціальних занять і спрямовано на кінцевий результат – зацікавити дитину будь-яким видом діяльності.

Після цього, на основі отримання учнями розгорнутої інформації, з ними проводиться бесіда з метою узагальнення і систематизації набутих знань щодо різноманітності, особливостей і корисності певних занять у вільний час, можливостей їх обрання для себе («Які заняття тебе приваблюють? Чому? Чим би ти хотів займатися? Які здібності для цього в тебе є? Чи зможеш ти займатися...?»). Дитина поступово підводиться до усвідомлення необхідності адекватного вибору занять у вільний час, насамперед з тих, які пропонує школа, відповідно до своїх бажань, нахилів і можливостей. Також враховується думка вчителів, у процесі бесід з якими з'ясовуються інтереси, нахили дітей, їх досягнення. До уваги беруться й дані бесіди з батьками учнів («Чим любить займатися ваша дитина вдома, у вільний час? У чому допомагає? До чого у неї є здібності?»). Можна спиратися й на відомості з «Екрана роботи школяра», який використовувався на стадії індивідуалізації і надавав інформацію щодо дитини. Лише після цього кожному з них надаються рекомендації щодо опанування

того чи іншого виду діяльності у позакласний час, вибору певних занять, напряму гуртка, які найбільше відповідають здібностям дитини.

Робота *на корекційному етапі* передбачає використання та розвиток виявлених індивідуально-психологічних особливостей і психофізичних можливостей дитини у позакласний час; набуття і удосконалення певних умінь і навичок. Це здійснюється під час гурткової роботи, а також занять за інтересами.

Отже, заняття гуртків ставлять за свою *мету* розвиток виявлених здібностей у дітей і проводяться відповідно плану виховної роботи у школі.

Кожне заняття складається із вступної, основної й заключної частин. *Вступна частина* передбачає бесіду, у процесі якої ставиться мета виконання завдання, визначаються елементи виробів, які виготовляються; відповідні матеріали та інструменти; дається детальний інструктаж, спрямований на послідовне поопераційне виконання завдань (виготовлення виробів). *Основна частина* спрямована на самостійне виконання завдань, у процесі яких здійснюється індивідуальний підхід до учнів. Впродовж *заклучної частини* проводиться аналіз результатів роботи учнів з акцентом на їх успіхах. Даються й домашні завдання: зробити вироби, аналогічні тим, які виготовлялись на занятті; вироби для дому, побуту, що не тільки сприяє закріпленню набутих умінь, але й надає впевненості дитині у своїх силах, підвищує її самооцінку («І я можу бути корисним»).

Особлива увага звертається на зв'язок визначеного для дитини профілю професійно-трудового навчання на стадії індивідуалізації з її діяльністю у позакласний час, напрямом гуртка, який вона відвідує, тобто згідно дібраного профілю дитині підбираються заняття у вільний час, спрямовані на підвищення її професійно важливих якостей.

Заклучний етап передбачає застосування отриманих учнями знань і умінь у повсякденному житті. Слід зазначити, що необхідною умовою усвідомленого і міцного засвоєння знань і вмінь є їх використання у різних ситуаціях, коли у них виникає потреба. Якщо у процесі навчання учні здобувають певний досвід, але не можуть використовувати його при розв'язанні відповідних завдань, можна вважати, що навчання не досягло своєї мети. Тому значна увага приділяється застосуванню набутих учнями знань і вмінь під час відвідування гуртків і занять за інтересами у повсякденному житті. Це – виготовлення речей для побуту та інтер'єру; виготовлення прикрас із бісеру, природного матеріалу, черепашок – у подарунок матері, сестрі; допомога у ремонті школи, дому; оформлення картинної галереї (виставки) із своїх малюнків; написання віршів-побажань товаришам тощо. Результати суспільно значущої та корисної діяльності школярів використовуються при оформленні виставок творчих робіт учнів, проведенні різних виховних заходів і конкурсів; їх досягнення демонструються під час проведення класних годин, батьківських зборів, висвітлюються у шкільній (класній) газеті.

Корекційно-розвивальна програма передбачає також розвиток *соціально-психологічних якостей*, необхідних для визначення учнями свого місця у

колективі однолітків, їх прийняття групою на підставі адекватного виконання ними різних *соціальних ролей* (модуль 2).

Слід зазначити, що для достатньої кількості учнів цей процес пов'язується з певними труднощами, які проявляються передусім у їх невмінні адекватно виконувати соціальні ролі відповідно до своїх нахилів і можливостей, що зумовлює їх відторгнення групою, ускладнює інтегрування в колектив дітей.

Визначення сутності соціальних ролей відбувається за допомогою бесід, у процесі яких у дітей формується поняття: людина має поводитися у певній життєвій ситуації згідно прийнятим нормам, правилам поведінки. Це не проходить марно, а потребує відповідних знань, умінь і навичок. Необхідні також й певні якості, що пов'язане з функціями, які виконують люди у суспільстві (для дітей це передусім роль учня, а також ролі, які вони виконують у школі: старости, санітара, бібліотекаря, природознавця, чергового).

Далі діти знайомляться з різними соціальними ролями, що, окрім бесід, здійснюється на спеціальних заняттях за допомогою різних вправ та ігрових методик. Сутність соціально-рольових ігор (ігри у соціальні ролі, їх функції) полягає в тому, що дитина, граючи в когось, може усвідомити та змодельовати сам процес: особистість ніби «приміряє» на себе і виконує різноманітні ролі, що дають їй можливість проявити себе, певним чином репрезентувати себе соціуму. При цьому ретельна увага приділяється усвідомленню дитиною своїх індивідуальних властивостей для виконання певних доручень, можливостей їх виконання в колективі однолітків. Кожне заняття складається із вступної, основної та заключної частин.

Налагодженню відносин в учнівському колективі у процесі виконання соціальних ролей сприяють певні уміння, які формуються під час проведення занять: вміння слухати, розпочати і підтримувати розмову, ставити запитання, контролювати себе, робити компліменти, звертатися за допомогою, пояснювати свою точку зору, просити пробачення, переконувати і підтримувати інших, допомагати іншим, відстоювати свої права, реагувати на невдачу, розподіляти обов'язки згідно з можливостями та індивідуальними особливостями кожного тощо. Це здійснюється на спеціальних заняттях через моделювання різних ситуацій на підставі їх «програвання».

Питання 2. Особливості забезпечення соціалізації учнів на стадії ранньої трудової підготовки. Професійне самовизначення і самореалізація учнів.

Слід зазначити, що більшість учнів з особливими потребами зазнають істотних труднощів у процесі професійно-трудової підготовки, яка здійснюється у школі, хоча на цій стадії, як ніде, дитина повинна професійно зростати з опорою на свої психофізичні можливості. Основними причинами, які утруднюють професійне орієнтування школярів, визначено наступні: викривлене уявлення дитини про власні можливості; завищена (що

спостерігається частіше) або занижена самооцінка; недостатня або неправильна інформованість про різні професії, умови їх праці; несформованість соціальних мотивів трудової діяльності.

У зв'язку з цим виникає необхідність спеціальної роботи, спрямованої на розвиток можливостей учнів у контексті їх професійної підготовки, що передбачає пошук нових, найбільш оптимальних і ефективних шляхів забезпечення соціалізації дітей через професійно-трудове навчання у спеціальній загальноосвітній школі.

Завданнями цього етапу визначено наступні:

- підвищення ефективності профорієнтаційної роботи на основі надання школярам розгорнутої інформації про коло професій, яких навчають у школі, та вимог, які висуваються до їх виконавців (кваліфікації, найбільш важливих характеристик: предмета, мети, умов, знарядь праці, перспектив працевлаштування);

- підвищення ефективності професійно-трудової діяльності школярів;
- посилення соціальної спрямованості професійно-трудового навчання учнів на основі забезпечення виготовлення соціально значущої продукції;

- формування навичок спільної професійно-трудової діяльності і спілкування у процесі професійно-трудової діяльності (звернення за допомогою, оцінка результатів діяльності тощо).

Спеціальна організація виховного процесу передбачає роботу за **основними змістовими лініями** відповідно до предмета корекційно-розвивального впливу:

- 1) орієнтування дитини щодо майбутньої професії (професії, якої навчають у школі);

- 2) підвищення ефективності професійно-трудової діяльності учнів на основі врахування і розвитку їх можливостей та професійно важливих якостей.

Реалізація поставлених завдань корекційно-розвивальної програми здійснюється на основі використання різних виховних заходів. Зміст програми співвідноситься з визначеним змістом соціалізації на стадії ранньої трудової підготовки. При цьому при організації корекційної роботи особливий акцент робиться на врахування нахилів і можливостей дитини, здійснення індивідуального підходу до кожного учня, забезпечення позитивної та дружньої атмосфери у процесі занять з професійно-трудової підготовки; підвищення в учнів інтересу до професій шкільного спрямування; моральне і матеріальне стимулювання професійно-трудової діяльності на основі оцінювання й висвітлення її результатів, залучення дітей до їх обговорення й аналізу.

Спеціальна програма включає відповідні модулі, на заняттях кожного з них використовуються бесіди і диспути з метою надання учням певної інформації про світ професій (насамперед тих, яких навчають у школі), притаманні їм види праці та конкретні дії, показники успішності; звертається увага на їх відповідність можливостям дітей. Передбачено також і лекції для батьків учнів (*Додаток Т*).

Корекційно-розвивальна програма (модуль 1) спрямовується на надання учням розгорнутої, але доступної інформації про світ професій, яких навчають у школі, їх різноманітність. Це здійснюється завдяки профорієнтаційній роботі, підвищенню її ефективності, яку визначено як результативну складову забезпечення соціалізації на стадії ранньої трудової підготовки у спеціальній школі. Профорієнтаційна робота організовується поетапно з урахуванням змісту програм з трудового навчання, а також особливостей дітей з особливими потребами (*Додаток У*).

Робота (модуль 1) починається з *установки* на значення і необхідність визначення для старшокласників професії. З цією метою використовуються бесіди, які проводяться під час виховних годин у цікавій, доступній формі, з опорою на життєвий досвід дітей, їх знання та уявлення. Даючи учням поради, особливо підкреслюється значення їх поінформованості про світ професій, вказується на необхідність знань про суттєві, найбільш важливі характеристики: не можна вибрати сферу діяльності, не знаючи у ній виду занять.

Актуалізація (відтворення) професійних знань учнів передбачає наявність у них уявлень про різні професії, поступове набуття важливої інформації у процесі бесід, читання літератури, перегляду телепередач, зустрічей з представниками робітничих професій тощо. При цьому учні повинні не тільки самостійно оперувати необхідними знаннями про професії, знати специфіку кожної з них, але й знати, які вимоги до людини ними ставляться, які властивості потрібні для оволодіння цією професією.

Так, наприклад, актуалізація знань учнів під час проведення бесіди на тему: «Важливість професії для кожного з нас» здійснюється за планом на підставі наступних питань (колективне обговорення): Для чого потрібна людині професія? Яка цінність професій для суспільства, громадян країни? Яке значення має професія для вас і вашого життя? Назвіть професії, яких навчають у школі. Яке їх значення для суспільства? Чи цікаві ці професії для вас? Чому? Поясніть свою думку.

Продовження роботи відбувається на спеціальних заняттях, кожне з яких складається із вступної, основної та заключної частин (*Додаток У*).

Формування позитивного ставлення учнів до трудової діяльності та представників робітничих професій, а також набуття певного професійного досвіду відбувається під час екскурсій (на підприємство служби побуту, на швейну фабрику чи ательє, на сільськогосподарський об'єкт, столярну майстерню; об'єкт, де застосовуються малярно-штукатурні роботи тощо).

Корекційно-розвивальна робота передбачає також формування в учнів позитивного ставлення до професій, яких навчають у школі, та розвиток у них необхідних професійних якостей. Це здійснюється як продовження роботи, розпочатої на стадії індивідуалізації у межах добору для учнів профілів професійнотрудового навчання, і відбувається з опорою на вже набутий ними досвід. Під час проведення бесід школярі переконуються, що професії, яких навчають у школі, націлені на конкретні практичні результати і приносять

користь. Школярі отримують ще більш розгорнуту інформацію про ці професії: види діяльності, умови і засоби, знаряддя праці, заробітну платню і можливість додаткового заробітку.

На усвідомлення учнями необхідності подальшого професійного зростання, бажання підвищувати успішність своєї діяльності, робити добрі справи зорієнтовано як бесіди, так і суспільно-корисна праця учнів (у шкільних майстернях: швейних, столярних, слюсарних та штукатурно-малювальних; допомога школі у ремонті тощо), яка є продовженням роботи, започаткованої на стадії інтеграції.

З метою подальшого професійного зростання, розвитку відповідних трудових умінь і навичок, професійно важливих якостей, притаманних професіям, яких навчають у школі, учні також продовжують займатися в гуртках, де вони можуть більш усвідомлено і виважено реалізувати свої трудові вміння, відчувати подальшу зацікавленість до цих професій. За результатами роботи гуртків проводяться творчі конкурси: «Краща швачка», «Золота голка», «Кращий маляр», «Чарівний пензлик», «Золотий майстер» тощо.

Пильну увагу необхідно приділяти виготовленню виробів, які мають *соціальну значущість* і практичне використання у школі та побуті. У цьому зв'язку у столярних майстернях школярі виготовляють кухонні дощечки, подарункові столові набори, скриньки; у швейних майстернях шиють білизну, предмети одягу, інтер'єру і т. ін. Частину цих виробів можна подарувати своїм рідним, друзям, гостям школи. Доброю справою також буде й організація виставок-продажу або ярмарок, де учні (або школа) можуть отримати певні кошти за свою продукцію. Все це школярам надає впевненості, сприяє становленню у них позитивного ставлення до діяльності, бажанню удосконалювати свої професійні навички, вміння та якості, розумінню практичної значущості для життя професійно-трудової підготовки, у тому числі й з професій, яких навчають у школі.

Отже, проблему соціалізації дітей з особливими потребами необхідно розглядати як **основну проблему** спеціальної школи. Загострення багатьох суспільних проблем змушують почати пошук нових, ефективно діючих механізмів соціалізації дитини, її адаптації до інфраструктури, яка миттєво змінюється, соціуму, що передбачає удосконалення методики корекційно-розвивальної і навчально-виховної роботи в умовах спеціального закладу освіти.

На сучасному етапі назріла необхідність **перегляду** системи навчально-виховного процесу в спеціальній школі в плані здійснення соціалізації учнів з інтелектуальними порушеннями, спеціального вивчення психолого-педагогічних умов, педагогічних факторів впливу на особистість дитини, які забезпечать успішність її інтеграційних процесів, а також назріла необхідність розроблення форм і шляхів організації такої роботи в умовах спеціального закладу освіти.

Питання до самоперевірки:

1. Як відбувається використання учнями спеціальної школи власних психологічних особливостей у різних сферах життєдіяльності?
2. Чому так важливе виявлення і використання позитивних індивідуальних особливостей учнів на стадії інтеграції у спеціальній школі?
3. У чому полягає сутність професійного самовизначення і самореалізації учнів в умовах спеціального закладу освіти?
4. Назвіть основні змістові лінії забезпечення соціалізації учнів на стадії інтеграції.
5. Назвіть основні змістові лінії забезпечення соціалізації учнів на стадії ранньої трудової підготовки.
6. Як впливає проведення професійно-ділових ігор на розвиток умінь учнів правильно визначати майбутню професію?
7. У чому полягають перші професійні досягнення школярів з особливими потребами?

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 4

НАПРЯМИ ОПТИМІЗАЦІЇ КОРЕКЦІЙНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ У СПЕЦІАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ ОСВІТИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ УЧНІВ ІЗ ПСИХОФІЗИЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

Тема 7. Підвищення ефективності соціалізації учнів з особливими освітніми потребами у спеціальному закладі освіти. Забезпечення розвитку і соціалізації дитини з особливими потребами в умовах сім'ї

1. Підвищення ефективності процесу адаптації учнів.
2. Посилення процесу індивідуалізації учнів.
3. Сприяння інтеграції учнів.
4. Удосконалення соціалізації учнів у процесі професійної підготовки.
5. Практичні рекомендації щодо забезпечення розвитку і соціалізації дітей в умовах сім'ї.
6. Пам'ятки для батьків щодо соціалізації їх дітей на різних стадіях.

Рекомендована література:

Основна:

1. Набока О. Г., Тат'янчикова І. В. Спеціальна освіта: сучасні підходи до підготовки фахівців для навчання дітей з особливими освітніми потребами // Фізико-математична освіта. 27(1), 2021. С. 76-81.
2. Соціальна і життєва практика дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах навчально-реабілітаційних центрів: практико-зорієнтований посібник / За ред. І.Г.Єрмакова, К.С.Тороп, К.В.Рейди. Дніпро: «Інновація», 2018. 382с.
3. Тат'янчикова І. В. Соціалізація дитини з вадами розвитку: теорія, досвід, технології: монографія / І.В. Тат'янчикова. Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2017. 457с.

4. Тат'янчикова І.В. Соціалізація дитини з особливими освітніми потребами: поради педагогам та батькам: методичні рекомендації педагогам спеціальних закладів освіти та батькам, які виховують дитину з особливими потребами / І.В.Тат'янчикова. Слов'янськ: Видавництво Б.І.Маторіна, 2020. 161с.

5. Тат'янчикова І., Ширіна А. Сходінками інклюзивної освіти: науково-методичний посібник / І.Тат'янчикова, А.Ширіна. Слов'янськ: Видавництво Б.І. Маторіна, 2021. 59с.

Додаткова:

1. Висоцька А. М. Організація позакласної виховної роботи в спеціальних навчальних закладах для дітей з розумовою відсталістю (5-10 класи) : метод. рек. / А. М. Висоцька. К.: ВГСПО «Нац. Асамблея інвалідів України», 2012. 106 с.

2. Кравченко Т.В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи: монографія / Т.В. Кравченко // Інститут проблем виховання АПН України.К.: Фенікс,2009.416 с.

3. Москаленко В. В. Соціалізація личности / В. В. Москаленко. К.: Вища шк., 1986. 200 с.

4. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія. Підручник: у 2 кн. / Л. Е. Орбан-Лембрик. Чернівці: Книги-XXI, 2010. Кн. 1. 2010. 464 с.

5. Соціалізація особистості школяра/ За ред. Л.Є.Орбан. Івано-Франківськ, 1996. 68с.

6. Тат'янчикова І. В. Соціалізація дітей з порушеннями інтелектуального розвитку: монографія / І. В. Тат'янчикова. Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2015. 381с.

Питання 1. Підвищення ефективності процесу адаптації учнів

Провідною діяльністю у школяра є учіння, а умовою засвоєння цієї діяльності, становлення особистості та розвитку у цілому є навчання, виховання і спілкування. У процесі їх здійснення дитина засвоює соціальний досвід, який перетворюється в особисті надбання, і таким чином, вона соціалізується. При цьому засобом соціалізації учнів стає різноманітна за змістом та формами організації діяльність школи, яка створює умови забезпечення її вихованцям можливості самостійно розв'язувати низку проблем: побутових, комунікативних, освітніх. Зусилля педагогів мають бути спрямовані на розширення моделей соціальної поведінки школярів через включення їх в індивідуальну та колективну діяльність, способів взаємодії, які уможливають збагачення соціального досвіду у дитини і стають для неї зразками соціальної поведінки.

Головною педагогічною ідеєю в спеціальному закладі освіти повинне стати створення єдиної системи виховних впливів на дітей з метою їх соціалізації. Це стає можливим за умови, що навчання, виховання і корекційний

розвиток учнів складають єдиний педагогічний процес, що здійснюється за участю всього педагогічного колективу, який розуміє важливість дотримання єдиних вимог до суті та використання складових педагогічного процесу, спрямованого на підвищення ефективності соціалізації школярів.

Забезпечуючи соціалізацію учнів, педагоги мають виходити з найважливіших положень психолого-педагогічної науки про те, що дитина – особистість, становлення якої відбувається шляхом культурного зростання в процесі соціалізації на основі розвитку її потенційних можливостей; ефективність соціалізації визначається здатністю дитини до подальшої самореалізації та саморозвитку; дитина – особистість, яка здатна до самостійної життєдіяльності.

Основою реалізації цих важливих положень є спеціальна організація педагогічного процесу, спрямованого на підвищення успішності соціалізації дітей з інтелектуальними порушеннями на кожній з її стадій в умовах спеціальної загальноосвітньої школи. Педагогічна робота у зазначеному плані *передбачає*:

- 1) підвищення ефективності процесу адаптації учнів;
- 2) посилення процесу індивідуалізації учнів;
- 3) сприяння інтеграції учнів;
- 4) удосконалення соціалізації учнів у процесі професійної підготовки.

Підвищення ефективності процесу адаптації учнів

Початок навчання у школі – один із значущих і найскладніших етапів у житті кожної дитини, період її якісної зміни. Особливого значення набуває цей період для дитини з інтелектуальними вадами. Головна особливість розвитку особистості в молодшому шкільному віці полягає у зміні соціальної позиції: дитина приступає до систематичного навчання, стає членом шкільного і класного колективу, на новий рівень виходить її спілкування з дорослими. Саме у школі учень вперше потрапляє в нову ситуацію, коли його діяльність починає соціально оцінюватися. Молодший школяр повинен навчитися відповідати встановленим для цього віку певним нормам не тільки читання, письма, рахунку, але й правилам соціальної поведінки, стосунків з оточуючими. Все це викликає у нього значні труднощі, причину яких учень не завжди здатний зрозуміти, тому відповідає на них своєрідними емоційними реакціями – гнівом, страхом, образою, конфліктністю з однолітками і педагогами, замкнутістю та відгородженістю. І якщо прогалини у знаннях можна подолати, то психологічні порушення, що виникають у цьому віці, можуть мати стійкий характер і важко піддаватися корекції. При цьому негативний вплив минулого досвіду, особливо у період адаптації до умов навчання у школі, формує певні стереотипи поведінки, що в подальшому утруднює або зовсім гальмує процес соціалізації дитини.

Ось чому дитина у цей відповідальний в її житті період потребує суттєвої допомоги як з боку педагогів, так і з боку батьків. Для підвищення адаптованості дітей необхідним є створення у спеціальному закладі освіти

адаптаційного середовища, тобто такої сфери спільної діяльності учнів, їх батьків та педагогів, в якій між ними та освітніми системами починають діяти певні зв'язки і відносини, що забезпечують реалізацію особистих і соціальних цілей, розвиток комунікативних навичок дитини.

При цьому педагоги в якості пріоритетних мають ставити *завдання*, які супроводжують процес адаптації школярів:

- полегшити процес адаптації, зробивши його за можливістю безболісним для учня, його батьків та вчителя;
- створити доброзичливу атмосферу, спрямовану на успішну реалізацію відносин: вчитель – учень, вчитель – батьки, учень – учень;
- навчити школяра розуміти і брати на себе відповідальність за успішність свого навчання;
- здійснювати корекційно-розвивальну роботу, запроваджувати індивідуально-диференційований підхід до дитини, керуючись її інтересами.

Результати вивчення адаптованості учнів стали основою для розроблення системи корекційно-виховної роботи на стадії адаптації.

Педагогічний вплив на дитину здійснюється **за основними змістовими лініями**:

- формування в учнів знань про соціальні норми і цінності, правила поведінки і спілкування; навичок і вмінь соціальної поведінки;
- послаблення або усунення тривожності та агресивності.

При формуванні у дітей навичок соціальної поведінки особливу увагу слід приділяти наступним умінням: адекватно поводити себе серед людей, у різних суспільних місцях; дотримуватися етичних норм поведінки у різноманітних ситуаціях; давати оцінку різним проявам поведінки; критично ставитись до своїх негативних вчинків; проявляти організованість і витримку стосовно своїх бажань; йти на поступки іншим; знаходити позитивне розв'язання певних проблем. Роботу можна проводити відповідно до запропонованої нами корекційно-розвивальної програми щодо формування соціальної поведінки.

Оптимізація стосунків у класному колективі передбачає насамперед формування в учнів здатності спілкуватися. У зв'язку з цим доцільно проводити з ними відповідну роз'яснювальну роботу, спрямовану на організацію й налагодження міжособистісних стосунків та їх підтримки.

Особливу увагу слід приділяти формуванню навичок спілкування. Доречним є використання підходів, визначених І.Матющенко, згідно з якими слід розвивати такі навички спілкування: вітатися, вести бесіду, досягати бажаного результату, прощатися; обмінюватися інформацією, думками, емоціями; сприймати та розуміти одне одного; організовувати взаємодію, узгоджувати свої дії, розподіляти функції, впливати на іншого.

Робота має передбачати й оволодіння школярами певними вміннями: слухати і розуміти мовлення та стан співрозмовника; активно спілкуватися, вести діалог на різні теми (щодо шкільного життя, різних особисто значущих подій); спілкуватися на емоційному рівні, бачити позитивне в іншій особі.

Роботу можна проводити відповідно до запропонованої корекційно-розвивальної програми щодо формування правил успішного спілкування.

Особливого значення у забезпеченні ефективності адаптації школярів з особливими потребами набуває створення у спеціальному навчальному закладі (у класі, школі, групі однолітків) *ситуації успіху*. Під ситуацією успіху розуміється цілеспрямоване використання психолого-педагогічних прийомів, які сприяють усвідомленому включенню кожної дитини в активну діяльність відповідно до її індивідуальних можливостей, що забезпечує позитивне емоційне настроювання учня на виконання певних завдань і адекватне сприйняття результатів своєї діяльності. Ситуація успіху має розглядатися як норма повноцінного життя, як основний показник соціального і психічного стану кожного учня. Це стає особливо важливим для дитини з вадами інтелектуального розвитку, якій притаманні невпевненість у своїх силах, низька самооцінка, недостатнє розуміння і визначення своєї соціальної гідності. Для цього необхідним стає виявлення в учнів індивідуально-психологічних особливостей, запровадження діяльності, яка буде орієнтована на їх успішну самореалізацію. Суттєвими показниками дезадаптованості учнів, є наявність у них тривожності та агресивності. Тому педагогічний вплив передбачає послаблення або усунення тривожності та агресивності.

Основними завданнями такої роботи мають бути наступні:

- сприяння успішності дитини у школі;
- виховання правильного ставлення до результатів своєї діяльності, вміння адекватно їх оцінювати, спокійно реагувати на свої невдачі та помилки;
- формування правильного ставлення до результатів діяльності інших дітей;
- розширення і збагачення навичок спілкування з дорослими і однолітками, виховання адекватного ставлення до оцінок і поглядів інших людей.

Корекційно-виховна робота, спрямована на послаблення (усунення) *тривожності* у дітей, може передбачати: зняття м'язевої напруги, розвиток умінь саморегуляції, підвищення самооцінки дитини, розвиток навичок правильного спілкування, роботу щодо усунення страхів, збагачення досвіду успішної поведінки (роботу можна проводити відповідно до запропонованої нами програми усунення тривожності).

Педагогам потрібно запам'ятати, що спеціальна школа повинна залишатися сферою оцінювання, яка щадить дитину. Їй передусім необхідна моральна і емоційна підтримка. Дитину потрібно хвалити саме тоді, коли вона щось робить. Не треба порівнювати результати її діяльності з певним еталоном (вимогами шкільної програми; досягненнями інших, більш успішних, учнів), що лише травмує дитину. Порівнювати її потрібно тільки з нею самою і хвалити тільки за одне: покращення власних результатів.

На адаптованість дитини до школи суттєво впливає *агресивність*, яка утруднює процес її включення в діяльність, впливає на успішність навчання і поведінки, ускладнює міжособистісні стосунки. У цьому зв'язку є доцільним говорити про необхідність проведення спеціальної роботи і визначення оптимальних шляхів усунення в учнів агресивності.

Основними завданнями корекційно-виховного впливу, спрямованого на зниження у школярів агресивності, мають бути наступні:

- створення в учнів відчуття безпеки, недостатність якої є однією з причин агресивної поведінки;
- формування у дітей позитивного ставлення до самих себе, яке пов'язане із задоволенням потреби у визнанні та оцінці іншими;
- формування в учнів уміння налагоджувати дружні відносини з однолітками, що спрямоване на усунення відчуття самотності та ізоляції в колективі;
- формування у школярів уміння ставити цілі, проявляти зацікавленість та ініціативу до певної діяльності;
- формування в учнів уміння позитивного розв'язання конфліктних ситуацій.

При цьому дуже важливим стає «входження» агресивних дітей у спільну діяльність з іншими дітьми на основі їх зацікавленості результатами і процесом такої діяльності. Педагог повинен допомогти кожному учню знайти своє місце в колективі однолітків, задовольняючи потреби дитини через визнання її прав і можливостей, що тим самим веде до «затухання» проявів агресивності. Необхідно пам'ятати, що коригування агресивної поведінки учнів напряду залежить від зростання позитивних моментів у їхніх справах.

Корекційно-розвивальна програма, спрямована на послаблення агресивності у дітей, має включати: зняття м'язової та емоційної напруги; формування навичок неконфліктної поведінки і адекватних реакцій на різні події та відносини; виконання спеціальних вправ на розвиток самоконтролю, самоорганізації, вміння планувати свої дії; «обігравання» проблемних і конфліктних ситуацій, знаходження правильних шляхів виходу з них; використання сюжетно-рольових ігор з виконанням різних ролей: позитивних і негативних; усунення причин агресії та певних страхів. Роботу можна проводити відповідно до запропонованої корекційно-розвивальної програми щодо зниження агресивності.

Крім того, для попередження проявів агресивності у дітей та запобігання конфліктним ситуаціям у школі рекомендуються вправи: «Коробок з пропозиціями» і «Зошит досягнень». Так, у першій вправі учні дають свої пропозиції щодо правильної поведінки у різних місцях, ситуаціях і кидають їх у коробок. Список правил можна переписати на аркуш і вклеїти в щоденник. Коробок можна поставити у класі та через деякий час здійснювати обговорення всіх пропозицій, яких надали учні. У вправі «Зошит досягнень» увага фіксується на позитивних досягненнях кожного учня. Діти у себе в зошитах відмічають не тільки важливі події протягом року (місяця, тижня), а і невеликі успіхи у своїй діяльності. Робиться наголос на наступні запитання: «Що мені допомогло у досягненні цього успіху?», «Хто мені допоміг?», «У чому мої здібності більш розвинені?». Доцільно також здійснювати, сумісно з дітьми, схильними до агресії, підготовку і проведення різноманітних позакласних заходів. У процесі такої роботи в учнів з'являється можливість самореалізації, до уваги беруться їх різні інтереси і бажання, претензії на лідерство, що потребує дотримання певних правил поведінки.

Педагоги основну увагу мають зосередити на формуванні навичок, які допоможуть дітям самостійно вирішувати конфлікти, «гасити» прояви агресивної поведінки. Це насамперед розвиток співчуття, навичок адекватного спілкування; оцінювання вчинків, а не особистості; висловлювання своїх поглядів; усунення боротьби за владу, певного домінування; вміння керувати своїми емоціями; готовність до самостійного вирішення конфліктів. Отже, проведення зі школярами корекційно-виховної роботи у зазначеному плані сприятиме їх адаптації до умов школи і самостійної життєдіяльності та забезпечить комфортне перебування на наступній стадії соціалізації – індивідуалізації.

Питання 2. Посилення процесу індивідуалізації учнів

Стадія індивідуалізації процесу соціалізації пов'язана зі вступом дитини з особливими потребами у підлітковий вік, який характеризується наявністю суперечливих тенденцій соціального й особистісного в її розвитку.

Головним стає вихід учня на якісно нову соціальну позицію, в якій відбувається становлення свідомого ставлення до себе як до члена суспільства, усвідомлення себе особистістю, починає формуватися соціальна свідомість, уявлення і переконання щодо людських відносин. Все це, безумовно, впливає на перебіг соціалізації підлітка. Усвідомлення залежить від досвіду особистості, тобто є важливою умовою набуття досвіду. При цьому усвідомленість діяльності учня – передумова його самостійності, використання набутих знань, умінь і навичок на практиці. Ось чому стає необхідним створення певних умов, під впливом яких дитина змогла б поглянути на себе, на свої особливості очима інших, оскільки самосвідомість спочатку виникає як колективне усвідомлення себе і тільки потім – як усвідомлення свого «Я».

Слід зазначити, що усвідомлення підлітком свого місця серед інших людей, можливостей повноцінного існування в групі однолітків, сприяє соціалізації дитини і дуже сильно впливає на подальше життя, її психічний розвиток і становлення особистості. У зв'язку з цим виникає необхідність здійснення корекційної роботи, визначення засобів такого впливу в умовах спеціального навчального закладу, головним завданням якого має стати забезпечення соціального розвитку дитини, враховуючи її індивідуальні особливості та можливості. Ця робота представляє одну із найслабкіших ланок корекційно-розвивального впливу на стадії індивідуалізації в умовах спеціальної загальноосвітньої школи.

Основними змістовими лініями корекційно-виховної роботи мають бути наступні:

- формування в учнів адекватної самооцінки та самосвідомості; усвідомлення та розвиток своїх якостей та можливостей;
- добір профілів професійно-трудового навчання, відповідних особливостям та можливостям розвитку дітей.

В якості пріоритетних педагоги повинні ставити *завдання*, які спрямовані на підвищення передусім самооцінки учнів: оцінювати не особистість школяра, а його поведінку, вчинки, тобто те, що можна виправити; ставитись з повагою до кожної дитини, сприймати її такою, якою вона є; пред'являти адекватні, посилені вимоги до учнів; створювати ситуацію успіху під час діяльності підлітків; підтримувати самостійність і власні уміння кожного учня, як важливі складові підвищення самооцінки.

При формуванні в учнів адекватної самооцінки необхідно дотримуватися таких *рекомендацій*:

- здійснення індивідуального підходу до кожного учня;
- використання системи підтримки, заохочень, похвали, що особливо стосується дітей із заниженою самооцінкою;
- порівнювати і оцінювати діяльність дітей, які мають приблизно однакові здібності і можливості, але досягають кращих результатів через різне ставлення до певної діяльності;
- запропонувати учням із заниженою самооцінкою, невпевненим у собі, допомагати дітям, які мають більш високі результати;
- практикувати самостійне оцінювання учнями різних завдань перед тим, як це зробить вчитель, з наступним обговоренням, якщо результати оцінювання не збігаються.

Необхідно дотримуватися й певних вимог щодо формування адекватної самооцінки у школярів: конструктивна критика і заслужена похвала; повага і увага до учнів; надання їм особистої території – дитина повинна сама обирати свої захоплення, дозвілля і друзів.

Сприяння індивідуалізації учнів з інтелектуальними порушеннями також має передбачати оволодіння ними й певними вміннями, на формування яких педагог мусить звернути особливу *увагу*:

- визначати свої індивідуальні особливості з подальшим поясненням, що заважає позитивному сприйняттю себе;
- змінити ставлення учня до себе, формувати в нього вміння визначати свої певні достоїнства, досягнення, невеличкі успіхи (які можна записувати у щоденник своїх досягнень);
- перестати порівнювати себе з іншими, більш успішними учнями, позитивно оцінювати себе за кожну, хоча й невеличку, перемогу;
- розвивати свої здібності та інтереси, прагнути до їх удосконалення і втілення.

Корекційно-розвивальна робота, спрямована на формування самосвідомості та самооцінки у дітей, має включати: створення у навчально-виховному процесі школи ситуацій, забезпечення діяльності, які потребують конкретної оцінки ними своїх дій і критичного до них підходу; створення ситуації успіху у процесі певної діяльності; актуалізацію потенційних можливостей кожного учня (роботу можна проводити відповідно до запропонованої програми).

Особливого значення на стадії індивідуалізації набуває визначення для учнів *профілів* професійно-трудового навчання. Добір профілів має передбачати

передусім вивчення їх індивідуально-психологічних особливостей та психофізичних можливостей. Між тим, цьому все ще приділяється недостатньо уваги, часто спостерігається традиціоналізм, який проявляється в орієнтації спеціальних шкіл на звичні для РВ дітей професії, хоча вони нерідко далекі від їх реальних можливостей і бажань. Тому цей напрям роботи потребує особливої уваги і посилення, сучасної організації допрофесійної підготовки учнів на стадії індивідуалізації в умовах спеціального навчального закладу.

Основними завданнями корекційно-виховного впливу мають бути: усвідомлення учнями значущості професії, якої навчають у школі, відповідних знань, умінь і навичок для їх подальшої практичної діяльності; формування у дітей позитивного ставлення до трудової діяльності, яка здійснюється у школі.

Роботу необхідно здійснювати окремо: з учнями, їх батьками і педагогами.

Робота з учнями передбачає наступні *напрями*:

- спільне з кожним учнем визначення профілю професії, якої навчають у школі, з урахуванням його особливостей і можливостей з наступними обговореннями і аргументацією;
- розгляд професій, які відповідають визначеному профілю, пошук їх можливих спеціальностей;
- розгляд видів праці і дій, притаманних визначеному профілю професії, розкриття можливостей професійного зростання та працевлаштування.

Робота може проводитися під час спілкування з учнями за допомогою бесід і лекцій. Доцільним є також використання профорієнтаційних ігор, профконсультацій; проведення анкетування, тестування з подальшим обговоренням їх результатів; випуск інформаційних бюлетенів, рекламних листів про професії, стінгазет, оформлення куточка «Професії, яких навчають у школі» тощо.

Увагу батьків необхідно звертати передусім на професії, яких навчають у школі, обговорювати доцільність їх визначення для дитини з урахуванням її особливостей, а також можливостей і бажань. Батьки мають приймати участь у визначенні профілю для своєї дитини. З цією метою проводяться з ними батьківські збори, лекції, а також індивідуальні бесіди.

Педагоги при доборі учням профілю професійно-трудового навчання мають виявляти і враховувати інтерес учнів до певних навчальних предметів, вести контроль їх успішності, організовувати відповідні професійні проби, виходячи з нахилів, бажань і можливостей дитини. Доцільно також проводити екскурсії на підприємства, діяльність яких відповідає профілям професій, яких навчають у школі; організовувати зустрічі з представниками робітничих професій, професіоналами своєї справи. Робота може здійснюватися відповідно до запропонованої нами корекційно-розвивальної програми щодо добору профілів професійно-трудового навчання.

Отже, спеціальний педагогічний вплив на дітей з особливими потребами у зазначеному плані на стадії індивідуалізації сприятиме адекватному усвідомленню ними свого «Я», своїх особливостей і можливостей, що є

основою для оптимального їх використання і розвитку на наступній стадії соціалізації – інтеграції.

Питання 3. Сприяння інтеграції учнів

Процес соціалізації набуває особливої значущості на стадії інтеграції, оскільки показником ефективності корекційної роботи вважається соціальна інтеграція – «... повне, рівноправне включення особистості в усі необхідні сфери життя соціуму, гідний соціальний статус, досягнення можливості повноцінного незалежного життя і самореалізації у суспільстві» [3, с.32].

Люди з вадами розвитку при відповідних умовах можуть засвоїти соціально значущі навички і стереотипи поведінки, які є необхідними для адекватного соціального існування, поряд з іншими членами соціуму, відповідно до своїх особливих потреб і можливостей. У цьому зв'язку спеціальна школа повинна переносити акцент у навчанні та вихованні на розвиток особистості дитини, вивчення її можливостей і умов індивідуального розвитку, умов саморозкриття й самореалізації на різних етапах її життєдіяльності. Від сучасного випускника вимагається осмислено діяти в ситуації життєвого вибору, свідомо ставити перед собою завдання, спрямовані на досягнення власної мети, діяти активно в усіх життєвих сферах.

Найпродуктивніше життєвий досвід засвоюється в підлітковому віці, що співвідноситься зі стадією інтеграції, і недооцінка цього періоду в подальшому не компенсується. Саме тому відповідальність за створення особливих умов розвитку і навчання дітей з інтелектуальною недостатністю насамперед бере на себе спеціальний заклад освіти, головним завданням якого є забезпечення розвитку дитини та опанування певними видами діяльності, враховуючи її індивідуальні властивості.

Педагоги мають зрозуміти, що *інтеграція – це шлях дитини в реальне життя*. Це звичне життя в нормально організованому середовищі. При цьому інтеграцію не слід розуміти як включення дитини з особливими потребами в певну групу однолітків, яка духовно не готова її прийняти. Інтегративність безпосередньо пов'язана з визначенням шляхів і можливостей реалізації кожного учня в цій групі та передбачає взаємне пристосування дитини і групи, один до одного.

Завдання педагогів якраз полягає у тому, щоб допомогти кожній дитині знайти своє місце згідно зі своїми індивідуальними особливостями в групі, в якій вона перебуває. Відтак, повноцінна допомога розглядається в контексті комплексної психолого-педагогічної роботи, спрямованої на створення такого середовища життя й активності, яке найкращим чином сприятиме використанню дитиною її здібностей, нахилів і можливостей в умовах школи, в колективі однолітків. Причому, чим раніше вона отримає цю допомогу, почне активно діяти в адекватно організованому середовищі, тим кращими будуть результати її подальшого розвитку. Основна увага педагогів має зосереджуватися не тільки на зоні найближчого розвитку дитини, але й на

наступних, більш віддалених, її перспективах. Тому завдання педагогів вбачається у побудові кожній дитині маршруту в певне товариство, яке готове її прийняти і найбільш відповідає її розвитку.

Отже, **основними змістовими лініями** корекційно-виховної роботи мають бути наступні:

- використання та розвиток особливостей та можливостей дітей у позакласній роботі (у вільний час, при організації дозвілля, під час відвідування гуртків);
- добір та сприяння виконанню учнями різноманітних соціальних ролей з урахуванням їх особливостей, соціально-психологічних якостей, необхідних для функціонування у соціальній групі.

Необхідно пам'ятати, що певна група є найважливішим фактором соціалізації особистості підлітка. Саме в колективі однолітків засвоюється більшість соціальних ролей, пізнаються «премудрості» суспільного життя, про які не розповідають вчителі та батьки, відбувається знайомство з багатьма моральними нормами і естетичними принципами дорослого життя. Тому головним стає інтегрування дитини в колектив, який успішно розвивається і діяльність якого спрямована на її адекватне соціальне зростання.

У цьому зв'язку доцільним є визначення умов, які впливають на успішність розвитку колективу учнів, з урахуванням інтересів і можливостей дітей: всі члени колективу мають бути включені в активну діяльність, спрямовану на позитивний результат, який вони повинні бачити і усвідомлювати; необхідно систематично роз'яснювати мету і завдання такої діяльності, найважливішим з яких є засвоєння моральних норм життя в колективі; діяльність учнівського колективу має бути суспільно значущою, що створює певні перспективи, сприяє розвитку здібностей і можливостей дітей, усвідомленню ними своєї гідності, віри у себе.

Оскільки реалізації цих умов найбільш сприяє *гурткова робота*, у процесі якої здійснюється використання та розвиток психофізичних можливостей і здібностей учнів, можна запропонувати певні *рекомендації* щодо її поліпшення. Організація гурткової роботи, яка проводиться у спеціальній школі, розв'язує завдання всебічного розвитку дітей, допомагає їм посісти гідне місце в колективі однолітків, визначити для себе певні перспективи. Найбільш результативною гурткова робота може стати саме для підлітків (учнів 5-7 класів), оскільки це той період, коли чітко визначаються інтереси і нахили школярів, виникає потреба в колективній взаємодії. Гуртки можуть бути найрізноманітнішими, але дітей в першу чергу необхідно залучати до таких, заняття в яких їм допоможуть в опануванні певної діяльності. Це передусім гуртки, спрямовані на поглиблення і удосконалення трудових умінь і навичок. Бажано, щоб напрям роботи гуртка співпадав зі змістом визначеного для учня профілю професійно-трудового навчання.

Організація гурткової роботи передбачає дотримання *наступних вимог*:

- ретельно підходити до комплектації гуртків (добровільність вибору учнями напряму роботи гуртка відповідно до своїх нахилів і здібностей, залучати до роботи в гуртках якомога більше школярів);

- здійснювати індивідуальний підхід до кожного учня; спиратися на самостійну творчу ініціативу дітей, враховувати їх бажання;
- робити акцент на суспільно-корисну спрямованість робіт, які виконуються;
- дотримуватись вимог щодо емоційної забарвленості та різноманітності гурткових занять;
- робота гуртків повинна здійснюватися у другій половині дня, не раніше, як через 2-3 години після закінчення шкільних занять;
- необхідним є час для відпочинку, тобто у роботі гуртка рекомендується зробити перерву, навіть тоді, якщо вже підготовлені домашні завдання;
- бажано не проводити роботу гуртка у вечірні години;
- кількість членів одного гуртка має бути оптимальною для можливості здійснення до кожного учня індивідуального підходу.

Між тим, найбільш важливим стає завдання комплектації гуртків, яку необхідно проводити тільки на основі глибокого аналізу можливостей дітей. Педагогічний колектив повинен дуже тактовно допомогти учню обрати саме той гурток, в якому можуть найбільш повно розкритися його здібності та проявитися певні нахили. Особливого значення набуває також систематичне інформування всіх учнів школи про роботу різних гуртків. Це можуть бути тематичні заходи, які організують і проводять члени гуртків; звіти про їх роботу; виставки виробів, виготовлених учасниками гуртків; конкурси з виготовлення різних корисних речей: іграшок, виробів із тканини, паперу, природних матеріалів. Все це сприяє бажанню дитини і надалі займатися в певному гуртку, удосконалювати набуті вміння і навички; підвищує загальний рівень її самооцінки, сприяє налагодженню міжособистісних стосунків з однолітками і укріпленню позицій школяра в колективі. Роботу можна проводити відповідно до запропонованої корекційно-розвивальної програми використання та розвитку особливостей і можливостей учнів у позакласний час.

У процесі соціалізації особливого значення набуває виконання дитиною різноманітних соціальних ролей, які вона ніби «приміряє» на себе, що дає їй змогу проявити себе, тобто певним чином репрезентувати себе соціуму. При цьому успішність виконання школярами ролей значною мірою визначається соціальною ситуацією їх розвитку. Встановлено, що учні зазнають певних труднощів, пов'язаних із засвоєнням *соціальних ролей*, а тому потребують суттєвої допомоги з боку педагогів. Вони повинні підібрати кожному учню певне доручення, ту соціальну роль, яка відповідає його індивідуальним особливостям і можливостям, виконання якої сприятиме прийняттю дитиною групою однолітків, полегшить її інтегрування в їх колектив.

Робота, спрямована на забезпечення адекватного виконання учнями соціальних ролей (певних доручень), здійснюється на основі спеціально розроблених занять з використанням бесід, різноманітних вправ, соціально-рольових ігор; розгляду та аналізу певних соціальних ситуацій. Може бути рекомендована запропонована нами корекційно-розвивальна програма оптимізації виконання учнями соціальних ролей.

Отже, проведення зі школярами з особливими потребами роботи на стадії інтеграції у зазначеному плані сприятиме адекватному використанню ними своїх індивідуальних особливостей і можливостей у позакласний час, а також при опануванні профілів професійно-трудового навчання у школі, що набуває особливої значущості на стадії ранньої трудової підготовки.

Питання 4. Удосконалення соціалізації учнів у процесі професійної підготовки

Соціалізація учнів з інтелектуальними порушеннями стає особливо значущою на стадії ранньої трудової підготовки. На перший план виходить орієнтування старшокласників щодо майбутньої професії відповідно до їх здібностей і можливостей, формування в них професійно важливих якостей і трудових вмінь та навичок, спрямованих на підвищення успішності професійно-трудової підготовки, насамперед з професій, яких навчають у школі.

Утім, у системі професійно-трудового навчання учнів з інтелектуальними порушеннями чітко простежуються *протиріччя*, які гальмують їхню подальшу професійну соціалізацію. Це протиріччя між:

- організацією шкільної професійно-трудової підготовки і сучасними соціально-економічними умовами у суспільстві, які утруднюють подальше працевлаштування випускників;
- підвищеними кваліфікаційними вимогами до підготовки спеціалістів і особливостями розумового і психофізичного розвитку учнів, які ускладнюють оволодіння ними, навіть доступними за своїми можливостями, професіями;
- обмеженою кількістю професій, за якими можуть бути працевлаштовані випускники з особливими потребами, і ще меншою їх кількістю, за якою можна здійснювати професійно-трудова підготовка в умовах спеціальної школи.

Невирішеність зазначених протиріч ускладнює професійне орієнтування учнів і провокує суттєві труднощі, на які в першу чергу мають звернути увагу педагоги: нестійкі професійні інтереси, їх зміна; випадкові мотиви визначення професії; відсутність аналізу своїх можливостей при визначенні майбутньої професії, невпевненість у своїх силах; слабкі, незрілі уявлення про особливості та зміст профілю професійно-трудового навчання і професії, якої навчають у школі.

Виявлено, що зазначені труднощі обумовлюються *недостатньою корекційно-розвивальною роботою* передусім на стадіях індивідуалізації та інтеграції, а також на стадії ранньої трудової підготовки в умовах спеціальної загальноосвітньої школи, що потребує її посилення і удосконалення.

Спеціальний педагогічний вплив на стадії ранньої трудової підготовки передбачає роботу **за основними змістовими лініями**:

- орієнтування дитини щодо майбутньої професії (професії, якої навчають у школі);

– підвищення ефективності професійно-трудової діяльності учнів на основі врахування і розвитку їх можливостей та професійно важливих якостей.

При цьому особливої уваги потребує посилення *профорієнтаційної роботи*, яка здійснюється у школі. Профорієнтаційний процес повинен включати *наступні напрями*:

– професійна діагностика учнів з наступним аналізом їх нахилів, здібностей, особливостей і можливостей щодо обрання професій, які пропонує спеціальна школа. Ця робота має здійснюватись в контексті добору для учнів профілів професійно-трудового навчання на стадії індивідуалізації;

– підвищення рівня мотивації учнів до визначення професій, яких навчають у школі, формування до них позитивного ставлення. Ця робота має здійснюватись через опанування учнями визначених профілів на стадії інтеграції;

– отримання більш повної та якісної інформації про ринок праці, особливості працевлаштування, професійні вимоги щодо можливостей і здібностей школярів, шляхи підвищення успішності їх професійно-трудової діяльності, визначення перспектив професійного зростання старшокласників, набуття досвіду виробничої практики через взаємодію з професійними навчальними закладами. Ця робота повинна здійснюватись на стадії ранньої трудової підготовки.

При цьому особливого значення набуває всебічне вивчення учня, визначення його властивостей, які мають відповідати вимогам певної професії. Встановлення цієї відповідності здійснюється лише за умови систематичного і довготривалого вивчення кожного школяра з метою його професійного орієнтування. Педагогам потрібно мати уявлення про загальні основи профорієнтаційної роботи у спеціальному навчальному закладі, володіти методами діагностики особливостей дитини, розумітися на вікових етапах розвитку особистості. При визначенні професії для учня повинні враховуватися всі підструктури особистості: її спрямованість, здібності, характер, темперамент. Лише на основі нахилів учня, здібностей, позитивних якостей характеру вчитель може робити висновки щодо адекватності професійного визначення школярем.

Для підвищення ефективності профорієнтації старшокласників необхідно поєднувати їх навчальну роботу зі спеціально організованими цілеспрямованими позакласними заходами. Так, доцільно проводити зустрічі з працівниками підприємств, представниками робітничих професій (наприклад, малярної, столярної, слюсарної, швейної справи) з метою надання учням можливості поспілкуватися з ними. Необхідним є також розширення та вдосконалення професійних знань учнів у галузі виробничої сфери: ознайомлення з технічними засобами виробництва, особливостями трудових операцій і поведінкою робітника, користю і важливістю професії для суспільства, попитом і перспективами на ринку праці, а також моральним і матеріальним стимулом. У цьому зв'язку проводяться й диспути за участю представників робітничих професій, спеціалістів професійно-трудових ліцеїв,

вчителів професійно-трудової підготовки і батьків учнів (наприклад, диспут на тему: «Чи потрібні професійні знання, щоб бути майстром своєї справи?») з метою визначення розуміння учнями значущості професійних знань для самореалізації в певній професії.

Особливу увагу необхідно звертати на організацію зустрічей з представниками професійно-трудових навчальних закладів. Це стосується передусім дітей, які не бачать себе у професії, якої навчають у школі. Слід зазначити, що цей напрям профорієнтаційної роботи потребує суттєвого перегляду і посилення. Необхідно проводити інформування старшокласників про професійні заклади освіти, які знаходяться у найближчому до школи оточенні та мають відповідний профіль трудового навчання. Доцільним є урахування виробничих потреб регіону, попиту на ринку праці з тим, щоб спрямувати дітей на набуття подальшої професійної освіти за межами спеціальної школи. У цьому зв'язку учням потрібно дати інформацію про навчальний заклад: визначення профілів його професійного навчання; освітній процес; виховні, розважальні та спортивні заходи; надання стипендії (матеріальної допомоги) та умови проживання; перспективи працевлаштування і професійного зростання, підвищення кваліфікації. У рамках цієї програми можуть бути передбачені й відвідування учнями «Дня відкритих дверей» у професійно-трудоному ліцеї, а також проведення занять в умовах виробничої діяльності на базі цього закладу. Це сприятиме підвищенню якості та рівня професійно-трудової підготовки старшокласників, поступовому переорієнтуванню випускників на подальше навчання і підвищення своєї кваліфікації.

Можуть бути рекомендовані також цикли лекцій, місячники з профорієнтації, метою яких є ознайомлення учнів з провідними робітничими професіями транспорту, сфери побуту, торгівлі, сільського господарства. У цьому зв'язку запроваджуються «рухливі» виставки, оформлення стендів, альбомів, демонстрування відеозвітів, фільмів і т. ін., що стає важливою наочною основою професійної просвіти. Роботу щодо професійного орієнтування учнів можна проводити відповідно до запропонованої програми.

Професійне навчання у спеціальній школі розглядається як процес управління діяльністю школярів по оволодінню ними певними професійними трудовими знаннями, трудовими уміннями й навичками, розвитку професійно важливих якостей. У цьому зв'язку професійно-трудова діяльність повинна бути спрямована також на підвищення показників її успішності, розширення сфери суспільно-корисної практичної діяльності школярів. Необхідним стає виготовлення продукції, яка має суспільно-корисне значення, що є основою мотивації учнів до певного виду професійної діяльності й виникнення бажання підвищувати свою професійну успішність. Доцільним стає врахування досвіду роботи кращих педагогів спеціальних шкіл.

Обов'язковим є участь кожної дитини в обговоренні результатів спільної діяльності та визначення своїх успіхів. Таке навчання передбачає позитивну динаміку, що надає можливість братись за більш складні проекти.

Можна запропонувати й проведення певних акцій, під час яких в учнів підвищується інтерес до суспільно-корисної праці, удосконалюються вміння і навички, які учні отримали з професій, яких навчають у школі.

Так, акція «Допоможемо школі» передбачає: за столярною справою – полагодження шкільних меблів; за малярною справою – естетичне оформлення ігрових кімнат; за швейною справою – виготовлення серветок і фартухів для їдальні, пов'язок для чергових; за квітникарською справою – пересаджування, удобрювання і полив квітів; за слюсарною справою – перевірка сантехніки, полагодження кранів.

Акція «Допоможемо молодшим школярам» може проводитися за напрямками: «Все сяє» – генеральне прибирання класної кімнати; «Будь охайним» – ремонт одягу, приведення його в порядок; «Приємно вчитися» – перевірка і полагодження шкільного приладдя; «Все у порядку» – огляд і приведення в порядок робочого місця (ремонт столів, стільців тощо); «Скоро свято» – підготовка до свята (пошив елементів одягу, костюмів, бантів для дівчаток тощо); «Посміхнись» – виготовлення у подарунок для дітей м'яких іграшок, картин, різних виробів і прикрас.

Роботу можна проводити відповідно до запропонованої програми.

Отже, забезпечення соціалізації школярів у процесі професійної підготовки у спеціальному закладі освіти повинне виходити на розв'язання наступних **ключових питань**:

- необхідно розширювати перелік спеціальностей, навчання яких здійснюється у школі, з урахуванням сучасних соціально-економічних змін у суспільстві;

- потрібно знайомити учнів з професіями, які їм доступні, визначати їх відповідно до своїх індивідуальних особливостей і можливостей;

- здійснювати професійне орієнтування школярів щодо професій з урахуванням їх змісту, видів праці, основних дій та вимог, які пред'являються до кожної з них;

- підвищувати рівень професійно-трудової підготовки у спеціальному закладі освіти (необхідним є наявність сучасних майстерень, сировини для роботи, а також наближення навчальних занять до умов виробничої діяльності); рівень успішності професійної діяльності школярів (спрямовувати їх на суспільно-корисну працю, виготовлення соціально значущої продукції).

Отже, сучасні соціально-реабілітаційні технології, якими мають керуватися педагоги спеціальних закладів освіти, необхідно будувати з урахуванням *основних напрямів*: гуманістичного, діяльнісного, інноваційного, що взято за основу Нової філософії освіти. Така парадигма змінює традиційний підхід до розуміння триади «дитина-суспільство-держава». Виходячи з цього, основна мета – сприяння покращенню якості життя дитини з вадами розвитку, захист і представлення її інтересів у різних сферах, створення умов для вирівнювання її можливостей, що є передумовою незалежного життя. І допомогти у цьому повинні суспільство і держава.

Отже, ідея «*незалежного життя*» є ядром сучасної концепції програми соціалізації, сутність якої полягає у наступному:

– людина (дитина) з обмеженими можливостями має право на включення в усі сфери суспільного життя, на незалежне життя, самовизначення, свободу вибору, як всі інші люди;

– людина з обмеженими можливостями має розглядатися як експерт, який активно приймає участь у реалізації програми власної реабілітації;

– допомогу людині у реалізації права на незалежне життя повинна забезпечити система інноваційних соціальних служб, яка відкриває двері особам з інвалідністю в усі сфери життєдіяльності.

Питання 5. Практичні рекомендації щодо забезпечення розвитку і соціалізації дітей в умовах сім'ї.

У сучасних умовах перед суспільством гостро стоїть завдання осмислення та пізнання буття, створення *Нової філософії освіти*, відкритої до таємниць життя людини, її прагнень, життєвого потенціалу. Йдеться про створення нової освітньої школи України XXI ст., школи, яка виховує творчу особистість, створює умови для її повноцінного інтелектуального, духовного, фізичного розвитку, для примноження її культури. Унаслідок посилення демократичних тенденцій у житті суспільства, освітні системи, як його значущі складові, почали переносити акцент у навчанні та вихованні саме на особистість дитини, вивчення можливостей і обставин її індивідуального розвитку, умов саморозкриття й самореалізації на різних етапах життєдіяльності.

Саме тому, сьогодні *головне завдання* – забезпечити розвиток дитини, враховуючи її індивідуальні особливості, особистісні властивості, здібності і можливості опанування певних видів діяльності. Концепція сучасної освіти акцентує увагу насамперед на інтелектуальних змінах, психічних новоутвореннях дитини, формування ж певних знань, умінь і навичок відходять на другий план.

Отже, життя висунуло *суспільний запит* на виховання творчої особистості, спроможної, на відміну від людини-виконавця, самостійно мислити, орієнтуватися в різних (під час складних, нестандартних) життєвих ситуаціях, приймати відповідні рішення. Такий підхід вимагає визначення зовсім інших, сучасних напрямів підготовки молоді до життя. Особливо це стосується осіб з вадами психофізичного розвитку, які не здатні самостійно розв'язувати життєві проблеми, і більшість з яких зазнає значних труднощів при вступі в самостійне життя та трудову діяльність, недооцінює роль професійної підготовки у школі, не може адекватно співставити свої можливості з потребами суспільства. Саме тому діти гостро потребують, окрім педагогів, суттєвої допомоги з боку *батьків*.

Питання 6. Пам'ятки для батьків щодо соціалізації їх дітей

на різних стадіях

Батькам слід пам'ятати: для втілення в життя сучасних поглядів на виховання дітей з особливими потребами необхідно володіти міцними теоретичними знаннями. У центрі конструктивного розуміння розвитку дитини є поняття, що тільки вона – головна діюча особа свого життя. Від батьків напряду залежить прийняття (або неприйняття) індивідуального стилю розвитку кожної дитини (див. пам'ятку нижче):

Пам'ятка для батьків

- Дитина як творець свого розвитку
- Не «робити», а тільки супроводжувати розвиток дитини
- Необхідно створювати можливості для навчання
- Дитина сама вирішує, що їй потрібно
- Необхідно поважати індивідуальність дитини
- Підтримка стає супровідом

Батьки повинні розумітися на питанні: «Що потрібно дитині для того, щоб розвиватися?»

Отже, для успішного розвитку дитини з особливими потребами необхідно дотримуватися наступних **вимог**:

– *повага* (дитину треба сприймати як індивідуальну особистість. Це проявляється також у тому, що її можна критикувати лише обмежено);

– *довіра* (дитина повинна відчувати відкритість у відношеннях з батьками);

– *відкритість і спонтанність дій* (дитина повинна мати вільний простір для своїх справ);

– *розуміння* (батьки мають розуміти свою дитину і сприймати її насправді);

– *співчуття впевненості і надійності* (дитині мають бути притаманні впевненість у своїх силах, відчуття своїх позитивних сторін, їх оцінка з боку батьків);

– *участь в подіях, які відбуваються* (батьки повинні надати можливість дитині приймати участь у подіях сьогодення);

– *простір для придбання досвіду* (у дитини має бути свій особистий простір для виконання свої справ).

Слід зазначити, що педагогічна дія – це завжди відношення, які засновані на певному впливі, тобто батьки повинні насамперед зрозуміти дитину, ніж її виховувати. При цьому виховувати потрібно не одну дитину, а все її навколишнє оточення.

Як було зазначено вище, головне завдання співпраці педагогів та батьків – соціалізація дитини з особливими потребами, яка відбувається завдяки проходженню нею основних стадій: адаптації, індивідуалізації, інтеграції, ранньої трудової підготовки, що відповідає віковим етапам розвитку дитини.

Батьки повинні допомогти дитині пройти успішно ці вікові періоди її життя. Отже, можна рекомендувати батькам основні послідовні кроки *на стадії адаптації* (див. пам'ятку для батьків нижче).

Пам'ятка-рекомендації для батьків щодо успішної адаптації до школи їх дітей

1. Підтримайте свою дитину в її бажанні стати школярем. Ваша зацікавленість в її шкільних справах і турботах, серйозне ставлення до її перших досягнень і можливих труднощів допоможуть підтвердити значущість нового становища і діяльності дитини.

2. Обговорюйте з дитиною ті правила і норми, з якими вона зустрічається у школі. Пояснюйте їх необхідність і доцільність.

3. Ваша дитина прийшла у школу, щоб вчитися. Якщо дитина навчається, у неї може відразу щось не виходити, це природно. Дитина має право на помилку.

4. Складіть спільно з дитиною правила розпорядку, слідкуйте за його виконанням.

5. Підтримайте школяра в його бажанні досягти успіху. Обов'язково знайдіть, за що його можна похвалити. Це надасть йому сил і впевненості.

6. Не залишайте без уваги труднощі, з якими стикається ваша дитина. Допоможіть їй, спробуйте позбутися певних проблем разом з дитиною.

7. Якщо вас щось бентежить у поведінці дитини, її навчальних справах, своєчасно звертайтеся за порадою і консультацією до вчителя або шкільного психолога.

8. Поважайте думку вашої дитини про свого педагога. Прийміть спокійно, що авторитет вчителя може бути більшим, ніж ваш.

9. Запам'ятайте: навчання – це дуже нелегка і відповідальна праця. Вступ до школи суттєво змінює життя дитини, але він не повинен позбавляти її дитячих радощів, можливості повноцінно жити, грати, спілкуватися з однолітками.

10. Не забувайте показувати дитині, що її люблять не за її досягнення, а за те, що вона є.

11. Ніколи не кажіть своїй дитині, що вона поганий учень (гірший за всіх).

Батьки мають розуміти, що початок навчання у школі – дуже відповідальний і складний період життя їхньої дитини. Як було зазначено вище, він, як правило, супроводжується серйозними порушеннями у поведінці школяра: на перший план виходять психічні прояви у вигляді тривожності та агресивності. Завдання батьків на цьому етапі – допомогти дитині їх усунути або послабити (див. пам'ятки для батьків нижче).

Пам'ятка для батьків щодо послаблення (усунення) тривожності їх дітей

Батькам важливо знати:

1. Необхідно зрозуміти і прийняти тривогу дитини – вона має на неї право. Проявляйте інтерес до її життя, думок, почуттів, страхів. Навчіть дитину говорити про це, разом обговорюйте різні ситуації, разом шукайте вихід. Дитина повинна бути впевнена, що може звернутись до вас за допомогою.

2. Допоможіть дитині позбутися тривоги – створіть відповідні умови.

3. Якщо дитина довго хворіла і пропустила багато уроків, зробіть її повернення у школу поступовим: прийдіть разом у школу, спитайте домашні завдання, допоможіть налагодити спілкування з однокласниками.

4. У складних ситуаціях не намагайтесь все зробити за дитину – запропонуйте обміркувати і розв'язати проблему разом.

5. Заздалегідь готуйте дитину до певних життєвих змін і важливих подій – обговорюйте те, що буде відбуватися.

6. Намагайтесь у кожній ситуації шукати позитивне: усілякі помилки – це теж певний досвід, який потрібний для...

7. Важливо навчити дитину ставити перед собою невеликі, але конкретні цілі і досягати їх.

8. Навчайте дитину вміння розслаблятися (вправи на дихання, думки про гарне, вміння рахувати до...) і адекватно виражати свої емоції.

9. Допоможіть дитині подолати почуття тривоги за допомогою обіймів, поцілунків, тобто тілесного контакту. Це важливо не тільки для малюка, але й для школяра.

10. Навчайте дитину бути оптимістичною, оптимізм – захист від невдач.

11. Спілкуючись з дитиною, не принижуйте авторитет інших, значущих для неї людей («Багато ваші вчителі розуміють! Слухай краще батька!»).

12. Будьте послідовні у своїх діях: не забороняйте дитині без усіляких причин те, що ви дозволяли раніше.

13. Враховуйте можливості своїх дітей, не вимагайте від них того, що вони не можуть виконати. У випадку необхідності – допомагайте дитині, а при досягненні нею навіть маленьких успіхів – обов'язково похваліть.

14. Довіряйте дитині, намагайтесь бути з нею відвертими і сприймайте її такою, якою вона є.

15. Якщо дитина зазнає великих труднощів у навчанні, оберіть для неї справу по душі (наприклад, гурток), щоб заняття приносили їй радість, задоволення і в неї не виникало почуття нікчемності і уразливості.

Певні рекомендації можна запропонувати батькам учнів щодо *зниження тривожності* їхніх дітей:

– не приділяти занадто багато уваги шкільним успіхам дитини, особливо у тому випадку, якщо вони є не дуже високими;

– проявляти більшу зацікавленість шкільним життям своєї дитини, приділяти увагу не лише її навчанню, а й відносинам з іншими дітьми, підготовці та проведенню різних шкільних заходів: свят, концертів, екскурсій;

– визначати насамперед сферу діяльності, в якій дитина є більш успішною, допомагати їй повірити у свої сили.

Пам'ятка для батьків щодо запобігання (послаблення) агресивності їх дітей

Батькам важливо знати:

1. Намагайтеся зберігати в своїй сім'ї атмосферу відкритості і довіри.
2. Не давайте своїм дітям обіцянок, які ви не в змозі виконати, не даруйте їм марних сподівань.
3. Не ставте своїй дитині будь-яких умов.
4. Будьте тактовні у прояві мір впливу на дитину.
5. Не карайте свою дитину за те, що дозволяєте робити собі.
6. Не змінюйте своїх вимог відносно дитини в силу певних обставин.
7. Не шантажуйте дитину своїми відносинами з нею.
8. Не бійтесь розділяти свої почуття і слабкості з дитиною.
9. Не ставте свої відносини з дитиною в залежність від її навчальних успіхів.
10. Не травмуйте дитину, дайте їй можливість своєї реалізації.
11. Розумійте дитину такою, якою вона є.
12. Пред'являючи вимоги до дитини, враховуйте не свої бажання, а її можливості.
13. Включайте дитину в сумісну діяльність, підкреслюючи її значущість у певній справі.
14. Ігноруйте легкі прояви агресії, не фіксуйте на них увагу оточуючих.

Певні рекомендації радимо батькам учнів, що допоможе зниженню агресивності їхніх дітей, а саме: приймати дитину такою, якою вона є; враховувати передусім можливості дитини, а не свої бажання, ставлячи перед нею свої вимоги; підвищувати кругозір дитини, знаходити їй справу «до душі»; включати дитину у спільну діяльність, підкреслюючи її значущість у кожній справі; ігнорувати у дитини легкі прояви агресивності, не фіксувати на них увагу оточуючих. Батькам необхідно пам'ятати: боротися з агресивністю можна лише терпінням, роз'ясненням і заохоченням.

Проходячи в процесі соціалізації **стадію індивідуалізації**, важливим стає формування у дитини **позитивного самосприйняття**. Під її самосприйняттям розуміється індивідуальна відповідь на питання: «Як я бачу самого себе, і як я оцінюю свої можливості?» Чим позитивніше дитина сприймає себе, тим:

- вище оцінюються власні здібності;
- більше відчуття контролю над ситуацією;
- більше впевненості у своїх можливостях розв'язувати нові завдання;
- більше бажання робити нові відкриття;
- менше страхів перед невдачами;
- більше витримка.

Якщо батьки помічають у дитини негативне самосприйняття, необхідно зосередити всі зусилля для того, щоб виправити його на позитивне. Для цього необхідно **створювати ситуацію успіху**, запобігати занадто завищеним вимогам до дитини. Батьки повинні виконувати дві основних вимоги щодо підтримки позитивного самосприйняття: дитина повинна позитивно переживати стан

свого успіху, їй треба якомога менше надавати допомогу (допомога для самодопомоги).

Певні рекомендації щодо *підвищення самооцінки* їхніх дітей можна запропонувати батькам: приймати дитину, якою вона є, любити її не за певні досягнення і оцінки, а за те, що вона є; дати дитині зрозуміти, що у неї вірять і готові підтримати у різних ситуаціях; відпустити завищені вимоги до дитини; цікавитись її станом і справами; визначити обов'язки і права дитини, переважно оцінюючи їх з позитивного боку; вести з нею діалог, заснований на довірі та визнанні її певних успіхів.

Дуже складним для батьків стає розуміння: не варто чекати часу, щоб їхня дитина стала такою, як і всі інші діти; такою, як інші, вона вже не буде ніколи. Відтак, треба не жаліти дитину, а допомагати, всіляко сприяти її розвитку.

Отже, основне завдання для батьків – підготувати дитину до самостійного, повноцінного життя, здійснити її широку соціалізацію. На цьому шляху у батьків виникає багато труднощів, але треба усвідомлювати, що це послідовний, безперервний, систематичний та комплексний корекційно-виховний процес, забезпечення якого відбувається в контексті формування особистості дитини на основі виявлення і розвитку її можливостей (задатків, нахилів, здібностей), індивідуально-психологічних особливостей (насамперед позитивних якостей).

Саме тому доцільними можуть стати поради батькам, які можна запропонувати у вигляді *окремих постулатів*:

- для дитини значним кроком вперед є те, що для інших – лише непомітна сходинка;
- необхідно постійно сприймати дитину як вже сформовану особистість, забезпечити відкидання нею сприйняття себе як неповноцінної особистості;
- необхідно виховувати у дитини позитивне сприйняття себе;
- дитину з особливими потребами необхідно постійно розвивати;
- кожна дитина має свою індивідуальність, тобто в процесі розвитку батьки надають їй можливість приймати різні рішення самостійно;
- дитина розвивається тільки тоді, коли відчуває себе впевнено і бачить, що її розуміють і приймають такою, якою вона є;
- батькам треба зрозуміти і прийняти те, що не завжди діти поводять себе так, як того бажають дорослі;
- батьки не мають права бачити проблеми дитини як перешкоду для її розвитку і причину втрати здібності відповідати за свої вчинки;
- треба навчитися бачити і розуміти, що всі діти розвиваються відповідно до тих можливостей, які закладені в них від природи;
- необхідно забезпечити дитині переживання успіху, зміцнювати її віру у власні сили і можливості, спонукати до активної діяльності;
- розвиток дитини – це динамічний, а не статичний процес;

– батькам необхідно залучатися до узгоджених з педагогами дій щодо розвитку і цілеспрямованої соціалізації дітей, оскільки вони не мають спеціальних знань;

– необхідно розуміти, що фахівці і батьки намагаються досягнення однієї мети – успішного розвитку і соціального становлення дитини з особливими потребами;

– виховання дитини буде успішним лише тоді, якщо всі створені для неї умови будуть достатніми, викликати радість і бажання рухатися вперед.

І на останок, у якості головного побажання батькам, хочеться додати: *тільки той, хто зрозуміє, що кожна дитина індивідуальна, може забезпечити як здоровим дітям, так і дітям з особливими потребами, належне навчання і з радістю спостерігати, як вони розвиваються і стають щасливими людьми, які можуть і повинні жити повноцінно в оточуючому середовищі.*

• *кількість годин, які відведено на лекційні заняття, може змінюватися відповідно до робочої програми*

Розділ 2.

ЗМІСТ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. Значення соціалізації в процесі підготовки осіб з особливими освітніми потребами до самостійного життя. Соціалізація як умова формування особистості людини

Мета вивчення:

- розкрити значення соціалізації в процесі підготовки осіб з особливими потребами до самостійного життя і в процесі формування їх особистості;
- ознайомити здобувачів з особливостями соціалізації людини на різних вікових етапах.

Обладнання: файл зі змістом лекційного матеріалу, файл із роздатковими матеріалами, таблиці-схеми, підручники.

Основні терміни: соціалізація, стадії соціалізації, формування особистості школяра, основні складові Нової концепції спеціальної освіти, вікові етапи забезпечення соціалізації особистості.

План заняття:

1. Повторення теоретичного матеріалу.
2. Робота зі схемами щодо сутності соціалізації.
3. Виділення основних складових особистісного підходу в контексті проблеми соціалізації.

4. Узагальнення педагогічного досвіду здобувачів щодо реалізації питань соціалізації в спеціальній школі (на підставі спостережень під час проходження педагогічної практики).

Основні питання для самоконтролю:

1. Розкрити значення соціалізації в процесі підготовки осіб з особливими потребами до самостійного життя.
2. У чому полягає розвиток особистості дитини в процесі її соціалізації?
3. Розкрити особливості соціалізації на різних вікових етапах становлення особистості.
4. Обґрунтувати сучасну концепцію особистісно-зорієнтованого підходу стосовно дітей з інтелектуальними порушеннями.

Методичні поради щодо засвоєння теми:

При вивченні цієї теми особливу увагу треба звернути на значення соціалізації дітей з особливими потребами в умовах сучасних соціально-економічних змін в суспільстві; на розгляд проблеми соціалізації в контексті особистісного підходу та індивідуалізації навчання; на розгляд особливостей соціалізації дітей з інтелектуальними вадами на кожному віковому періоді їх життя.

Практичні завдання:

1. Виготовлення наочних посібників: підготувати таблицю-схему: «Соціалізація учнів у спеціальному закладі освіти».
2. Вивчити педагогічний досвід щодо розв'язання питань соціалізації одного з досвідчених вчителів базових шкіл, визначити основні напрями його роботи і результативність.

Тема 2. Стадії процесу соціалізації. Сутність, механізми, структура і показники соціалізації. Сфери розгортання соціалізації. Основні чинники соціалізації

Мета вивчення:

- визначити особливості і сутність стадій соціалізації;
- розкрити сутність, механізми, структуру і показники соціалізації;
- ознайомити здобувачів з основними чинниками соціалізації.

Обладнання: файл зі змістом лекційного матеріалу, файл із роздатковими матеріалами, таблиці-схеми, підручники.

Основні терміни: стадії соціалізації, сфери соціалізації, чинники соціалізації, механізми соціалізації, структура і показники соціалізації.

План заняття:

1. Повторення теоретичного матеріалу.
2. Робота зі схемами щодо стадій соціалізації.
3. Визначення показників соціалізації на кожній стадії.
4. Характеристика сфер соціалізації.
5. Визначення основних чинників соціалізації осіб з особливими потребами.

Основні питання для самоконтролю:

1. Дати характеристику стадіям соціалізації: адаптації, індивідуалізації, інтеграції, трудовій та післятрудоваї стадії.
2. Розкрити особливості соціалізації дітей на кожній її стадії.
3. Визначити головні показники соціалізації на кожній її стадії.
4. Дати характеристику кожної сфери соціалізації.
5. У чому полягає сутність механізмів соціалізації?

Методичні поради щодо засвоєння теми:

При вивченні цієї теми особливу увагу треба звернути на виділення основних стадій соціалізації і розгляд особливостей соціалізації дітей з інтелектуальними порушеннями на кожній із них. Відповідно до сутності кожної стадії соціалізації необхідно розглянути показники, механізми та сфери розгортання соціалізації. Особливу увагу потрібно звернути на основні чинники соціалізації: сім'ю та школу.

Практичні завдання:

1. Визначити сутність кожної стадії соціалізації. Скласти таблицю-схему: «Особливості адаптації (індивідуалізації, інтеграції, професійного становлення) учнів в спеціальному закладі освіти»
2. Скласти таблицю-схему «Сфери розгортання соціалізації».
3. Скласти таблицю-схему «Показники соціалізації на стадії адаптації (індивідуалізації, інтеграції, ранньої трудової підготовки)».

Тема 3. Педагогічні засади процесу соціалізації

Мета вивчення:

- ознайомити здобувачів із педагогічними засадами процесу соціалізації;
- визначити стан теорії та практики щодо забезпечення соціалізації учнів спеціальної школи;
- визначити шляхи підвищення ефективності соціалізації учнів з інтелектуальними вадами.

Обладнання: файл зі змістом лекційного матеріалу, файл із роздатковими матеріалами, таблиці-схеми, підручники.

Основні терміни: педагогічні засади, основні компоненти педагогічної системи забезпечення соціалізації (цільовий, організаційний, змістовий,

методичний, результативний), стан теорії та практики забезпечення соціалізації учнів.

План заняття:

1. Повторення теоретичного матеріалу.
2. Визначення педагогічних засад процесу соціалізації.
3. Робота з літературою (останні дослідження щодо процесу соціалізації).
4. Самостійне визначення здобувачами шляхів підвищення ефективності соціалізації учнів спеціальної школи (на підставі спостережень під час проходження педагогічної практики).

Основні питання для самоконтролю:

1. Виділити педагогічні засади процесу соціалізації.
2. Розкрити стан теорії та практики з питань соціалізації учнів з інтелектуальними порушеннями.
3. Назвіть основні дослідження останніх років щодо вивчення проблеми соціалізації.
4. Чому соціально-економічні зміни в суспільстві передбачають пошук шляхів підвищення ефективності соціалізації учнів з особливими потребами?

Методичні поради щодо засвоєння теми:

При вивченні цієї теми особливу увагу слід звернути на педагогічні засади процесу соціалізації (мету, організацію, форми, методи, прийоми, результативність), а також на стан теорії та практики забезпечення соціалізації учнів з особливими потребами (актуальність, сучасний стан, основні проблеми, труднощі, шляхи підвищення ефективності соціалізації дітей цієї категорії).

Практичні завдання:

1. Підготувати таблицю щодо визначення педагогічних засад процесу соціалізації (педагогічні умови, організаційні форми, методи, зміст, показники результативності). Дати характеристику кожної із цих складових.
2. Обґрунтувати питання: соціалізація є педагогічною категорією (підготувати доповідь).

Тема 4. Психолого-педагогічне вивчення особливостей соціалізації учнів на різних її стадіях. Особливості соціалізації учнів на стадіях адаптації та індивідуалізації

Мета вивчення:

- ознайомити здобувачів з програмою психолого-педагогічного вивчення особливостей соціалізації учнів на різних її стадіях;
- дати характеристику особливостям соціалізації учнів на стадіях адаптації та індивідуалізації.

Обладнання: файл зі змістом лекційного матеріалу, файл із роздатковими матеріалами, таблиці-схеми, підручники.

Основні терміни: психолого-педагогічний інструментарій щодо вивчення соціалізації учнів, особливості вивчення і соціалізації учнів на стадіях адаптації та індивідуалізації.

План заняття:

1. Повторення теоретичного матеріалу.
2. Ознайомлення з програмою психолого-педагогічного вивчення особливостей соціалізації учнів на різних її стадіях.
3. Розкриття сутності основних методик (психологічних, педагогічних) вивчення соціалізації школярів на стадіях адаптації та індивідуалізації.
4. Характеристика особливостей соціалізації учнів на зазначених стадіях.

Основні питання для самоконтролю:

1. Виділити психологічні та педагогічні аспекти вивчення особливостей соціалізації учнів на різних її стадіях.
2. Назвати основні показники соціалізації школярів на стадіях адаптації та індивідуалізації і добрати методики (психологічні, педагогічні) їх вивчення.
3. Визначити процедуру проведення та оброблення результатів за кожною із методик на стадіях адаптації та індивідуалізації.
4. Дати характеристику особливостям соціалізації учнів з особливими потребами на стадії адаптації.
5. Дати характеристику особливостям соціалізації учнів з особливими потребами на стадії індивідуалізації.

Методичні поради щодо засвоєння теми:

При вивченні цієї теми особливу увагу слід звернути на основні напрями програми психолого-педагогічного вивчення особливостей соціалізації учнів на різних її стадіях. Відповідно до показників прояву соціалізації на кожній стадії добираються психологічні та педагогічні методики. Слід звернути увагу на сутність цих методик, процедуру проведення і оброблення результатів. Необхідно дати характеристику особливостям соціалізації учнів на стадіях адаптації та індивідуалізації (на підставі визначених показників).

Практичні завдання:

1. Скласти таблицю-схему: «Особливості адаптації учнів в спеціальному закладі освіти».
2. Скласти таблицю-схему: «Особливості соціалізації учнів на стадії індивідуалізації в спеціальному закладі освіти».

Тема 5. Психолого-педагогічне вивчення особливостей соціалізації учнів на різних її стадіях. Особливості соціалізації учнів

на стадіях інтеграції та ранньої трудової підготовки

Мета вивчення:

- ознайомити здобувачів з програмою психолого-педагогічного вивчення особливостей соціалізації учнів на різних її стадіях;
- дати характеристику особливостям соціалізації учнів на стадіях інтеграції та ранньої трудової підготовки.

Обладнання: файл зі змістом лекційного матеріалу, файл із роздатковими матеріалами, таблиці-схеми, підручники.

Основні терміни: психолого-педагогічний інструментарій щодо вивчення соціалізації учнів, особливості вивчення і соціалізації учнів на стадіях інтеграції та ранньої трудової підготовки.

План заняття:

1. Повторення теоретичного матеріалу.
2. Ознайомлення з програмою психолого-педагогічного вивчення особливостей соціалізації учнів на різних її стадіях.
3. Розкриття сутності основних методик (психологічних, педагогічних) вивчення соціалізації школярів на стадіях інтеграції та ранньої трудової підготовки.
4. Характеристика особливостей соціалізації учнів на зазначених стадіях.

Основні питання для самоконтролю:

1. Виділити психологічні та педагогічні аспекти вивчення особливостей соціалізації учнів на різних її стадіях.
2. Назвати основні показники соціалізації школярів на стадіях інтеграції та ранньої трудової підготовки і методики (психологічні, педагогічні) їх вивчення.
3. Визначити сутність, процедуру проведення та оброблення результатів за кожною із методик на стадіях інтеграції та ранньої трудової підготовки.
4. Дати характеристику особливостям соціалізації учнів з особливими потребами на стадії інтеграції.
5. Дати характеристику особливостям соціалізації учнів з особливими потребами на стадії ранньої трудової підготовки.

Методичні поради щодо засвоєння теми:

При вивченні цієї теми особливу увагу слід звернути на основні напрями програми психолого-педагогічного вивчення особливостей соціалізації учнів на стадіях інтеграції та ранньої трудової підготовки. Відповідно до показників прояву соціалізації на цих стадіях добираються психологічні та педагогічні методики. Слід звернути увагу на сутність цих методик, процедуру проведення і оброблення результатів. Необхідно дати характеристику особливостям соціалізації учнів на стадіях інтеграції та ранньої трудової підготовки (на

підставі визначених показників).

Практичні завдання:

1. Скласти таблицю-схему: «Особливості соціалізації учнів на стадії інтеграції в спеціальному закладі освіти».
2. Скласти таблицю-схему: «Особливості соціалізації учнів на стадії ранньої трудової підготовки в спеціальному закладі освіти».

Тема 6. Методичні основи забезпечення соціалізації учнів спеціальної школи. Педагогічні технології забезпечення соціалізації учнів на стадіях адаптації та індивідуалізації

Мета вивчення:

- ознайомити здобувачів з методичними основами забезпечення соціалізації учнів спеціальної школи;
- розкрити основні напрями формування в учнів молодших класів адаптаційних можливостей в умовах спеціального закладу освіти;
- розкрити основні напрями забезпечення соціалізації учнів на стадії індивідуалізації.

Обладнання: файл зі змістом лекційного матеріалу, файл із роздатковими матеріалами, таблиці-схеми, підручники.

Основні терміни: методичні основи забезпечення соціалізації учнів, педагогічні технології забезпечення соціалізації на стадіях адаптації та індивідуалізації.

План заняття:

1. Повторення теоретичного матеріалу.
2. Ознайомлення з методичними основами забезпечення соціалізації учнів спеціальної школи (метою, організацією формами змістом, методами, результативністю).
3. Розкриття сутності психолого-педагогічного забезпечення соціалізації учнів на стадії адаптації (формування знань, умінь та навичок соціальної поведінки та спілкування; послаблення або усунення невротичних проявів).
4. Розкриття сутності психолого-педагогічного забезпечення соціалізації учнів на стадії індивідуалізації (формування самосвідомості та адекватної самооцінки, розвиток психофізичних можливостей).

Основні питання для самоконтролю:

1. Розкрити методичні основи забезпечення соціалізації учнів спеціальної школи.
2. Розкрити психологічний та педагогічний аспекти забезпечення соціалізації учнів спеціальної школи.

3. Дати характеристику особистісному, діяльнісному та системному підходу в процесі забезпечення соціалізації учнів з особливими потребами.
4. Визначити предмет корекційно-розвивального впливу на стадіях адаптації та індивідуалізації.
5. Дати характеристику принципам навчання і виховання в процесі забезпечення соціалізації учнів спеціальної школи.
6. Визначити напрями роботи згідно з основними компонентами педагогічної системи на стадії адаптації в умовах спеціального закладу освіти.
7. Визначити напрями роботи згідно з основними компонентами педагогічної системи на стадії індивідуалізації в умовах спеціального закладу освіти.

Методичні поради щодо засвоєння теми:

При вивченні цієї теми особливу увагу слід звернути на теоретичні передумови забезпечення соціалізації учнів з особливими потребами, розгляд психолого-педагогічних основ і основних підходів (особистісного, діяльнісного, системного), визначення предмета (що треба виправляти) корекційно-розвивального впливу на кожній стадії соціалізації (адаптації та індивідуалізації). Відповідно до предмета обираються напрями роботи, змістові лінії забезпечення соціалізації на цих стадіях. Слід звернути увагу на основні компоненти педагогічного процесу (цільовий, організаційний, змістовий, методичний, результативний), опора на які розглядається як умова досягнення мети корекційно-розвивального впливу.

Практичні завдання:

1. Зробити аналіз досвіду роботи спеціальних шкіл щодо використання та розвитку особливостей та можливостей дітей у позакласній роботі (у вільний час, при організації дозвілля, під час відвідування гуртків).
2. Скласти таблицю-схему: «Формування в учнів початкових класів спеціальної школи адаптаційних можливостей» за планом: мета, організація, форми, методи, зміст, предмет корекційного впливу, результативність.
3. Скласти таблицю-схему: «Формування в учнів початкових класів спеціальної школи самосвідомості (самооцінки)» за вище представленим планом.
4. Зробити аналіз досвіду роботи спеціальних шкіл щодо сприяння адекватному добору учням профілів професійно-трудового навчання відповідно до їх індивідуальних особливостей, психофізичних можливостей і бажань.

Тема 7. Методичні основи забезпечення соціалізації учнів спеціальної школи. Педагогічні технології забезпечення соціалізації учнів на стадіях інтеграції та ранньої трудової підготовки

Мета вивчення:

- ознайомити здобувачів з методичними основами забезпечення соціалізації учнів спеціальної школи;

- розкрити особливості забезпечення соціалізації учнів на стадії інтеграції;
- розкрити основні напрями забезпечення соціалізації учнів на стадії ранньої трудової підготовки.

Обладнання: файл зі змістом лекційного матеріалу, файл із роздатковими матеріалами, таблиці-схеми, підручники.

Основні терміни: методичні основи забезпечення соціалізації учнів, педагогічні технології забезпечення соціалізації на стадіях інтеграції та ранньої трудової підготовки.

План заняття:

1. Повторення теоретичного матеріалу.
2. Ознайомлення з методичними основами забезпечення соціалізації учнів спеціальної школи (метою, організацією формами змістом, методами, результативністю).
3. Розкриття сутності психолого-педагогічного забезпечення соціалізації учнів на стадії інтеграції (виконання школярами різних соціальних ролей, використання ними власних психологічних особливостей у різних сферах життєдіяльності).
4. Розкриття сутності психолого-педагогічного забезпечення соціалізації учнів на стадії ранньої трудової підготовки (професійне самовизначення і самореалізація учнів).

Основні питання для самоконтролю:

1. Розкрити методичні основи забезпечення соціалізації учнів спеціальної школи.
2. Визначити предмет корекційно-розвивального впливу на стадіях інтеграції та ранньої трудової підготовки.
3. Визначити напрями роботи згідно з основними компонентами педагогічної системи на стадії інтеграції в умовах спеціального закладу освіти.
4. Інтеграція учнів у колектив однолітків в умовах спеціальної школи.
5. Виконання учнями різних соціальних ролей в процесі їх соціалізації.
6. Визначити напрями роботи згідно з основними компонентами педагогічної системи на стадії ранньої трудової підготовки в умовах спеціального закладу освіти.
7. Виготовлення учнями соціально значущої продукції.
8. Профорієнтаційна робота, її особливості, напрями та шляхи підвищення. Протиріччя, які гальмують професійну орієнтацію учнів з інтелектуальними порушеннями.
9. Основні ключові питання, спрямовані на забезпечення професійної соціалізації учнів із порушеннями психофізичного розвитку.

Методичні поради з викладання теми:

При вивченні цієї теми особливу увагу слід звернути на теоретичні передумови забезпечення соціалізації учнів з особливими потребами, розгляд психолого-педагогічних основ і основних підходів (особистісного, діяльнісного, системного), визначення предмета (що треба виправляти) корекційно-розвивального впливу на кожній стадії соціалізації (інтеграції та ранньої трудової підготовки). Відповідно до предмета обираються напрями роботи, змістові лінії забезпечення соціалізації на цих стадіях. Слід звернути увагу на основні компоненти педагогічного процесу (цільовий, організаційний, змістовий, методичний, результативний), опора на які розглядається як умова досягнення мети корекційно-розвивального впливу.

Практичні завдання:

1. Дати характеристику гурткам, які працюють у базових спеціальних загальноосвітніх школах.
2. Скласти таблицю-схему (на вибір): «Професійне самовизначення школярів спеціальної школи», «Професійна самореалізація учнів спеціальної школи».
3. Підготувати реферат на тему: «Визначення учнями з інтелектуальними вадами майбутньої професії» (на прикладі професії, якої навчають у школі).

Тема 8. Підвищення ефективності соціалізації дітей з особливими освітніми потребами в умовах спеціального закладу освіти з урахуванням Нової концепції спеціальної освіти на сучасному етапі

Мета вивчення:

- ознайомити здобувачів із складовими Нової концепції спеціальної освіти на сучасному етапі;
- ознайомити здобувачів з основними напрямками оптимізації соціалізації учнів з порушеннями психофізичного розвитку;
- розкрити шляхи підвищення ефективності процесу адаптації учнів, посилення процесу їх індивідуалізації;
- розкрити основні напрями удосконалення соціалізації учнів у процесі професійної підготовки, сприяння їх інтеграції.

Обладнання: файл зі змістом лекційного матеріалу, файл із роздатковими матеріалами, таблиці-схеми, підручники.

Основні терміни: оптимізація процесу соціалізації у СЗО, підвищення адаптаційних можливостей учнів, посилення процесу їх індивідуалізації, професійна підготовка, адекватне виконання учнями соціальних ролей, усунення (послаблення) проявів тривожності та агресивності.

План заняття:

1. Повторення теоретичного матеріалу.

2. Ознайомлення з основними складовими Нової концепції спеціальної освіти на сучасному етапі (особистісно-зорієнтований підхід, життєві компетентності, гуманістичний підхід, соціалізація, інклюзивна форма навчання).
3. Визначення шляхів підвищення адаптації учнів у спеціальному закладі освіти (завдання, змістові лінії, педагогічний інструментарій, створення позитивного адаптаційного простору).
4. Визначення напрямів посилення індивідуалізації учнів у спеціальному закладі освіти (завдання, змістові лінії, педагогічний інструментарій, створення позитивного інклюзивного простору).
5. Визначення напрямів удосконалення соціалізації учнів у процесі професійної підготовки, сприяння їх інтеграції (завдання, змістові лінії, педагогічний інструментарій, створення позитивного інклюзивного простору).
6. Особливості соціально-реабілітаційної роботи, спрямованої на визначення учнями майбутньої професії.
7. Визначення загальних напрямів оптимізації соціалізації дітей з психофізичними порушеннями.

Основні питання для самоконтролю:

1. Розкрити основні складові Нової концепції спеціальної освіти на сучасному етапі.
2. Накреслити загальні напрями оптимізації соціалізації дітей з психофізичними порушеннями.
3. Визначити напрями підвищення адаптації учнів у спеціальному закладі освіти.
4. Визначити напрями посилення індивідуалізації учнів у спеціальному закладі освіти.
5. Визначити напрями сприяння інтеграції учнів у спеціальному закладі освіти.
6. Визначити основні напрями удосконалення соціалізації учнів у процесі професійно-трудової підготовки в умовах спеціального закладу освіти.
7. Визначення шляхів удосконалення профорієнтаційної роботи у спеціальному закладі освіти, робота з батьками у цьому напрямі.

Методичні поради з викладання теми:

При вивченні цієї теми особливу увагу слід звернути на основні складові Нової концепції спеціальної освіти на сучасному етапі: особистісно-зорієнтований підхід (формування особистості дитини в процесі соціалізації, розвиток її творчих здібностей та психофізичних можливостей), життєві компетентності (використання власних особливостей та можливостей дитини у різних сферах життєдіяльності), інклюзивну форму навчання (підвищення ефективності навчання дитини з особливими потребами в умовах загальноосвітньої школи), гуманістичний підхід (гуманне ставлення до дитини

з особливими потребами), соціалізації (засвоєння дитиною соціальних норм і правил поведінки у суспільстві, їх відтворення у самосвідомості дитини). Також необхідно визначити загальні напрями оптимізації соціалізації дітей з психофізичними порушеннями, виходячи з яких накреслити шляхи підвищення ефективності їх соціалізації на стадіях адаптації, індивідуалізації, інтеграції, ранньої трудової підготовки. Особливу увагу слід зосередити на особливостях профорієнтаційної роботи у спеціальному закладі освіти, визначити основні її переваги та недоліки.

Практичні завдання:

1. Визначити особливості та шляхи підвищення ефективності профорієнтаційної роботи у школі (на прикладі однієї із спеціальних шкіл).
2. Визначити особливості роботи з батьками щодо зниження рівня тривожності та агресивності у дітей (на прикладі однієї із спеціальних шкіл).
3. Зробити аналіз досвіду спеціальних шкіл щодо оптимізації проведення позакласної роботи (у вільний час, при організації дозвілля, під час відвідування гуртків) в контексті забезпечення соціалізації учнів.
4. Підготувати таблицю щодо основних напрямів удосконалення соціалізації учнів у процесі професійної підготовки у спеціальному закладі освіти.
5. Підготувати таблицю щодо загальних напрямів оптимізації соціалізації дітей з особливими потребами.

- *кількість годин, які відведено на практичні заняття, може змінюватися відповідно до робочої програми*

Розділ 3. ПЕРЕВІР СВОЇ ЗНАННЯ. ЗМІСТ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

3.1. Зміст самостійної роботи

1. Особливості соціалізації на різних вікових етапах становлення особистості.
2. Проблема соціалізації учнів з особливими потребами в спеціальній педагогіці та психології. Стан теорії та практики щодо забезпечення соціалізації учнів з інтелектуальними порушеннями. Пошук шляхів підвищення ефективності соціалізації учнів з особливими потребами в контексті сучасних соціально-економічних змін в суспільстві. *Аналіз першоджерел із зазначеної проблеми. Підготовка конспектів.*
3. *Скласти таблицю-схему: «Особливості адаптації (інтеграції, індивідуалізації, професійного становлення) учнів у спеціальному закладі освіти».* *Підготувати доповідь.*
4. Сприяння адекватному добору учням профілів професійно-трудового навчання відповідно до їх індивідуальних особливостей, психофізичних можливостей і бажань. Робота з батьками учнів у цьому напрямі. Аналіз досвіду роботи спеціальних шкіл. *Підготувати план батьківських зборів.*
5. Профорієнтаційна робота у школі, її особливості та шляхи підвищення (на прикладі однієї із спеціальних шкіл). *Підготувати звіт.*
6. Основні напрями підвищення адаптації учнів у спеціальному закладі освіти. *Підготувати доповідь.*
7. Робота з батьками щодо зниження рівня тривожності та агресивності у дітей. *Підготувати пам'ятку для батьків.*
8. Основні напрями посилення індивідуалізації учнів у спеціальному закладі освіти. *Підготувати реферат.*
9. Основні напрями сприяння інтеграції учнів у спеціальному закладі освіти. *Підготувати реферат.*
10. Використання та розвиток особливостей та можливостей дітей у позакласній роботі (у вільний час, при організації дозвілля, під час

відвідування гуртків). Аналіз досвіду роботи спеціальних шкіл.
Підготувати звіт.

11. Основні напрями удосконалення соціалізації учнів у процесі професійної підготовки у спеціальному закладі освіти. *Підготувати звіт.*
12. Протиріччя, які гальмують професійну орієнтацію учнів. *Підготувати відповідь на питання.*
13. Основні ключові питання, спрямовані на забезпечення професійної соціалізації учнів з порушеннями психофізичного розвитку. *Опрацювання статей. Конспекти.*
14. Загальні напрями оптимізації соціалізації дітей з психофізичними порушеннями. *Підготувати реферат.*

• виконання самостійної роботи є обов'язковою формою контролю знань здобувачів і складає 60 балів (завдання 2, 8, 9, 14 – 5 балів, решта – 4 бали)

3.2. Пройди тестування

Тестові завдання для самоконтролю:

1. Психічні процеси, психічні стани, психічні властивості – це структурні компоненти:
 - а) людини;
 - б) особистості;
 - в) психіки;
 - г) психології.
2. До якої групи методів психолого-педагогічного дослідження входить метод експерименту:
 - а) емпіричних;
 - б) інтерпретаційних;
 - в) організаційних;
 - г) основних.
3. Психічні процеси – це:
 - а) складові поведінки;
 - б) складові психіки;
 - в) складові дій;
 - г) складові психології.
4. Психіка відносно оточуючого світу є:
 - а) копіювання;
 - б) відтворення;
 - в) відображення;
 - г) зображення.
5. Видовий розвиток, розвиток з покоління в покоління – це:
 - а) патогенез;
 - б) філогенез;

- в) онтогенез;
 - г) диференціація.
6. Рушійними силами психічного розвитку є:
- а) потреби;
 - б) протиріччя;
 - в) обставини;
 - г) умови.
7. Найвагомішими для психічного розвитку людини є такі соціальні фактори:
- а) батьки;
 - б) спілкування;
 - в) навчання;
 - г) виховання.
8. Який вчений визначив стадії розвитку психіки у філогенезі:
- а) С.Максименко;
 - б) Г.Костюк;
 - в) О.Хохліна;
 - г) В.Бондар.
9. Фази розвитку особистості визначив:
- а) Л.Виготський;
 - б) В.Рибалка;
 - в) О.Хохліна;
 - г) В.Синьов.
10. Гуманістичний підхід в навчанні і вихованні передбачає:
- а) розвиток потенційних можливостей дитини;
 - б) розвиток мислення;
 - в) розвиток особистості;
 - г) розвиток у дитини соціальних характеристик.
11. Концепція особистісного підходу пов'язана з вченими:
- а) В.Бондарем;
 - б) В.Синьовим;
 - в) В.Рибалкою;
 - г) В.Засенком.
12. Становлення особистості відбувається:
- а) у дошкільний період;
 - б) у підлітковому віці;
 - в) у старшому шкільному віці;
 - г) все життя.
13. Яка думка є правильною:
- а) навчання веде за собою психічний розвиток;
 - б) психічний розвиток веде за собою навчання;
 - в) навчання і є розвиток;
 - г) навчання не є розвиток.
14. Сенситивний період – це:

- а) найсприятливіший період для розвитку певної психофізіологічної функції;
 - б) найсприятливіший період для розвитку психіки;
 - в) віковий етап розвитку;
 - г) найчутливіший період до патогенних впливів.
15. Розвиток самосвідомості особливого значення набуває в процесі соціалізації на стадії:
- а) адаптації;
 - б) індивідуалізації;
 - в) інтеграції;
 - г) шкільної трудової підготовки.
16. Яким поняттям позначається людина як біологічна істота:
- а) індивід;
 - б) індивідуальність;
 - в) особа;
 - г) особистість.
17. Центральним утворенням спрямованості особистості є:
- а) емоції;
 - б) мотиви;
 - в) бажання;
 - г) установки.
18. Особистість – це:
- а) індивід;
 - б) носій свідомості;
 - в) соціалізований індивід;
 - г) саморегульована система.
19. Суспільно зумовлене в сутності людини позначається поняттям:
- а) індивід;
 - б) індивідуальність;
 - в) особа;
 - г) особистість.
20. Природною основою здібностей є:
- а) конституція;
 - б) стать;
 - в) задатки;
 - г) здоров'я.
21. Яка думка є правильною:
- а) знання входять до здібностей;
 - б) знання є здібності;
 - в) знання є умовою формування здібностей;
 - г) здібності забезпечують ефективність засвоєння знань.
22. Динамікою протікання психічних процесів характеризується:
- а) характер;
 - б) здібності;

- в) спрямованість;
 - г) темперамент.
23. Який структурний компонент особистості забезпечує легкість оволодіння та виконання діяльності:
- а) характер;
 - б) здібності;
 - в) спрямованість;
 - г) темперамент.
24. Яка думка є правильною:
- а) здібності формуються;
 - б) зі здібностями народжуються;
 - в) розвиток здібностей не залежить від соціальних умов;
 - г) розвиток здібностей не залежить від біологічних умов.
25. Що є зайвим у низці понять:
- а) нахили;
 - б) здібності;
 - в) спрямованість;
 - г) задатки.
26. Психологічний захист характеризується:
- а) усвідомленістю;
 - б) неусвідомленістю;
 - в) цілеспрямованістю;
 - г) урегульованістю.
27. Яка думка є правильною:
- а) акцентуація характеру – це посилення однієї риси характеру;
 - б) акцентуація характеру – це уважність людини;
 - в) акцентуація характеру – це посилення усіх рис характеру;
 - г) акцентуація характеру – це сила характеру.
28. Одиницею аналізу навчальної діяльності є:
- а) навчальна дія;
 - б) мета навчальної діяльності;
 - в) навчальне завдання;
 - г) практичне завдання.
29. Завжди усвідомленими є:
- а) уміння;
 - б) навички;
 - в) дії;
 - г) рухи.
30. Провідні види діяльності – це:
- а) гра;
 - б) навчальна діяльність;
 - в) праця;
 - г) спілкування.
31. Спрямованість на певну професію визначається методикою:

- а) Ч.Д.Спілбергера;
 - б) К.Томаса;
 - в) Є.О.Климова;
 - г) К.Роджерса і Р.Даймонда.
32. Методика САН визначає:
- а) тривожність;
 - б) агресивність;
 - в) загальне самопочуття;
 - г) емпатію.
33. Стадія інтеграції в процесі соціалізації дитини пов'язана з:
- а) дошкільним віком;
 - б) молодшим шкільним віком;
 - в) підлітковим віком;
 - г) старшим шкільним віком.
34. Розвиток індивідуальних можливостей дитини в процесі соціалізації відбувається на етапі:
- а) адаптації;
 - б) індивідуалізації;
 - в) інтеграції;
 - г) шкільної трудової підготовки.
35. Проблемою соціалізації дітей з особливими потребами займалися:
- а) О.Вержиховська;
 - б) І.Татьянчикова;
 - в) С.Максименко;
 - г) А.Висоцька.
36. Предметом корекційно-розвивального впливу на етапі інтеграції є:
- а) розвиток самосвідомості;
 - б) адекватне використання та розвиток психофізіологічних можливостей та позитивних якостей дитини;
 - в) розвиток професійних навичок;
 - г) формування адаптаційних можливостей у дитини.

3.3. Чи знаєш ти: глосарій основних термінів щодо проблеми соціалізації

АГРЕСИВНІСТЬ – показник дезадаптованості, не спричинена об'єктивними обставинами (як необхідна реакція-відповідь), неспровокована ворожість індивіда до інших людей і довкілля; властивість або риса особистості, що виявляється в тенденції нападати, чинити прикрощі тощо.

АДАПТАЦІЯ – процес і результат пристосування об'єкта; дія, спрямована на об'єкт з метою його пристосування до визначених вимог, пристосування об'єкта до використання в конкретних умовах. Види адаптації: фізіологічна, психологічна, соціальна та їх похідні – психофізіологічна, соціально-психологічна.

АДАПТАЦІЯ ЯК СТАДІЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ – пристосування особистості до існування в соціумі відповідно до його норм і вимог, а також згідно з потребами, намірами, мотивами і інтересами самої особистості. В межах спеціального навчального закладу – це пристосування дитини до школи, її вимог, до нового виду діяльності – навчання.

АДАПТАЦІЯ СОЦІАЛЬНА – процес пристосування людини до нового для неї соціального середовища, а також наслідки цього процесу. Соціальна адаптація – це формування в індивіда в процесі онтогенезу соціальної поведінки, яка за змістом, що її надає суб'єкт, співвіднесена з поведінкою інших людей і спрямована на встановлення соціальних стосунків – достатньо стійких і самостійних зв'язків між індивідами та соціальними групами.

АДАПТИВНІСТЬ – інтегративна властивість, яка характеризує ступінь психологічної адаптації особистості і визначається відповідністю (власне адаптацією), відносною невідповідністю (неадаптивність) або відсутністю можливості адаптації (дезадаптивність) між цілями, устремліннями особистості і досягненими нею результатами.

АНКЕТУВАННЯ – метод збирання первинної соціологічної, соціально-психологічної, психолого-педагогічної інформації опосередковано за допомогою анкет.

ДІЯЛЬНІСТЬ – внутрішня та зовнішня активність людини, що регулюється усвідомленою метою. *Етапи* діяльності: аналіз, планування, організація, власне виконання, самоконтроль. У різних вікових періодах визначаються провідні види діяльності (гра, навчання, праця).

ЕМПАТІЯ – показник адаптованості, проникнення в емоційний стан іншої людини і здібність до призовної емоційної чуйності на переживання інших людей.

ЗАДАТКИ – це природжені анатоמו-фізіологічні особливості організму, зокрема нервової системи, мозку, органів чуття; природна передумова розвитку здібностей дитини. Вони є органічною основою розвитку вищого психічного утворення – здібностей, та інших психічних властивостей: темпераменту, характеру тощо.

ЗДАТНІСТЬ – властивість індивіда, яка визначає його можливість, спроможність, нахил до виконання певної діяльності (здатність до навчання, трудової діяльності тощо).

ЗДІБНОСТІ – індивідуально-психологічні особливості особистості, які відрізняють одну людину від іншої і мають відношення до успішності виконання якої-небудь або різних діяльностей. Здібності завжди є результатом розвитку людини. Розрізняють загальні і спеціальні здібності.

ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ ЯК СТАДІЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ – усвідомлювання дитиною своїх можливостей: розумових, психічних, фізичних, своїх нахилів і здібностей, здатності до навчання, праці та ін. при критичному ставленні до суспільних норм поведінки. При цьому дитина, в якій активно формується самосвідомість, намагається виділити себе серед інших, зосереджуючи увагу на своєму особливому, неповторному.

ІНДИВІДУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ПСИХІКИ – значущі та стійкі психічні риси, що визначають ту чи іншу особистість. Передумовою формування індивідуальних особливостей психіки служать анатомо-фізіологічні задатки, які зазнають змін у процесі виховання, що має суспільно зумовлений характер, породжуючи широку варіативність їхніх виявів. Це індивідуальні особливості (інтереси, нахили, здібності, темперамент, характер) і своєрідність пізнавальних, емоційних і вольових процесів. Індивідуальні особливості психіки формуються в дитини у процесі життєдіяльності та значною мірою залежать від типу нервової системи, умов навчання й виховання.

ІНДИВІДУАЦІЯ – процес розвитку особистості, в результаті якого людина знаходить внутрішню цілісність.

ІНТЕГРАЦІЯ ЯК СТАДІЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ – на цій стадії дитина намагається знайти своє місце в суспільстві, «влитися» в нього, пропонуючи використання своїх особистісних якостей та можливостей.

КОРЕКЦІЙНА СПРЯМОВАНІСТЬ навчально-виховного процесу – принцип спеціальної педагогіки, що об'єднує всі її галузі завданням забезпечення впливу педагогічного процесу на виправлення недоліків у різних сферах розвитку дітей, створення умов для його поліпшення на основі активізації та формування компенсаторних процесів психіки.

КРИЗА ЮНАЦЬКОГО ВІКУ – криза підліткового віку від 11 до 14 років. Одна із самих хворобливих і гострих. Ця криза називається ще кризою самосвідомості.

МЕХАНІЗМИ АДАПТАЦІЇ – усвідомлені і неусвідомлені. *Усвідомлений механізм* – розуміння і регулювання певної ситуації через втілення свідомих зусиль особистості, спрямованих на запобігання стресових ситуацій або збереження при цьому позитивної поведінки, самооцінки, самоповаги. *Неусвідомлений механізм* спрямовується на використання психологічного захисту (заперечення, витіснення, ідентифікація тощо) для стабілізації стану особистості.

МОТИВАЦІЯ – система мотивів особистості, яка спонукає до активної діяльності для досягнення значимих цілей.

НАХИЛИ – стійка орієнтованість на певну діяльність, бажання виконувати її самостійно. Нахили – це соціальні властивості, виявлення і розвиток яких набуває особливого значення в процесі соціалізації дитини.

НАУЧУВАНІСТЬ – загальна здібність до навчання, сукупність інтелектуальних властивостей людини, від яких залежить продуктивність навчання (узагальненість, усвідомленість, стійкість, самостійність, гнучкість та ін.).

ОСОБИСТІСТЬ – суб'єкт свідомої продуктивної діяльності та суспільної поведінки, індивід із соціально обумовленою системою психічних властивостей, що формується і виявляється у діяльності, спілкуванні та опосередковує, регулює взаємодію людини з навколишнім світом.

ОСОБИСТІСНИЙ ПІДХІД – навчально-виховний процес в спеціальному навчальному закладі, спрямований на розвиток особистості учнів, який передбачає розгляд кожної окремої психічної властивості у контексті особистості в цілому.

ПСИХІЧНА ДЕПРИВАЦІЯ у дітей – психічний стан, який виникає внаслідок неможливості протягом тривалого часу задовольняти життєво важливі психічні потреби в певній кількості та модальності стимулів – сенсомоторному навантаженні; соціальних зв'язках (особливо з матір'ю); суспільній самореалізації, яка створює можливість опанування соціальних ролей.

ПОЗИТИВНІ ЯКОСТІ ДИТИНИ – особливості її характеру, темпераменту тощо, на які конкретно можна розраховувати і спиратися, запроваджуючи корекційно-виховну роботу по забезпеченню соціалізації в межах спеціального навчального закладу.

ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНІ МОЖЛИВОСТІ – властивості, що найбільшою мірою впливають на успішність діяльності. До них відносять задатки, нахили, здібності.

РІВЕНЬ ДОМАГАНЬ – оцінка особистістю своїх здібностей і можливостей, очікування в майбутньому такої їхньої реалізації, яка б задовольнила плани і запити особистості.

САМООЦІНКА – цінність, значущість, якою людина наділяє себе в цілому чи окремі сторони власної особистості. Самооцінка формується як результат зіставлення власних якостей з еталонами, зразками, втіленими в якостях інших людей, нормах моралі. *Параметри* самооцінки: ступінь адекватності (адекватна-неадекватна), рівень адекватності (високий, середній, низький).

САМОСВІДОМІСТЬ – відносно стійка, більшою чи меншою мірою усвідомлена система уявлень індивіда про себе, на основі якої він будує взаємодію з іншими людьми. *Компоненти* самосвідомості: когнітивний (знання про себе, їх усвідомлення, розуміння самого себе); емоційний (певне ставлення до себе); оцінно-вольовий (контроль та регуляція власної внутрішньої та зовнішньої діяльності).

СВІДОМІСТЬ – вища, притаманна лише людині, форма відображення дійсності, її об'єктивних сталих властивостей, що виконує регулятивну роль відносно поведінки.

СЕНСИТИВНИЙ ВІК – найсприятливіший віковий період для розвитку певних психічних функцій (пізнавальних процесів, властивостей особистості), які визначають психічний розвиток дитини в цілому завдяки підвищеній чутливості до зовнішніх впливів, особливо навчання та виховання.

СОЦІАЛІЗАЦІЯ – процес становлення особистості у певних соціальних умовах; процес засвоєння нею суспільного досвіду і його перетворення у власні цінності та орієнтації, вибіркове залучення у свою систему поведінки тих норм і шаблонів, які прийняті у суспільстві.

СОЦІАЛЬНА РОЛЬ – відповідний прийнятим нормам спосіб поведінки людей, залежно від їх статусу чи позиції в суспільстві, в системі міжособистісних стосунків.

СПРЯМОВАНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ – система спонук, яка визначає вибірковість відношень та активності людини. Спрямованість показує, чому людина так чи інакше ставиться та діє.

СТАНОВЛЕННЯ (РОЗВИТОК) ОСОБИСТОСТІ – поступове зростання особистості протягом її життя, відбувається в процесі соціалізації (зовнішня детермінація) і індивідуалізації – розвитку самосвідомості (внутрішня детермінація).

СТРЕСОСТІЙКІСТЬ – здібність до подолання стресових ситуацій, життєвих труднощів без шкоди для власного здоров'я.

СТРУКТУРА ОСОБИСТОСТІ – згідно концепції К.Платонова розрізняють: біологічну підструктуру (природою зумовлені властивості особистості); підструктуру індивідуальних особливостей психічних процесів (індивідуальні прояви пам'яті, сприйняття, мислення, здібностей); підструктуру індивідуального соціального досвіду (набуті людиною знання, навички, уміння і звичаї); підструктуру спрямованості (бажання, інтереси, нахили, ідеали, погляди, переконання, особливості характеру, самооцінка).

ТЕМПЕРАМЕНТ – психічна властивість особистості, яка характеризується динамікою протікання психічної діяльності (інтенсивністю, швидкістю, темпом, ритмом та ін.).

ТРИВОЖНІСТЬ – показник дезадаптованості. Розрізняють особистісну і ситуативну тривожність. Під *особистісною тривожністю* розуміється стійка індивідуальна характеристика, яка відображає схильність суб'єкта до тривоги і передбачає наявність сприймати більшість ситуацій як загрозливі. *Ситуативна тривожність* проявляється лише у певній ситуації і характеризується напруженістю, неспокоєм, нервозністю. *Шкільна тривожність* проявляється у негативному відношенні до школи (навіть до відмови її відвідувати), до вчителів і однокласників.

ТРУДОВА СТАДІЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ – на цій стадії людина не тільки продовжує засвоювати соціальний досвід, але й починає його відтворювати та створювати через активний вплив на оточуюче середовище завдяки своїй діяльності. В межах спеціального навчального закладу – це стадія шкільної трудової підготовки, на якій професійне становлення школярів відбувається через розвиток учнями своїх можливостей і індивідуальних особливостей для професійного самовизначення і самореалізації у професії, якій навчають у школі.

ХАРАКТЕР – психічна властивість особистості, яку складає сукупність відносно сталих її рис, у яких відображається ставлення до навколишнього світу та які визначають стиль її поведінки з людьми в типових умовах.

ШКІЛЬНА ДЕЗАДАПТАЦІЯ – це утворення неадекватних механізмів пристосування до школи у формі порушень навчання і поведінки, конфліктних

відношень, психогенних захворювань і реакцій, підвищеного рівня тривожності, викривлень у особистісному розвитку.

«Я» – глибинна сутність людини, її самість, автентичність, яка дає можливість їй відрізнити себе від інших людей, відчувати, усвідомлювати реальність свого існування.

3.4 Тематика курсових робіт з проблеми соціалізації

Метою курсової роботи із зазначеної дисципліни є виявлення нових фактів, висновків, рекомендацій, закономірностей або ж уточнення відомих раніше, але недостатньо досліджених.

Основними завданнями підготовки курсових робіт є:

- вибір теми курсового дослідження;
- складання плану роботи;
- вивчення літературних джерел. Методи добору фактичних матеріалів і складання огляду літератури;
- вибір об'єкту, предмету дослідження; постановка мети і завдань дослідження;
- підготовка експериментальної частини дослідження і аналіз отриманих результатів;
- оцінювання якості отриманих результатів на підставі висновків до основних розділів і до всієї роботи.

Орієнтовні теми курсових робіт:

1. Соціалізація як процес соціального розвитку особистості.
2. Проблема соціалізації учнів з інтелектуальними порушеннями.
3. Актуальність проблеми соціалізації в системі навчання дітей з інтелектуальними порушеннями.
4. Стадії процесу соціалізації.
5. Шляхи підвищення ефективності соціалізації учнів спеціальної школи.
6. Шляхи підвищення ефективності соціалізації учнів з порушеннями інтелекту на певних стадіях в спеціальному закладі освіти (адаптації, індивідуалізації, інтеграції, ранньої трудової підготовки).
7. Основні чинники соціалізації.
8. Сутність, механізми і структура соціалізації.
9. Педагогічні засади процесу соціалізації.
10. Забезпечення соціалізації в спеціальному закладі освіти.
11. Розвиток особистості учнів з інтелектуальними порушеннями в процесі соціалізації.
12. Роль сім'ї в процесі соціалізації дитини з особливими освітніми потребами.
13. Роль навчального закладу в процесі соціалізації дитини з особливими освітніми потребами.
14. Особливості соціалізації дітей з особливими освітніми потребами в сучасних умовах розвитку суспільства.

15. Основні труднощі соціалізації дітей з особливими потребами на сучасному етапі.
16. Формування адаптаційних можливостей учнів з інтелектуальними порушеннями в процесі їхньої соціалізації.
17. Розвиток самосвідомості учнів з інтелектуальними порушеннями як засіб забезпечення їхньої соціалізації.
18. Професійне самовизначення учнів спеціальної школи як основа їхньої соціалізації.
19. Взаємодія школи і сім'ї в процесі соціалізації учнів з особливими потребами.
20. Роль спеціального закладу освіти в процесі становлення особистості дитини.
21. Розвиток особистості дитини з інтелектуальними порушеннями в процесі її соціалізації.
22. Шляхи підвищення ефективності соціалізації учнів з особливими освітніми потребами.
23. Соціальне становлення учнів з інтелектуальними порушеннями в процесі їхньої соціалізації.
24. Педагогічні засади соціалізації дитини з особливими освітніми потребами.
25. Шляхи подолання шкільної тривожності в учнів з інтелектуальними порушеннями в процесі їхньої соціалізації.

3.5. Пакет контрольних завдань для перевірки результатів навчання

Приклади видів завдань для підсумкового контролю

ВАРІАНТ 1

1. Значення соціалізації в процесі підготовки осіб із психофізичними порушеннями до самостійного життя.
2. Пошук сучасних технологій підвищення ефективності соціалізації учнів з особливими потребами вітчизняними вченими.
3. Практичне завдання.

ВАРІАНТ 2

1. Проблема соціалізації учнів з особливими потребами на сучасному етапі.
2. Основні напрями забезпечення соціалізації в спеціальній школі. Передовий педагогічний досвід.
3. Практичне завдання.

ВАРІАНТ 3

1. Шляхи підвищення ефективності соціалізації учнів спеціальної школи.
2. Основні складові Нової концепції спеціальної освіти на сучасному етапі.
3. Практичне завдання.

ВАРІАНТ 4

1. Методичні рекомендації щодо удосконалення процесу соціалізації учнів з особливими потребами в світі новітніх технологій.
2. Основні труднощі соціалізації учнів з особливими потребами і шляхи їх запобігання.
3. Практичне завдання.

ВАРІАНТ 5

1. Розвиток особистості дитини з особливими потребами в процесі соціалізації.
2. Стадії процесу соціалізації.
3. Практичне завдання.

ВАРІАНТ 6

1. Сутність, механізми, структура і показники соціалізації.
2. Сфери розгортання соціалізації.
3. Практичне завдання.

ВАРІАНТ 7

1. Основні чинники соціалізації.
2. Особливості соціалізації дитини з особливими потребами на різних вікових етапах її розвитку.
3. Практичне завдання.

ВАРІАНТ 8

1. Стадія адаптації як одна із стадій соціалізації.
2. Професійне самовизначення і самоудосконалення учнів в умовах спеціальної школи.
3. Практичне завдання.

ВАРІАНТ 9

1. Стадія індивідуалізації як одна із стадій соціалізації.
2. Методичні основи забезпечення соціалізації в спеціальному закладі освіти.
3. Практичне завдання.

ВАРІАНТ 10

1. Стадія інтеграції як одна із стадій соціалізації.
2. Проблема соціалізації учнів з особливими потребами у спеціальній педагогіці.
3. Практичне завдання.

ВАРІАНТ 11

1. Стадія трудової підготовки як одна із стадій соціалізації.
2. Педагогічні засади процесу соціалізації.
3. Практичне завдання.

ВАРІАНТ 12

1. Особливості проходження дитиною стадій соціалізації в спеціальному закладі освіти.
2. Класичні методи вивчення особливостей соціалізації учнів спеціальної школи.
3. Практичне завдання.

ВАРІАНТ 13

1. Особливості соціалізації школярів з інтелектуальними порушеннями.
2. Використання учнями власних можливостей та індивідуальних особливостей на стадії інтеграції в процесі соціалізації.
3. Практичне завдання.

ВАРІАНТ 14

1. Формування в учнів початкових класів спеціальної школи адаптаційних можливостей в процесі соціалізації.
2. Вивчення особливостей соціалізації учнів спеціальної школи стандартизованими психологічними методиками.
3. Практичне завдання.

ВАРІАНТ 15

1. Формування у підлітків з інтелектуальними порушеннями самосвідомості та самооцінки в процесі соціалізації.
2. Особливості психолого-педагогічного діагностування учнів на різних етапах соціалізації в спеціальній школі.
3. Практичне завдання.

ВАРІАНТ 16

1. Прояви шкільної тривожності учнів на стадії адаптації.
2. Механізми соціалізації.
3. Практичне завдання.

ВАРІАНТ 17

1. Прояви агресивності учнів на стадії адаптації.
2. Розвиток особистості дитини з інтелектуальними порушеннями в процесі соціалізації.
3. Практичне завдання.

ВАРІАНТ 18

1. Вивчення тривожності учнів на стадії адаптації.
2. Методичні рекомендації щодо підвищення соціалізації учнів спеціальної школи.
3. Практичне завдання.

ВАРІАНТ 19

1. Особливості соціально-психологічної адаптації учнів спеціальної школи.

2. Педагогічний інструментарій щодо вивчення соціалізації учнів на стадії індивідуалізації.
3. Практичне завдання.

ВАРІАНТ 20

1. Особливості самооцінки учнів спеціальної школи.
2. Профорієнтаційна робота в спеціальній школі як засіб соціалізації учнів.
3. Практичне завдання.

ВАРІАНТ 21

1. Опанування учнями з інтелектуальними порушеннями соціальними ролями в процесі їхньої соціалізації.
2. Соціальне становлення особистості дитини з особливими потребами.
3. Практичне завдання.

ВАРІАНТ 22

1. Показники успішності соціалізації дитини з інтелектуальними порушеннями на стадії адаптації.
2. Методика вивчення особливостей соціалізації учнів на стадії інтеграції.
3. Практичне завдання.

ВАРІАНТ 23

1. Стан теорії щодо проблеми соціалізації дитини з особливими потребами.
2. Показники успішності соціалізації дитини з інтелектуальними порушеннями на стадії ранньої трудової підготовки.
3. Практичне завдання.

ВАРІАНТ 24

1. Стан практики щодо проблеми соціалізації дитини з особливими потребами.
2. Шляхи подолання адаптаційних труднощів дитини з інтелектуальними порушеннями.
3. Практичне завдання.

ВАРІАНТ 25

1. Професійне самовизначення учнів спеціальної школи як засіб їхньої соціалізації
2. Сутність процесу індивідуалізації навчання.
3. Практичне завдання.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеєнко Т.Ф. Соціалізація особистості: можливості й ризики. Науково-метод. посібник / Т.Ф. Алексеєнко. К., 2007. 152с.
2. Бондар В. І. Підготовка учнів допоміжної школи до самостійної трудової діяльності / В.І. Бондар. К.: Радянська школа, 1988. 128 с.
3. Висоцька А. М. Організація позакласної виховної роботи в спеціальних навчальних закладах для дітей з розумовою відсталістю (5-10 класи): метод. рек./А. М.Висоцька. К.: ВГСПО «Нац.Асамблея інвалідів України», 2012.106 с.
4. Вчимося жити самостійно: навч.-метод. посіб. [для роботи з учнями випускних класів інтернатних закл.] / Ж. В. Петрочко, О. М. Безпалько, О. М. Денисюк та ін.; Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді. К., 2002. 204с.
5. Глоба О.П. Регіональне реабілітаційне середовище як фактор соціалізації дітей і молоді з обмеженими психофізичними можливостями: монографія / О.П. Глоба. Краматорськ: ДДМА, 2011. 348с.
6. Глоба О. П. Про національну систему надання корекційно-реабілітаційних послуг в Україні. *Інклюзивна освіта: досвід і перспективи* : монографія. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. С. 76–88.
7. Дефектологічний словник: навчальний посібник / За ред. В.І.Бондаря, В.М.Синьова. К.: МП «Леся», 2011. 528с.
8. Заверико Н.В. Особливості соціалізації підлітків і молоді в сучасних умовах / Н.В. Заверико // Соціальна педагогіка: теорія та практика. К., 2005. № 1. С. 30-36.
9. Засенко В.В. Спеціальна освіта: стан і пріоритети розвитку. Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови: наук.- метод. зб. / за ред.: В.В.Засенка, А.А.Колупаєвої. К.: Науковий світ, 2010. С. 3-7.
10. Засенко В. В., Колупаєва А. А. Діти з особливими потребами: пріоритетні напрями державної політики України в галузі освіти, соціального захисту й охорони здоров'я // *Дефектологія. Особлива дитина: навчання і виховання*. 2014. № 3. С. 20-29.

11. Колупаєва А.А. Стратегічні напрями сучасної освітньої політики України. Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови: наук.-метод. зб. / за ред.: В.В.Засенка, А.А.Колупаєвої. К.: Науковий світ, 2010. С. 7-13.
12. Конвенція про права інвалідів: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН №61, прийнята 61-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН 13 грудня 2006 р. [неофіційний переклад]. К.: ВГСПО «НАІ України», 2007.40 с.
13. Кравченко Т.В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи: монографія / Т.В. Кравченко // Інститут проблем виховання АПН України. К.: Фенікс, 2009.416 с.
14. Кузнєцов М.А. Шкільні страхи: види, умови прояву та шляхи подолання: Монографія / М.А. Кузнєцов, І.В. Бабарикіна. Х., ХНПУ, 2012. 227с.
15. Лавриченко Н.М. Педагогіка соціалізації: європейські абрисы / Н.М. Лавриченко.К.: ВіРАІНСАЙТ, 2000. 444с.
16. Лукашевич М.П. Соціалізація. Виховні механізми і технології: Навч.-метод. посібник / М.П. Лукашевич.К.: ІЗМН, 1998.112с.
17. Миронова С.П. Робота фахівців з сім'ями, які виховують дітей з особливими освітніми потребами / С. П. Миронова//Актуальні питання корекційної освіти. 2017, № 9.
18. Москаленко В. В. Социализация личности / В. В. Москаленко. К.: Вища шк., 1986. 200 с.
19. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія. Підручник: у 2 кн. / Л. Е. Орбан-Лембрик. Чернівці: Книги-XXI, 2010. Кн. 1. 2010. 464 с.
20. Панагушина О.Є. Соціалізація дітей підліткового віку у діяльності молодіжних організацій: Монографія / О.Є. Панагушина // За ред.. Н.Слюсаренко. Херсон: РПО, 2010. 248с.
21. Програми для спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих дітей. Виховна робота (5-10 класи) / уклад.: А. М. Висоцька.К.: ВГСПО «Нац. Асамблея інвалідів України», 2012.198 с.
22. Рибалка В.В. Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників: Монографія / В.В. Рибалка // За ред. Г.О.Балла. К.: ІПППО АПН України, 1998. 160с.
23. Рогальська І.П. Соціалізація особистості у дошкільному дитинстві: сутність, специфіка, супровід: Монографія / І.П. Рогальська. К.: Міленіум, 2008. 400с.
24. Соціальна і життєва практика дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах навчально-реабілітаційних центрів: практико-зорієнтований посібник / За ред. І.Г.Єрмакова, К.С.Тороп, К.В.Рейди. Дніпро: «Інновація», 2018. 382с.
25. Тат'янчикова І.В. Методичні основи забезпечення соціалізації учнів спеціальної школи: курс лекцій з навчальної дисципліни для студентів дефектологічних факультетів педагогічних університетів / І.В. Тат'янчикова. Слов'янськ: Підприємство Маторін Б.І., 2013. 204с.
26. Тат'янчикова І. В. Корекційно-розвивальна програма забезпечення соціалізації дітей з вадами інтелектуального розвитку в спеціальному

навчальному закладі : метод. рек. практик працівникам спец. загальноосвіт. шкіл / І. В. Татяничкова. Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2014. 163с.

27. Татяничкова І.В. Формування в учнів з інтелектуальними вадами життєвих компетентностей в процесі їхньої соціалізації: науково-метод. посіб. / І. В. Татяничкова. Слов'янськ: Вид-во Б.І.Маторіна, 2014. 211с.

28. Татяничкова І. В. Соціалізація дітей з порушеннями інтелектуального розвитку: монографія / І. В. Татяничкова. Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2015. 381с.

29. Татяничкова І. В. Соціалізація дитини з вадами розвитку: теорія, досвід, технології: монографія / І.В. Татяничкова. Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2017. 457с.

30. Татяничкова І.В. Соціалізація дитини з особливими освітніми потребами: поради педагогам та батькам: методичні рекомендації педагогам спеціальних закладів освіти та батькам, які виховують дитину з особливими потребами / І.В.Татяничкова. Слов'янськ: Видавництво Б.І.Маторіна, 2020. 161с.

31. Татяничкова І., Ширіна А. Сходінками інклюзивної освіти: науково-методичний посібник / І.Татяничкова, А.Ширіна. Слов'янськ: Видавництво Б.І. Маторіна, 2021. 59с.

32. Хохліна О. П. Особистість у контексті проблеми соціалізації аномальної дитини / Хохліна О.П. // Зб. наукових праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Сер. соціально-педагогічна / за ред.: О.В. Гаврилова, В.І. Співака. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2012. Вип. XX, ч. 1. С.257-265.

33. Янса Н.В. Соціальна педагогіка: Короткий курс лекцій / Н.В. Янса // За ред.. проф. О.А.Дубасенюк. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 296с.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Набока О. Г., Татьянчикова І. В. Спеціальна освіта: сучасні підходи до підготовки фахівців для навчання дітей з особливими освітніми потребами // Фізико-математична освіта. 27(1), 2021. С. 76-81.

2. Соціальна і життєва практика дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах навчально-реабілітаційних центрів: практико-зорієнтований посібник / За ред. І.Г.Єрмакова, К.С.Тороп, К.В.Рейди. Дніпро: «Інновація», 2018. 382с.

3. Татьянчикова І. В. Соціалізація дитини з вадами розвитку: теорія, досвід, технології: монографія / І.В. Татьянчикова. Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2017. 457с.

4. Татьянчикова І.В. Соціалізація дитини з особливими освітніми потребами: поради педагогам та батькам: методичні рекомендації педагогам спеціальних закладів освіти та батькам, які виховують дитину з особливими потребами / І.В.Татьянчикова. Слов'янськ: Видавництво Б.І.Маторіна, 2020. 161с.

5. Татьянчикова І., Ширіна А. Сходінками інклюзивної освіти: науково-методичний посібник / І.Татьянчикова, А.Ширіна. Слов'янськ: Видавництво Б.І. Маторіна, 2021. 59с.

Додаткова:

1.Алексєєнко Т.Ф. Соціалізація особистості: можливості й ризики. Науково-метод. посібник / Т.Ф. Алексєєнко. К., 2007. 152с.

2. Висоцька А. М. Організація позакласної виховної роботи в спеціальних навчальних закладах для дітей з розумовою відсталістю (5-10 класи) : метод. рек./А. М. Висоцька.К.: ВГСПО «Нац. Асамблея інвалідів України», 2012.106 с.

3. Глоба О.П. Регіональне реабілітаційне середовище як фактор соціалізації дітей і молоді з обмеженими психофізичними можливостями: монографія / О.П. Глоба. Краматорськ: ДДМА, 2011. 348с.

4. Дефектологічний словник: навчальний посібник / За ред. В.І.Бондаря, В.М.Синьова. К.: МП «Леся», 2011. 528с.

5. Заверико Н.В. Особливості соціалізації підлітків і молоді в сучасних умовах / Н.В.Заверико // Соціальна педагогіка: теорія та практика. К., 2005. №1. С. 30-36.

6. Засенко В. В., Колупаєва А. А. Діти з особливими потребами: пріоритетні напрями державної політики України в галузі освіти, соціального захисту й охорони здоров'я // Дефектологія. Особлива дитина: навчання і виховання. 2014. № 3. С. 20-29.

7. Кравченко Т.В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи: монографія / Т.В. Кравченко // Інститут проблем виховання АПН України.К.: Фенікс,2009.416 с.

8. Лукашевич М.П., Бондарчук Л.В. Особливості соціалізації молоді з особливими потребами: пошук концептуальних підходів // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – № 2. 2006. С. 25-30.

9. Миронова С.П. Робота фахівців з сім'ями, які виховують дітей з особливими освітніми потребами / С. П. Миронова//Актуальні питання корекційної освіти. 2017, № 9.

10. Москаленко В. В. Социализация личности / В. В. Москаленко. К.: Вища шк., 1986. 200 с.

11. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія. Підручник: у 2 кн. / Л. Е. Орбан-Лембрик. Чернівці: Книги-XXI, 2010. Кн. 1. 2010. 464 с.

12. Панагушина О.Є. Соціалізація дітей підліткового віку у діяльності молодіжних організацій: Монографія / О.Є. Панагушина // За ред.. Н.Слюсаренко. Херсон: РПО, 2010. 248с.

13.Програми для спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих дітей. Виховна робота (5-10 класи) / уклад. : А. М. Висоцька.К.: ВГСПО «Нац. Асамблея інвалідів України», 2012.198 с.

14. Рогальська І.П. Соціалізація особистості у дошкільному дитинстві: сутність, специфіка, супровід: Монографія / І.П. Рогальська. К.: Міленіум, 2008. 400с.

15. Соціалізація особистості школяра / За ред. Л.Є.Орбан. Івано-Франківськ, 1996. 68с.

16. Тат'янчикова І. В. Корекційно-розвивальна програма забезпечення соціалізації дітей з вадами інтелектуального розвитку в спеціальному навчальному закладі : метод. рек. практи. працівникам спец. загальноосвіт. шкіл / І. В. Тат'янчикова. Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2014. 163с.

17. Тат'янчикова І.В. Формування в учнів з інтелектуальними вадами життєвих компетентностей в процесі їхньої соціалізації: науково-метод. посіб. / І. В. Тат'янчикова. Слов'янськ: Вид-во Б.І.Маторіна, 2014. 211с.

18. Тат'янчикова І. В. Соціалізація дітей з порушеннями інтелектуального розвитку: монографія / І. В. Тат'янчикова. Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2015. 381с.

19. Хохліна О. П. Особистість у контексті проблеми соціалізації аномальної дитини / Хохліна О.П. // Зб. наукових праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Сер. соціально-педагогічна / за ред.: О.В. Гаврилова,

В.І. Співака. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2012. Вип. XX, ч. 1. С.257-265.

Інформаційні джерела:

1. Всеукраїнський фонд «Крок за кроком». Розвиваємо інклюзивну школу разом: партнерство між інклюзивними та спеціальними навчальними закладами. URL: <http://www.ussf.kiev.ua/completedproject/5/>
2. Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/875-12>
3. Закон України «Про охорону дитинства» URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2402-14>
4. Засенко В. В. Сучасні проблеми теорії і практики навчання дітей з особливими потребами. [Електроний ресурс]. / В. В.Засенко. Режим доступу: http://canada-ukraine.org/ukr_Journal_V1.htm
5. Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України. <https://www.facebook.com/ispukr/>
6. Конвенція ООН про права дитини. URL: http://www.unicef.org/ukraine/convention_small_final.pdf.
7. Колупаєва А. Інтегративні тенденції в освіті дітей з особливими потребами в Україні. URL: http://canada-ukraine.org/ukr_Journal_V1.htm.
8. Колупаєва А.А. Основи інклюзивної освіти : навчально-методичний посібник. К.: А.С.К., 2012. 308 с. URL: <http://www.twirpx.com/file/958780>
9. Концепція розвитку інклюзивної освіти: Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 01.10.2010 № 912 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-kontseptsii-rozvitku-inklyuzvnoho-navchanya> (дата звернення: 14.09.2018).
10. Косарева Г. Підготовка майбутніх вихователів до впровадження інклюзивних форм навчання в освітню практику. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти* : збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. 2014. Вип. 9(52). С. 87–90. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ozfm_2014_9_29.
11. Положення про спеціальну загальноосвітню школу (школу-інтернат) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, затверджене Наказом Міністерства освіти і науки України № 852 від 15.09.2008р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1219-08>
12. Про освіту. Закон України № 2145-VIII від 05.09.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

ДОДАТКИ

Додаток А

АНКЕТИ ДЛЯ ПЕДАГОГІВ

Загальна анкета

1. Чому на сучасному етапі розвитку суспільства особливого значення набувають питання соціалізації особистості?
2. Чому розв'язання проблеми соціалізації в нових соціально-економічних умовах стає найбільш актуальним для дітей з особливими потребами? З інтелектуальними порушеннями?
3. Що таке соціалізація? Дати визначення.
4. У чому сутність соціалізації в контексті особистісного підходу?
5. З яких основних ключових понять складається визначення процесу соціалізації?
6. Чому першочергового значення набуває процес соціалізації учнів в умовах спеціального закладу освіти?
7. Які стадії (етапи) соціалізації проходять учні в спеціальному закладі освіти? У чому полягає їхня сутність?
8. З якими труднощами стикаються діти з особливими потребами, проходячи соціалізацію? В умовах спеціального закладу освіти?
9. З якими труднощами стикаються вчителі, запроваджуючи програму соціалізації дітей з особливими потребами?
10. Чи сприяють батьки соціалізації своїх дітей? У чому це проявляється?
11. У чому, на вашу думку, можуть допомогти батьки учнів у розв'язанні питань соціалізації?
12. Яка допомога потрібна сучасній спеціальній школі для позитивного розв'язання питань соціалізації своїх вихованців?
13. Визначте основні напрями, які, на вашу думку, сприятимуть підвищенню ефективності соціалізації учнів у спеціальному закладі освіти? Взагалі?

I стадія соціалізації – адаптації

1. У чому полягає сутність стадії адаптації учнів з особливими потребами в процесі їхньої соціалізації?
2. З яким віком дитини (класами) пов'язується стадія адаптації в умовах спеціального закладу освіти?
3. На що в першу чергу повинні бути спрямовані зусилля педагогів на цій стадії?
4. У чому проявляються труднощі адаптації учнів з особливими потребами до умов школи і навчання взагалі?
5. З якими труднощами стикаються педагоги на стадії адаптації?
6. Які показники адаптованості можна виділити в цей період?
7. Визначте основні напрями підвищення адаптації дітей з інтелектуальними порушеннями до навчання в спеціальному закладі та запобігання їхньої дезадаптації взагалі. Які заходи в цьому напрямі передбаченої навчально-виховним планом школи?

II стадія соціалізації – індивідуалізації

1. У чому полягає сутність стадії індивідуалізації учнів з інтелектуальними порушеннями в процесі їхньої соціалізації?
2. З яким віком дитини (класами) пов'язується стадія індивідуалізації в умовах спеціального закладу освіти?
3. На що в першу чергу повинні бути спрямовані зусилля педагогів на цій стадії?
4. Чому розвиток самосвідомості (адекватної самооцінки) набуває особливої значущості на стадії індивідуалізації?
5. Чи потрібно розвивати психофізіологічні можливості та індивідуальні особливості учнів з особливими потребами на цій стадії? Як їхній стан може вплинути на подальший процес соціалізації дитини?
6. Як, на ваш погляд, пов'язана стадія індивідуалізації процесу соціалізації з професійно-трудовою підготовкою учнів в умовах спеціального закладу освіти?
7. Визначте основні труднощі соціалізації дитини з особливими потребами на стадії індивідуалізації.
8. Визначте основні напрями підвищення ефективності роботи на цій стадії. Які заходи в цьому напрямі передбачено навчально-виховним планом школи?

III стадія соціалізації – інтеграції

1. У чому полягає сутність стадії інтеграції учнів з особливими потребами в процесі їхньої соціалізації?
2. З яким віком дитини (класами) пов'язується стадія інтеграції в умовах спеціального закладу освіти?
3. На що в першу чергу повинні бути спрямовані зусилля педагогів на цій стадії?
4. Чому на стадії інтеграції особливої значущості набуває виконання дитиною з особливими потребами певних соціальних ролей у класній і позакласній роботі?
5. Як враховуються психофізіологічні можливості та індивідуальні особливості дитини на цій стадії?
6. Як, на ваш погляд, пов'язана стадія інтеграції процесу соціалізації з професійно-трудовою підготовкою учнів в умовах спеціального закладу освіти?
7. Визначте основні труднощі соціалізації дитини з особливими потребами на стадії інтеграції.
8. Визначте основні напрями підвищення ефективності роботи на цій стадії. Які заходи в цьому напрямі передбачено навчально-виховним планом школи?

IV стадія соціалізації – ранньої трудової підготовки

1. У чому полягає сутність стадії ранньої трудової підготовки учнів з особливими потребами в процесі їхньої соціалізації?
2. З яким віком дитини (класами) пов'язується стадія ранньої трудової підготовки в умовах спеціального закладу освіти?
3. На що в першу чергу повинні бути спрямовано зусилля педагогів на цій стадії?
4. Як здійснюється професійно-трудова підготовка в умовах спеціального закладу освіти?
5. Яким професіям навчають дітей у вашій школі? Чим це обумовлено?
6. Як здійснюється добір дітям з інтелектуальними порушеннями певних професій? На що звертається особлива увага?
7. Як педагогічний колектив допомагає учню визначитися з вибором певної професії?
8. Як рекомендації педагогів враховуються при визначенні профілю трудового навчання дитини?
9. Які види занять, окрім уроків з професійно-трудової підготовки, передбачено навчально-виховним планом школи?
10. Як оцінюється соціальна значущість продукції, виготовленої школярами?
11. Чи розглядаються педагогічним колективом перспективи працевлаштування школярів? У чому полягають суттєві труднощі розв'язання цього питання?
12. Визначте основні труднощі соціалізації дитини з особливими потребами на стадії ранньої трудової підготовки.
13. Визначте основні напрями підвищення ефективності роботи на цій стадії. Які заходи в цьому напрямі передбачено навчально-виховним планом школи?

**Опитувальник для дітей (3 клас)
I стадія – адаптації**

1. Як ти себе відчуваєш?
2. Чи турбує що-небудь тебе? Чому?
3. Чи важко тобі було звикнути до школи? До дітей? До вчителів? Чому?
4. Чи важко тобі вчитися? У чому ці труднощі?
5. Що турбує тебе більше всього? Як, за твоєю думкою, зробити так, щоб ці бентеження зникли (не турбували тебе)?
6. Як ти відчуваєш себе у класі? У колективі дітей? Чи ображають вони тебе?
7. Що ти робиш, щоб діти не ображали тебе?
8. Як часто ти сваришся з друзями? З однокласниками? Хто поступається першим?
9. Якщо ти неправий, чи визнаєш ти це? Чи будеш і далі відстоювати свою правоту?
10. Чи подобається тобі у школі? У класі? Серед однокласників?
11. Чи подобається тобі вчитися? Чи турбуєшся ти, відповідаючи на уроці?
12. Якщо твого друга (однокласника) ображають, чи заступишся ти за нього? Чи шкода тобі його?
13. Якщо хтось з однокласників плаче, чи будеш ти його заспокоювати? Чому?
14. Чи хочеш ти, щоб у класі завжди були добрі, дружні стосунки? Чи залежить від цього твій настрій?
15. Чи легко тобі виконувати вимоги вчителя (вихователя), батьків, однокласників?
16. Чи можеш ти сказати: «Школа – мій дім, мені тут дуже добре»?
17. Чи допомагає тобі школа (вчителі, однокласники) подолати труднощі? Як? Якої допомоги ти чекаєш?

**Опитувальник для дітей (4-7 класи)
на виявлення знань про самого себе**

II стадія – індивідуалізації

1. Чи знаєш ти самого себе?
2. Чи добре (погано) ти себе знаєш?
3. Які якості тобі притаманні?
4. Який стан твого здоров'я? Як ти себе відчуваєш?
5. Який у тебе характер? Назви позитивні риси свого характеру.
6. Чи активний ти? Наскільки?
7. Що ти знаєш про свої особистісні особливості?
8. Чи допомагають тобі твої особливості і якості у навчанні? У проведенні вільного часу? У трудовій діяльності? Як?
9. Яке місце ти займаєш у колективі однокласників? Друзів? Серед близьких? Серед інших людей?
10. Яке доручення ти виконуєш у класі? Ким ти є? Хто тебе обрав? Чому? За які якості? Як ти виконуєш цю роль? Чи подобається вона тобі?
11. Які у тебе захоплення? Що ти любиш робити, чим займатися? Чому?
12. Чим ти займаєшся у вільний час?
13. Чи допомагають тобі твої захоплення у виборі діяльності? Професії? Як?
14. Чи допомагає тобі школа і батьки у розвитку твоїх якостей, інтересів, захоплень?
15. Які гуртки ти відвідуєш у школі? Чому саме ці?

**Зразок картки експертної оцінки
(оцінювання кожної дитини педагогами) на II стадії соціалізації**

Учень	Ступінь прояву індивідуальності	Адекватність самооцінки	Чи може усвідомлювати свої здібності	Чи може усвідомлювати свої нахили	Чи може усвід. свої індивідуал. особливості
Сашко О.					
Олена Г.					
Оля М.					
Іван Д.					
Семен Ж.					
Наталя У.					
Надія А.					
Віра Т.					

бали: 0-5 «0» -
«1» -

«2» -

«3» -

«4» -

«5» -

Додаток К

Програма спостереження щодо виявлення особливостей адаптації учнів з інтелектуальними порушеннями у спеціальному закладі освіти

Бали	Шкали оцінювання						
	шкала 1	шкала 2	шкала 3	шкала 4	шкала 5	шкала 6	шкала 7
	навчальна активність	засвоєння програм. матеріалу	поведінка на уроці	поведінка на перерві	взаємовідн. з однокласниками	відношення до вчителів	емоції
«5»	учень активно працює на уроці, відповідає правильно	дитина добре засвоює матеріал, правильно, без помилок виконує запропоновані завдання	учень повністю виконує всі вимоги вчителя, дисциплінований	у дитини висока ігрова активність, не порушує дисципліну, охоче приймає участь у різних справах	дитина товариська, легко йде на контакт з дітьми	дитина проявляє добре відношення до вчителя, подобається спілкування з ним	у дитини гарний настрій, позитивні емоції
«4»	менш активно працює на уроці, відповіді можуть бути як правильні, так і неправильні	добре засвоює матеріал, є одиничні помилки при виконуваних завданнях	виконує вимоги вчителя, але іноді відволікається, порушує дисципліну	недостатня активність, не порушує дисципліну, здебільшого віддає перевагу своїм справам у класі або заняттям з одним з учнів	недостатньо ініціативна, але легко йде на контакт, якщо до неї звертаються	дорожить думкою вчителя про себе, намагається виконувати його вимоги	спокійний емоційний стан
«3»	рідко піднімає руку, не дуже активний, але відповідає здебільшого правильно	частково засвоює матеріал, мають місце правильні і неправильні відповіді, які чергуються	відволікається на уроці, розмовляє з товаришем, не зібраний, частково виконує вимоги вчителя	здебільшого недостатня активність, не порушує дисципліну, виконує деякі справи, або доручення самостійно (робить уроки, миє дошку, прибирає у класі)	сфера спілкування обмежена, йде на контакт з утрудненнями і лише з деякими дітьми	старанно виконує вимоги вчителя, але при цьому часто звертається за допомогою до однокласників	іноді проявляється змінення настрою у бік негативних емоцій
«2»	часто	частково	часто	пасивний,	може	виконує	здебільшого

	відволікається, не чує запитань вчителя, активність короткочасна	засвоює матеріал, мають місце здебільшого неправильні відповіді	відволікається на уроці, напружений, мало відповідає, частково виконує вимоги вчителя	іноді порушує дисципліну, не може знайти для себе ніяке заняття	знаходиться поруч з дітьми, але не йде з ними на контакт і не спілкується	вимоги вчителя, але без бажання, здебільшого формально, при цьому намагається бути непомітною	оспостерігаються негативні емоції, часта зміна настрою
«1»	пасивний на уроці, дає неправильні відповіді	погано засвоює матеріал, мають місце в основному неправильні відповіді, неакуратність при виконванні запропонованих завдань	здебільшого відволікається на уроці, розмовляє з однокласниками, здебільшого не виконує вимоги вчителя	пасивний, порушує дисципліну, подобається сидіти в класі наодинці	замкнена, не спілкується з дітьми, знаходиться в ізоляції від інших	уникає спілкування з вчителем, не хоче виконувати його вимоги, при цьому зазнає негативних емоцій	у цілому спостерігається депресивний стан; поганий настрій, негативні емоції, байдужість до всього оточуючого
«0»	навчальна активність відсутня повністю	повна відсутність засвоєння програмного матеріалу, грубі помилки і їх велика кількість	постійно відволікається на уроці, зовсім не виконує вимоги вчителя, не відповідає, займається сторонніми справами	пасивний, часто порушує дисципліну, нічим не займається	проявляє негативізм по відношенню до інших дітей	зовсім не хоче спілкуватися з вчителем, неадекватно реагує на кожне його зауваження, при цьому зазнає лише негативних емоцій	спостерігається агресія

При цьому **рівень** адаптації школярів розподіляється залежно від балів:

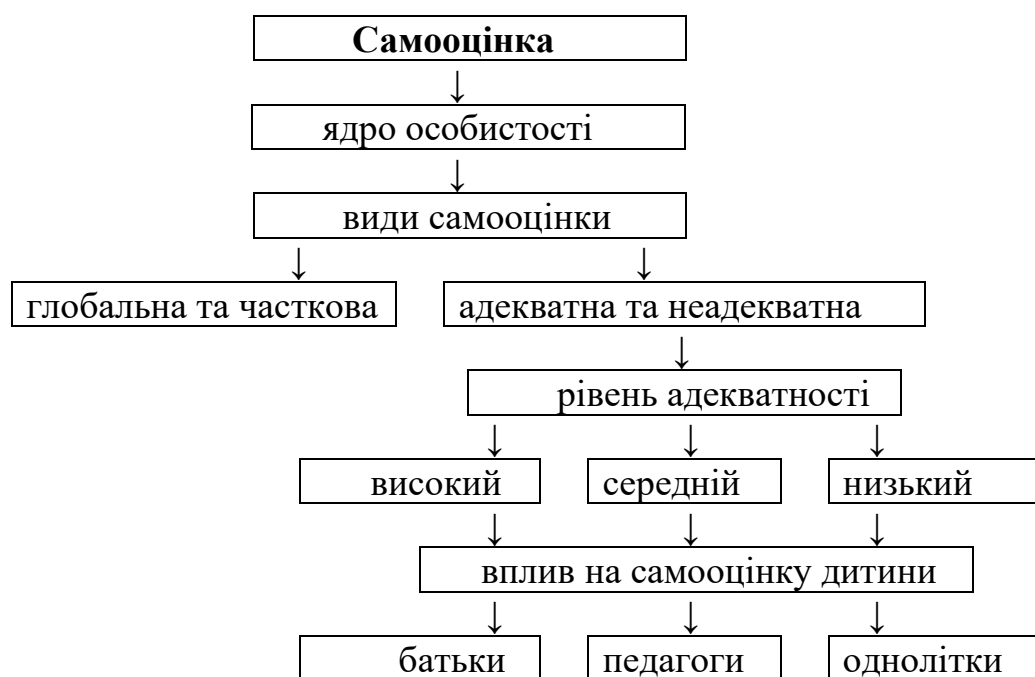
28-35 балів – високий рівень адаптації;

21-27 балів – достатній рівень адаптації;

14-20 балів – середній рівень адаптації;

менше 14 балів – низький рівень адаптації.

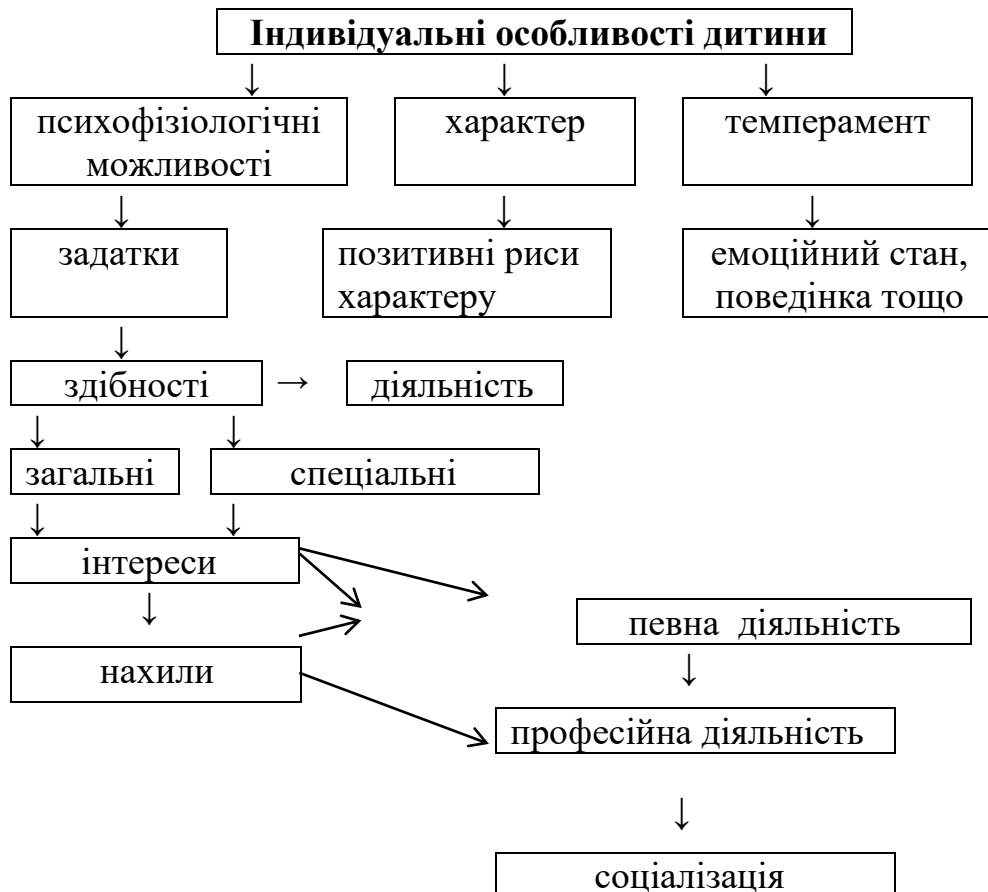
Самооцінка як предмет вивчення на стадії індивідуалізації

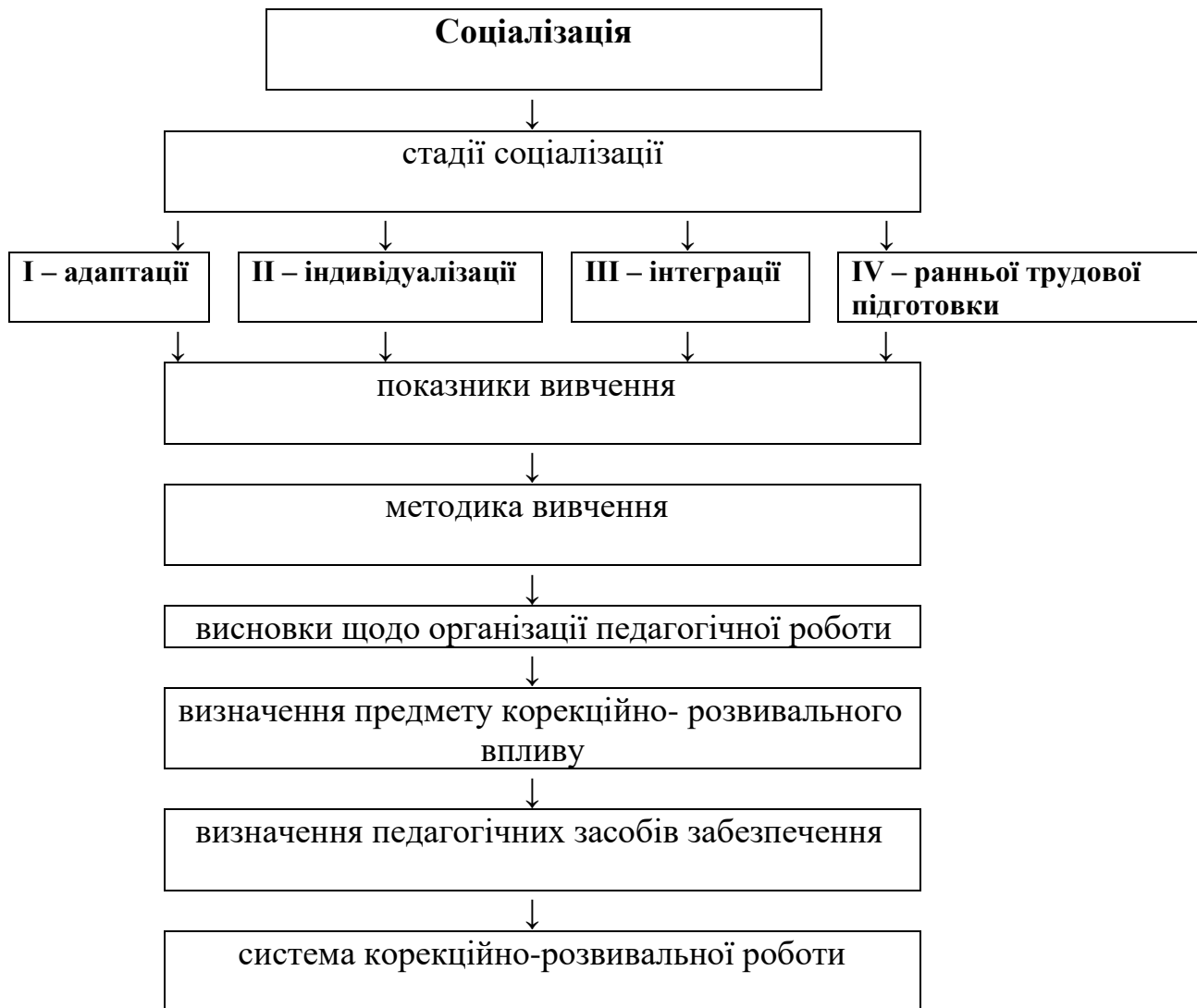
Самосвідомість як предмет вивчення на стадії індивідуалізації

**Напрями роботи на стадії індивідуалізації
(вивчення індивідуальних особливостей дитини)**

**Забезпечення соціалізації дітей
в умовах спеціального закладу освіти**

Приклади вправ на зняття тривожності у дітей (I стадія соціалізації – адаптації)

Вправа «Слухаємо себе»

Мета: розвиток здатності до релаксації, уміння діагностувати емоційне самопочуття учасників групи.

Школярам пропонують сісти в зручній позі, заплющити очі, розслабитися й прислухатися до себе, ніби зазирнути в себе, й подумати: що кожний відчуває, який у нього настрій. Через кілька хвилин усі учасники групи по черзі розповідають, не розплющуючи очей, про те, як вони почуваються і який у них настрій. Вправа дає змогу діагностувати емоційне самопочуття підлітків, сприйняття ними форм і методів роботи групи.

Вправа «Подаруй усмішку»

Мета: навчитися знімати скутість обличчя за допомогою усмішки, підтримувати усмішкою, бажати добра навколишнім; створити і підтримувати позитивний емоційний фон; усунути страхи.

Педагог (психолог) поясняє підліткам значення усмішки у житті та самопочутті людини. Напруження м'язів не тільки відображає, а й формує поганий настрій, утому, негативні емоції. Мають бути напруженими тільки ті м'язи, що необхідні, всі інші повинні бути розслабленими. Цілком розслаблена людина стирає всі негативні емоції. За серйозного виразу обличчя напружені 17 м'язів, в усмішці – 7. Фізіологічний сміх – це вібрація й масаж, що знімають напруження. Дітям доводиться: усмішка покращить настрій вам і навколишнім, для усмішки шукайте приводу, провокуйте усмішку. Усміхайтеся!

Усі учасники групи беруться за руки і дарують один одному усмішки: кожен підліток повертається до свого сусіда праворуч або ліворуч і, побажавши йому чогось гарного, усміхається. Той у свою чергу посміхається наступному сусідові і т.д.

Керівник групи цікавиться враженнями школярів від заняття, дякує групі за роботу й запрошує на наступну зустріч.

Малювання на тему «Моє ім'я»

Мета: невербальне символічне вираження змісту обраного імені.

Після того, як усі учасники групи назвали свої імена, підліткам пропонують подумати й намалювати малюнок: «Моє ім'я», що у вигляді символів або образів відображав би зміст обраного імені. Після виконання малюнка проводиться обговорення робіт, визначається настрій, який виникає у дитини щодо свого імені.

Це цікаво

До питання: мегафактори соціалізації

На початку ХХ століття видатні вітчизняні науковці – психіатр, психолог і фізіолог В.Бехтерев, геофізик, академік П.Лазарєв, біофізик О.Чижевський відзначили залежність відносин у соціальному середовищі від кількості світової енергії, яка притікає до нас, і дійшли висновку, що вивчення суспільних явищ має відбуватися у зв'язку з явищами геофізичними і космічними. Наприклад, Чижевський виявив, що епохи концентрації історичних подій (відкриття Америки, революції в Англії, Франції, Росії та ін.) збігаються з епохами максимумів сонячної активності. Таку ж явну залежність він виявив і в житті видатних історичних людей. Сьогодні вже не викликає сумніву прямий взаємозв'язок фізичного, психічного і соціального стану людини та стану найближчих і далеких від нас планет – Сонця (геомагнітне випромінювання). У цьому відношенні цікавою є версія позакосмічного походження дітей – індиго.

Звичайно питання про прямий вплив космосу на процес соціалізації ще не ставилося, але, можливо це справа найближчої перспективи.

До питання: соціалізація етносу

Соціалізація в тому або іншому етносі має свої особливості, які можна об'єднати в дві групи – вітальні (життєві або біолого-фізичні) і ментальні (фундаментальні, духовні властивості). До вітальних особливостей відноситься, наприклад, їжа. Отже, тісний зв'язок фізичного розвитку людини з її їжею видно на прикладі Японії: в результаті стрімкого економічного розвитку, європеїзації, точніше американізації, життя японців істотно змінилося щодо раціону харчування і, як наслідок – змінився їх соматичний стан: старші покоління значно поступаються молодшим за показниками зростання і ваги. Проте, традиційне велике вживання морських продуктів, як і раніше, виводить Японію на перше місце за тривалістю життя. Японію ще називають старіючою нацією: з одного боку, кількість людей похилого віку є стабільно високою, а з іншого – впливає державна політика обмеження народжуваності. Від так, до вітальних особливостей соціалізації етносу можна також додати: традиції догляду за малятами, спорт, якість медичного обслуговування населення. До ментальних особливостей соціалізації етносу відносять: ставлення до праці, побутову сферу, ідеали краси, традиції сімейного виховання, норми статево-рольової поведінки, емоції та почуття.

Цікаво, що народи Півночі, що сформувалися і жили за особливих природно-кліматичних умов, відрізняє специфічна традиція сприйняття звуку, своєрідний етнічний звуковий ідеал, який впливає на прояв їх емоцій і поведінку. Отже, менталітет етносу несе в собі досвід попередніх поколінь соціального виховання підрастаючого покоління.

**Орієнтовна тематика бесід і лекцій згідно з модулями
корекційно-розвивальної програми на стадії адаптації**

Модулі позакласної виховної роботи	Орієнтовна тематика бесід з учнями	Орієнтовна тематика лекцій для батьків учнів
Модуль 1. Я і школа	«Як я сприймаю школу», «Школа – мій другий дім», «Вчитель – мій старший товариш», «Учнівські обов'язки»	«Основні труднощі адаптації дитини до школи», «В сім'ї з'явився учень», «Як допомогти дитині звикнути до школи», «Обов'язки учня», «Дитина потребує уваги...»
Модуль 2. Правила поведінки	«Я – серед людей», «Мої життєві правила», «Чи легко бути слухняним», «Чарівні слова», «Моя поведінка», «Як я оцінюю свої вчинки?», «Культура поведінки у колективі», «Погані вчинки: як їх позбутися», «Ціна справжніх вчинків»	«Навчаємо дитину культурі поведінки», «Шляхи запобігання негативної поведінки», «Допоможемо дитині разом», «Дитина прагне нашої уваги»
Модуль 3. Правила успішного спілкування	«Культура спілкування», «Як спілкуватися із знайомими та незнайомими людьми», «Вчимося спілкуватися», «Азбука спілкування», «Вчимося розмовляти і слухати», «Мое місце у колективі», «Ми – єдиний дружний колектив»	«Культура спілкування», «Приємне спілкування з оточуючими – запорука успіху», «Як спілкуватися з дитиною?»
Модуль 4. Як побороти тривожність	«Що мене бентежить?», «Мої страхи», «Треба заспокоїтись», «Як позбутися своїх страхів», «Чому мені погано у школі?», «Чи треба турбуватися?»	«Навчаємося розв'язувати проблеми разом», «Як допомогти дитині позбавитися своїх страхів», «Все буде добре: шляхи подолання хвилювань дитини», «Разом весело крокувати просторами...»
Модуль 5. Попередження конфліктів (як позбутись агресивності)	«Відійди, злість», «Як вийти із конфлікту», «Чому мене ображають?», «Як позбутися агресії», «Як ти хочеш, щоб ставилися до тебе – стався так до інших», «Як налагодити відносини з однокласниками», «Вміння виконувати прохання інших», «Мое ставлення до інших», «Чому я не розумію інших?»	«Причини і сутність конфлікту», «Чому моя дитина агресивна?», «Причини конфліктів з однолітками», «Конфлікти зі старшими: як їх подолати», «Агресивна дитина: допоможемо разом»

**Орієнтовна тематика бесід і лекцій згідно з модулями
корекційно-розвивальної програми на стадії індивідуалізації**

Модулі позакласної виховної роботи	Орієнтовна тематика бесід з учнями	Орієнтовна тематика лекцій для батьків учнів
Модуль 1. «Який я є»	«Я очима інших», «Мій словесний портрет», «Хто я?», «Погляд на себе», «Чи знаю я себе», «Скажи, люстерко»	«Наша дитина: яка вона?», «Чи знаємо ми свою дитину?», «Що я можу розповісти про свою дитину», «Унікальність нашої дитини»
Модуль 2. «Мої сильні або слабкі сторони»	«Вчимося оцінювати себе», «Мої досягнення», «Мої особливості: чим я пишаюсь», «Мої можливості: як їх підвищити», «Мої улюблені справи», «Що я можу», «У мене не виходить, але...»	«Як допомогти дитині позбутися недоліків», «Розвиваємо творчі здібності наших дітей», «Наша дитина: погляд зі сторони», «Розвиваємо самоповагу у дитини», «Чому дитині важко?»
Модуль 3. «Професії, яких навчають у школі»	«Мої можливості і майбутня професія», «Я і моя майбутня трудова діяльність», «Опануємо майбутню професію: за і проти», «Професійно-трудова діяльність у школі», «Цих професій навчають у школі»	«Вибір майбутньої професії: допоможемо разом», «Шлях дитини до професії починається у школі», «При виборі професії у школі звертаємо увагу на...», «Вплив улюблених занять на вибір професійно-трудової діяльності»

**Орієнтовна тематика бесід і лекцій згідно з модулями
корекційно-розвивальної програми на стадії інтеграції**

Модулі позакласної виховної роботи	Орієнтовна тематика бесід з учнями	Орієнтовна тематика лекцій для батьків учнів
Модуль 1. Як зробити для себе вільний час цікавим і корисним	«Що таке вільний час?», «Дозвілля твоїх однолітків», «Кожному – улюблена справа у вільний час», «Хто завжди сумує?», «Займи себе сам», «Плануємо дозвілля», «Як організувати свій вільний час?», «Мій улюблений гурток»	«Як допомогти дитині організувати вільний час?», «Нам цікаво разом», «Сімейне дозвілля», «Улюблена справа нашої дитини», «Як зробити дозвілля цікавим і корисним?», «Умілі руки не зазнають нудьги», «Дитина допомагає...»
Модуль 2. Опануємо соціальні ролі	«Мої обов'язки у класі», «Я – учень», «Я – черговий», «Я – санітар», «Що я можу у колективі?», «Як я виконую доручення?», «Наводимо	«Дитина дома: яка вона, що робить?», «Як налагодити відносини дитини у колективі?», «Різні ролі нашої дитини», «Доручення і обов'язки нашої дитини», «Сімейні ролі»

	чистоту», «Мої обов'язки вдома», «Хороший школяр – честь і гордість школи»	
--	--	--

**Орієнтовна тематика бесід і лекцій згідно з модулями
корекційно-розвивальної програми
на стадії ранньої трудової підготовки**

Модулі позакласної виховної роботи	Орієнтовна тематика бесід з учнями	Орієнтовна тематика лекцій для батьків учнів
Модуль 1. Світ професій: профорієнтаційна робота	«Про майбутню професію», «Ким бути?», «Що треба знати про світ професій?», «Усі професії важливі, усі професії потрібні», «Де я зможу працювати за своєю професією», «Професія моїх батьків», «Важливість професії для кожного з нас», «Цих професій навчають у школі», «Чому мені подобається професія, якої я навчаюсь у школі»	«Про яку професію мріє наша дитина», «На чому будується інтерес до професії», «Професія батьків – продовження робітничих династій», «Вибір професії: школа радить», «Школа надає можливість»
Модуль 2. Як правильно визначити професію	«Вимоги моєї професії», «Які професійні якості я маю розвивати», «Що мені допоможе успішно працювати», «Хто мені допоможе обрати професію?», «Я і професія», «Чого я можу досягти у своїй професії»	«Визначення професії для дитини: зробимо разом», «Правильний вибір професії – крок до самостійного життя», «Що може наша дитина?», «Професійні очікування нашої дитини»
Модуль 3. Мої перші професійні досягнення	«Своїми руками», «Мої професійні досягнення», «Я це зможу», «Як бути корисним?», «Підвищуємо свою професійну майстерність», «Майстер своєї справи»	«Дитина може і хоче бути корисною», «Крок до професійної діяльності починається вдома»

**Структура та зміст занять
щодо формування соціальної поведінки і спілкування
в учнів з інтелектуальними порушеннями
(на стадії адаптації)**

№	Зміст заняття
I. Підготовчий етап	
Модуль 1. Я і школа	
1.1.	Знайомство з дітьми. Визначення основних труднощів їх перебування у школі і колективі однолітків. Бесіди з педагогами, учнями та їх батьками. Бесіда: «Школа – мій другий дім»
1.2.	Підготовка дітей до роботи у групі, настрої на позитивні результати, створення доброзичливої атмосфери. Бесіда: «Учнівські обов'язки»
1.3.	Встановлення довіри учня з педагогом. Бесіда: «Вчитель – мій старший товариш»
II. Корекційний етап	
Модуль 2. Правила поведінки	
2.1.	Визначення правил поведінки. Диспут: «Я – серед людей»
2.2.	Добра і погана поведінка. Порівняння двох норм поведінки. Аналіз позитивних і негативних сторін поведінки. Бесіда: «Погані вчинки: як їх позбутися»
2.3.	Ситуації морального вибору. Обговорення проблемних ситуацій
2.4.	«Програвання» поведінкових моделей. Бесіда: «Культура поводження в колективі»
2.5.	Створення і «програвання» різних соціальних ситуацій, моделей поведінки. Створення учнем своєї моделі поведінки, адекватної до певної ситуації. Бесіда: «Моя поведінка»
2.6.	Підсумок і колективне обговорення результатів занять
Модуль 3. Правила успішного спілкування	
2.7.	Визначення правил успішного спілкування. Бесіда: «Культура спілкування»
2.8.	Позитивні та негативні форми спілкування. Суспільна думка
2.9.	Бесіда: «Вчимося спілкуватися». Вміння вести діалог, розмовляти і слухати
2.10.	Формування навичок активного спілкування. Бесіда: «Азбука спілкування»
2.11.	Створення своєї моделі спілкування. «Задумовні бесіди»
2.12.	Підсумок і колективне обговорення результатів занять

**Структура та зміст занять з формування в учнів
з інтелектуальними порушеннями самосвідомості
та адекватної самооцінки
(на стадії індивідуалізації)**

№	Зміст заняття
I. Підготовчий етап	
1.1.	Знайомство з учнями. Виявлення у них рис характеру, індивідуально-психологічних особливостей і можливостей
1.2.	Підготовка дітей до роботи у групі, налаштування на позитивні результати, створення доброзичливої атмосфери
II. Корекційний етап	
Модуль 1. Який я є	
2.1.	Бесіда: «Хто я? Чи знаєш ти себе?» - навчання прийомів самопрезентації. Заповнювання щоденників
2.2.	Заняття: «Погляд на себе. Самооцінка» - формування усвідомлення себе, адекватної самооцінки
2.3.	Бесіда: «Я очима інших» - зіставлення оцінки товаришів з самооцінкою. Колективне обговорення
2.4.	Колективна діяльність (прибирання у класі) з наступним оцінюванням її результатів. Заповнювання щоденників
2.5.	Колективна діяльність (виготовлення виробів, виконання доручень) з наступним оцінюванням її результатів. Заповнювання щоденників
2.6.	Підсумок та колективне обговорення результатів занять. Уточнення записів у щоденниках
Модуль 2. Мої сильні або слабкі сторони	
2.7.	«Чим я можу пишатися: мої достоїнства» - виявлення позитивних сторін кожного учня. Заповнювання щоденників
2.8.	Бесіда: «Мої досягнення» – формування почуття власної гідності. Заповнювання щоденників
2.9.	Розвиток виявлених позитивних якостей і психофізичних можливостей у процесі трудової діяльності (прибирання території школи)
2.10.	Розвиток виявлених позитивних якостей і психофізичних можливостей у позакласній діяльності. Бесіда: «Мої улюблені справи»
2.11.	Розвиток виявлених позитивних якостей і психофізичних можливостей при виконванні певних доручень. Бесіда: «Що я можу»
2.12.	Підсумок і колективне обговорення результатів занять. Уточнення записів у щоденниках

**Структура та зміст занять
щодо використання та розвитку особливостей
і можливостей учнів з інтелектуальними порушеннями
у позакласний час
(на стадії інтеграції)**

№	Зміст заняття
Модуль 1. Як зробити для себе вільний час цікавим і корисним	
I. Пропедевтичний етап: розуміння значущості та необхідності позакласних занять	
1.1.	Формування у дітей знань про сутність і різні форми організації своєї діяльності у вільний час. Бесіда: «Що таке вільний час?»
1.2.	Формування в учнів розуміння значущості самостійної організації свого вільного часу, умінь вибору позакласних занять відповідно до своїх особливостей і можливостей. Бесіда: «Як організувати свій вільний час?»
1.3.	Розкриття сутності та різноманітності організації позакласних занять у школі
II. Корекційний етап: використання та розвиток індивідуально-психологічних особливостей і психофізичних можливостей учнів	
2.1.	Використання та розвиток позитивних якостей і можливостей учнів у процесі здійснення гурткової роботи. Бесіда: «Мій улюблений гурток»
2.2.	Використання та розвиток позитивних якостей і можливостей учнів під час занять за інтересами. Диспут: «Кожному – улюблена справа у вільний час»
2.3.	Використання набутих умінь під час виконання аналогічних домашніх завдань
III. Заключний етап: застосування своїх здібностей і вмінь у повсякденному житті	
3.1.	Виготовлення речей для побуту та інтер'єру; подарунків рідним, товаришам, гостям школи тощо
3.2.	Оформлення виставки творчих робіт учнів, а також робіт, виготовлених на заняттях з трудового навчання
3.3.	Участь у різних виховних заходах: конкурсах, виставках, концертах; організація свят; суспільно-корисна праця: допомога школі, батькам

**Програма оптимізації профорієнтаційної роботи
у спеціальному закладі освіти
(на стадії ранньої трудової підготовки)**

№	Зміст програми
Модуль 1. Світ професій	
I етап. Ознайомлення зі світом професій	
1.1.	Створення в учнів установки на значення і необхідність оптимального вибору людиною професії
1.1.1.	Значення правильного визначення для РВ дитини професії. Бесіда: «Коло професій: як знайти свою?»
1.2.	Актуалізація (відтворення) професійних знань, формування позитивного ставлення до трудової діяльності та різних професій
1.2.1.	Характеристика професій. Бесіда: «Що треба знати про світ професій? Читання літератури, перегляд телепередач, зустрічі з представниками робітничих професій»
1.2.2.	Екскурсія у столярну майстерню

1.2.3.	Експерсія на швейну фабрику (ательє пошиття одягу)
1.2.4.	Експерсія на об'єкт малярно-штукатурної справи
1.2.5.	Експерсія на сільськогосподарський об'єкт або підприємство служби побуту
1.2.6.	Диспут за результатами проведених експерсій: «Чи потрібні професійні знання, щоб бути майстром своєї справи?»
II етап. Формування позитивного ставлення до професій, яких навчають у школі	
2.1.	Формування в учнів знань до професій, яких навчають у школі, та позитивного ставлення до них
2.1.1.	Формування знань про суспільну значущість, види, умови і знаряддя праці, заробітну платню. Бесіда: «Цих професій навчають у школі»
2.1.2.	Професійні свята (виховні заходи): «Цінність професій, яких навчають у школі», «День швачки», «День столяра», «День штукатурно-малярної справи» тощо
2.1.3.	Диспути: «Моє ставлення до професій, яких навчають у школі», «Шануймо людей робітничих професій»
2.1.4.	Година порад: «Для оволодіння професією, якої навчають у школі, мені потрібно...»
2.1.5.	Професійно-ділові ігри: «Наша фабрика краща» (столярна справа); «Приготування розчину для малярних робіт», «Гарні кольори» (малярна справа); «Одягаюсь модно», «Модний вирок» (швейна справа)
2.1.6.	Обговорення життєвих ситуацій, пов'язаних з професіями, яких навчають у школі
2.1.7.	Експерсії на підприємства у межах професій, яких навчають у школі
2.1.8.	Зустрічі з працівниками професій, яких навчають у школі

**Програма оптимізації визначення
для учнів з інтелектуальними порушеннями майбутньої професії
(на стадії ранньої трудової підготовки)**

№	Зміст програми
Модуль 2. Як правильно визначити професію	
1. Актуалізація знань про власний образ «Я» і про світ професій	
1.1.	Співставлення особливостей і можливостей дитини з вимогами певної професії. Бесіда: «Вимоги моєї професії». Колективне обговорення
1.2.	Розкриття сутності та основних напрямів визначення професії. Колективне обговорення. Сюжетно-рольова гра: «Відповідає – не відповідає». Аналіз і обговорення. Бесіда: «Я і професія». Висновки
1.3.	Опрацювання пам'ятки «Поради тим, хто визначається з професією»
1.4.	Вправа «Мій професійний автопортрет». Робота у зошитах
1.5.	Вправа «Підбери до професій характеристики»
1.6.	Професійно-ділова гра «Оціни свої можливості» (різні варіанти)
1.7.	Заповнення анкети старшокласника щодо визначення професії (самостійно, разом з батьками учнів)
Модуль 3. Мої перші професійні досягнення	
1.	Розширення сфери суспільно-корисної практичної діяльності школярів, подальший розвиток їх умінь і навичок, професійних якостей
1.1.	Усвідомлення учнями необхідності подальшого професійного зростання. Бесіда: «Підвищуємо свою професійну майстерність». Колективне обговорення

1.2	Практична діяльність: праця у шкільних майстернях. Бесіда: «Я це зможу»
1.3.	Удосконалення професійних навичок під час занять за інтересами, занять у гуртках професійного спрямування. Бесіда: «Своїми руками»
1.4.	Бесіда: «Як бути корисним?». Проведення суспільно-корисних акцій. Допомога школі
2.	Удосконалення набутих професійних знань, умінь і навичок у процесі виготовлення соціально значущої продукції
2.1.	Виготовлення виробів, які мають соціальне значення, їх практичне використання у школі та побуті. Бесіди: «Мої професійні досягнення», «Майстер своєї справи»
2.2.	Підведення підсумків занять. Творчі конкурси, виставки: «Краща швачка», «Золота голка», «Чарівний пензлик», «Чудо-майстер»; виставки-продажі; ярмарок продукції, виготовленої учнями

Особливості адаптації, інтеграції, індивідуалізації, професійного становлення учнів у спеціальному закладі освіти

СТАДІЯ	ОСОБЛИВОСТІ
адаптації	<ul style="list-style-type: none"> • Оптимізація адаптації учня до нових умов середовища; • забезпечення умов для більш ефективного засвоєння учнем суспільного досвіду у вигляді накопичених людством знань і способів дій, оволодіння відповідними засобами і формами діяльності; • формування в учнів адаптаційних можливостей та подолання проявів дезадаптованості
індивідуалізації	<ul style="list-style-type: none"> • Відбувається деяке відособлення учня, обумовлене потребою його персоналізації; • накопичення учнем власного досвіду соціальної поведінки і спілкування з іншими, становлення особистісних норм, смислів і значень
інтеграції	<ul style="list-style-type: none"> • Інтеграція є фактором розвитку окремої особистості учня з інтелектуальними порушеннями, також і фактором формування колективу в цілому на основі активної адаптації та індивідуалізації кожного члена цього колективу; • успішна інтеграція в колективі однолітків в подальшому сприяє інтеграції учня в систему суспільних відносин
ранньої (шкільної) трудової підготовки	<ul style="list-style-type: none"> • Оволодіння учнем навичками та вміннями з певної професії, вибір якої обумовлено його психофізичними можливостями, матеріально-технічною базою спеціального закладу освіти, можливістю подальшого працевлаштування випускника

**Фрагмент заняття
на засвоєння правил соціальної поведінки
(I стадія соціалізації – адаптації)**

Мета заняття: формування навичок соціальної поведінки, засвоєння правил культури поведінки.

Хід заняття:

1. Бесіда: «Я серед людей» за планом:

- значущість прийняття правил поведінки в групі однолітків, колективі людей;
- знайомство з основними правилами соціальної поведінки (норми поведінки в колективі, в суспільних місцях, правила підтримання бесіди, вислування в процесі спілкування доброзичливих вимог тощо).

2. «Доброзичливі вимоги» - обігрування життєвих ситуацій. Педагог пояснює групі дітей: якщо ми хочемо отримати від іншої людини певний результат, позитивне відношення до себе, наші вимоги (прохання) повинні прозвучати так, щоб її не образити, тобто виразно і доброзичливо. При цьому людині потрібно дивитися в очі, говорити спокійним і впевненим голосом, починаючи з головного: «Я хочу...», «Мені потрібно...». Потім обігруються можливі життєві ситуації, наприклад: товариш не повернув взятую на декілька днів річ (книгу, зошит, гру і т. ін.), продавець не повністю віддав здачу за покупку, однокласник не правильно пояснив розв'язання задачі тощо. Кожному учню пропонується певна ситуація, інші діти по черзі оцінюють його поведінку. Далі школярі розробляють свою власну ситуацію, яка ретельно розглядається і оцінюється всім класом.

3. Тематична сюжетно-рольова гра. Педагог пропонує розгляд певних сюжетів: «У школі», «У колі сім'ї», «На вулиці», «У магазині», «У кінотеатрі», «На прогулянці в парку» і т. ін. Учень обирає собі однокласника, з яким буде «модельовати» запропонований сюжет. Інші діти виступають в якості «експертів», оцінюючи як розгортання ситуації, так і поведінку учнів, їх висловлювання. Перші сюжети «модельюються» за допомогою педагога, який проводить їх ретельний аналіз. Із представлених дітьми сюжетів клас обирає кращий з поясненням: «Чому?».

**Фрагмент заняття
на засвоєння правил успішної поведінки і спілкування
в колективі однолітків (I стадія соціалізації – адаптації)**

Мета заняття: удосконалення навичок культури поведінки, міжособистісних відносин в колективі.

Хід заняття:

1. Сюжетно-рольова гра на «моделювання» адекватної ситуативної поведінки. Діти сумісно з педагогом обирають сюжет, в якому будуть приймати участь, «моделюють» поведінку кожного учасника, оцінюють їх вчинки, дії і висловлювання, ставлять уточнюючі питання і вносять свої корективи.

2. Вправа «Розкажи про своїх товаришів». Дітям ставиться завдання: розповісти про свій клас, розглядаючи його як групу товаришів.

3. Вправа «Побажання». Кожен учень висловлює свої побажання класу як єдиному цілому, починаючи зі слів: «Мені подобається вчитися разом з вами, тому що...», «Я хочу, щоб ми (мій клас)...». Далі дітям дається установка: «Весь клас – мої товариші», необхідно розповісти, що це означає. Проводиться аналіз і подальше обговорення.

4. Підсумок заняття. Проводиться після детального аналізу сумісно з педагогом по плану:

- ми єдиний дружній колектив;
- моє місце в колективі однокласників;
- як ми формуємо наші прохання, побажання, вимоги;
- в колективі необхідно вміти не тільки керувати, але й виконувати розпорядження (прохання) інших.

**Приклади завдань на усвідомлений вибір професії учнями
(IV стадія соціалізації – ранньої трудової підготовки)**

***Зразок пам'ятки для старшокласників
«Поради тим, хто обирає професію»***

– Шановні старшокласники! Ви, звичайно, неодноразово ставили собі запитання: «Ким бути?», «Що необхідно знати про себе, про світ професій, праці?», «Як поводитись, щоб не помилитись у виборі свого майбутнього професійного шляху?». Щоб не сталося прикрої помилки, вибір професії повинен бути усвідомленим.

1. Усвідомлений вибір професії. Це професійне самовизначення особистості, яке передбачає аналіз професій, умінь і навичок щодо професійних проб (практична проба сил) і аналіз себе, своїх особливостей.

2. «Який Я?». Що мені необхідно знати про себе? Мої здібності, нахили, інтереси, темперамент, риси характеру, стан здоров'я, можливості. Мої мотиви вибору професії.

3. Світ професій. Необхідно знати суттєві, найбільш важливі характеристики професій: предмет праці, мета праці, умови праці, засоби та знаряддя праці, перспективи на ринку праці.

4. Я і майбутня професія. Кожна обрана або бажана професія висуває до фахівця певні вимоги. Треба уявити, наскільки ці вимоги відповідають моїм здібностям, інтересам, індивідуальним особливостям і можливостям.

5. Допомога у виборі професії. Хто мені допоможе у виборі професії? Необхідно попросити поради у вчителів, психологів, батьків, друзів.

6. Отримання інформації про професії. Надання інформації про професії і відповідні професійні навчальні заклади нашого міста (найближчого оточення) здійснюється в процесі профорієнтаційної роботи у школі (від педагогів, представників робітничих професій, представників професійно-навчальних закладів, під час екскурсій на виробництво). Певні відомості можна отримати на тематичних виставках, які проходять у школі або за її межами; з газет і журналів; з рекламних повідомлень по радіо, телебаченню; із спеціальних передач, присвячених проблемі вибору професії тощо. Необхідно читати спеціальну літературу; відвідувати дні відкритих дверей, які традиційно проводять навчальні заклади (професійні ліцеї, професійно-технічні училища). Можна особисто поспілкуватися з представниками професій, які тобі подобаються або в яких ти плануєш реалізувати себе. Проаналізуй досвід роботи своїх батьків, поспілкуйся з ними (якщо їхня професія тебе приваблює).

7. Моє остаточне рішення. Приймається самостійно і тільки тобою, з урахуванням всіх перелічених складових вибору професії.

Зразок анкети старшокласника щодо вибору професії

Педагог: від того, наскільки вірно буде обрана вами професія, у майбутньому буде залежати і професійний успіх. Просимо вас уважно ознайомитися з анкетною і відповісти на запропоновані запитання. Аналіз ваших відповідей дозволить отримати необхідну інформацію для надання вам допомоги у виборі майбутньої професії.

1. Прізвище _____
Ім'я _____
2. Клас, у якому ви навчаєтесь _____ Школа № _____
3. Назвіть професію, яку ви отримали у школі _____
4. Чи збігається вона з тією, про яку мріяли? ТАК НІ (необхідне підкреслити)
5. Пригадайте, про які професії ви мріяли в різні періоди вашого життя _____
6. В якому віці ви прийняли рішення про свій вибір професії?

7. З якими подіями це було пов'язано? _____
8. Чому ви обрали саме таку професію? _____
9. Позначте, одну або кілька причин, що вплинули на ваш вибір _____

Причини, що вплинули на вибір професії

Характер роботи (позначити):

- приваблює творчий характер праці;
- відносно легка праця;
- робота, що пов'язана з романтикою;
- підвищена відповідальність за результати праці;
- робота вимагає оперативності у вирішенні складних завдань, а іноді й додання небезпечних ситуацій;
- приваблює робота за взірцем (успішних представників цієї професії);
- робота дозволяє бути самостійним у її виконанні;
- більше до вподоби фізичні вправи.

Умови праці:

- подобається працювати на свіжому повітрі;
- приваблюють вільне пересування, відрядження;
- надаю перевагу спокійній та комфортній роботі;
- робота вимагає енергійного руху;
- така робота надає великі можливості для творчого розвитку;
- віддаю перевагу роботі в сільській місцевості;
- інші причини: _____

Предмет праці:

- подобається працювати з людьми;
- приваблює робота з технікою;
- люблю працювати зі схемами, цифрами, умовними знаками тощо;

- подобається працювати на природі, з тваринами, рослинами тощо (необхідне підкреслити);

- інші причини: _____

10. Які професійно важливі якості необхідні для успішного засвоєння обраної вами професії _____

11. Що ви робите , щоб їх розвинути?

12. Де можна отримати професійну підготовку за обраною вами професією? _____ 13.

Чи впевнені ви у вірності вашого вибору? ТАК НІ (необхідне підкреслити)

14. Обґрунтуйте, будь ласка, свою відповідь _____

15. У випадку, коли не можливо буде отримати професію, про яку вам мріялось, чи маєте ви запасні варіанти? ТАК НІ (необхідне підкреслити)

16. Назвіть їх _____

17. Як на вашу думку, чи зможете ви досягнути поставленої мети? _____ 18.

Яка допомога вам необхідна? _____

19. Про які проблеми ви хотіли б сказати відносно вашого професійного майбутнього? _____

Навчальне видання
(українською мовою)

Татьянчикова Ірина Володимирівна

**ОСНОВИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ З ОСОБЛИВИМИ
ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ**

**Навчально-методичний посібник
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
спеціальності «Спеціальна освіта»
освітньо-професійної програми «Логопедія»**

Рецензент *М. Д. Дяченко*
Відповідальний за випуск *Т. В. Турбар*
Коректор *Л. О. Сущенко*